

नेपालमा परियत्ति
शिक्षा : एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दशौ पत्र परिपूर्तिको निमित्त प्रस्तुत
शोधपत्र

प्रस्तोता

ज्ञानभक्त डंगोल

त्रि.वि. दर्ता न : ०१७४ ६५

परिक्षा रोल न : २८००५६

क्याम्पस रोल नं: १९

बौद्ध अध्ययन केन्द्रिय विभाग
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय
त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

वि.सं. २०६७/६८

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गतको बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागका शैक्षिक सत्र २०६७/६८ परीक्षा रोल नं १९ का ज्ञानभक्त डंगोलले स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) को पाठ्यक्रम अनुसार दशौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न मेरो सुपरिवेक्षणमा नेपालमा परियत्ति शिक्षा : एक अध्ययन शीर्षकको शोध पत्रमा वहाँले बौद्धिक र स्वतन्त्र अनुसन्धानबाट लगनशील भै तयार पार्नु भएकोमा मलाई सन्तोष लागेको छ । तसर्थ उक्त शोध पत्रको मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
शोध निर्देशक
सह-प्रा.डा. मिलन रत्न शाक्य
बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

श्री ज्ञानभक्त डंगोल शैक्षिक सत्र २०६७/६८ परीक्षा रोल नं. १९ का विद्यार्थीद्वारा पेश गरिएको नेपालमा परियत्ति शिक्षा : एक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत प्रबन्ध बौद्ध अध्ययनमा स्नातकोत्तर तह बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर उपाधिको दशौं पत्रको आंशिक परिपूर्ति गर्नका लागि स्वीकृत गरियो ।

शोध पत्र मुल्याङ्कन समिति

.....
विभागीय प्रमुख

(सह-प्रा. डा. मिलन रत्न शाक्य)

.....
बाह्य परिक्षक

.....
शोध निर्देशक

सह-प्रा.डा मिलन रत्न शाक्य

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गतको बौद्ध अध्ययन केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह र एम.ए को दशौं पत्र रूपमा नेपालको बुद्ध शासनमा परियत्ति शिक्षा एक अध्ययन शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र तयार गरेको छु । यस शोधपत्र तयार गर्नको लागि मार्गदर्शकको रूपमा प्रारम्भ देखि अन्त्यसम्म आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी निर्देशन गर्नु भएका बौद्ध अध्ययन केन्द्रिय विभागका प्रमुख सह प्रा.डा मिलनरत्न शाक्य ज्यू प्रति हृदयदेखि कृतज्ञता एवं आभार प्रकट गर्दछु ।

मलाई यस शोधपत्र तयार गर्न उचित सल्लाह र प्रोत्साहन दिनु हुने भिक्षु पञ्जारत्न स्थवीर, शिक्षु पञ्जासार स्थवीर, कुसुम गुरुमा र अनागारिका प्रतिवत्ती प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु त्यस्तै यस शोध ग्रन्थका लागि टाइपिङमा सहयोग गरिदिने साथै सुश्री अनिता डंगोल प्रति पनि आभारी छु । त्यस्तै गरी प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सल्लाह र प्रोत्साहन दिनु हुने मित्रजनहरूका साथै सबै महानु भावहरूमा आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

ज्ञान भक्त डंगोल

२०६७/६८

परीक्षा रोल नं. २८००५८

विषय सूची

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

विषय सूची

अध्याय एक : परिचय	१-१०
१.१ पृष्ठभूमी	१
१.२ समस्या कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्यहरु	३
१.४ पूर्व साहित्य समीक्षा	४
१.४.१ धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” स्मृति ग्रन्थ	४
१.४.२ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको यात्रा स्थापनादेखि स्वर्ण महोत्सव	५
१.४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजन जयन्ती स्मारिका	५
१.४.४ परियत्ति संरक्षण सम्वर्द्धन	५
१.४.५ परियत्ति शिक्षा एक चिनारी	६
१.४.६ परियत्ति शिक्षाको महत्व	६
१.४.७ संस्मरण व थःत लगय्जूगू	७
१.४.८ अ स्टडि अफ थेरवाद बुद्धिज्म इन नेपाल	७
१.४.९ एनालाइसिस अफ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा	७
१.४.१० क्याटलक अफ आइ.बि.सि. इन नेपाल	८
१.४.११ हिस्तोरिकल स्टडि अफ परियत्ति शिक्षा इन नेपाल	९
१.५ अध्ययनको महत्व	९
१.६ अनुसन्धानको सीमा	९
१.७ अनुसन्धान विधि	१०

अध्याय दुई : बुद्ध र बौद्ध धर्मको विकासक्रम	११-१९
२.१ बुद्ध जीवनी	११
२.२ बौद्धधर्म र संगायना	१२
२.२.१ प्रथम संगायना	१३
२.२.२ दोस्रो संगायना	१३
२.२.३ तेस्रो संगायना	१४
२.२.४ चौथो संगायन	१५
२.२.५ पाँचौ संगायना	१६
२.२.६ छैथौ संगायना	१६
२.३ पाली बौद्ध साहित्यको वस्तुस्थिती	१७
अध्याय तीन : नेपालमा बौद्ध धर्मको प्रवेश	२०-३६
३.१ भगवान बुद्ध कपिलवस्तु आगमन	२०
३.२ नेपाल मण्डल (काठमाडौं उपत्यका) मा बौद्ध धर्मको प्रवेश	२३
३.३ नेपालमा सम्राट अशोकको आगमन	२४
३.४ विभिन्न काल खण्डमा बौद्ध धर्म	२७
३.५ नेपालमा थेरवाद शासनको पुनर्जागरण	२९
अध्याय चार : नेपालमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ	३७-५६
४.१ बुद्ध शासनमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ	३७
४.२ नेपालमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ	४०
४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका संस्थापकहरू	४२
४.३.१ बुद्धघोष महास्थविर	४३
४.३.२ अनागारिका सुशीला	४५
४.३.३ धर्मरत्न शाक्य, “त्रिशुली”	४७
४.४ परियत्ति शिक्षाको विकासक्रम	४९
४.४.१ परियत्ति शिक्षाका प्रधान कार्यालय	५१
४.४.२ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका रजत जयन्ती	५३

४.४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षका स्वर्ण जयन्ती	५४
४.४.४ परियत्ति विद्यार्थीहरू	५५
अध्याय पाँच : परियत्ति केन्द्र र पाठ्यक्रम	५७-८०
५.१ नेपाल बौद्ध परियत्ति केन्द्रहरू	५७
अध्याय छ : उपसंहार	८१-८५
सन्दर्भग्रन्थ सूची	८६-९०
परिशिष्टहरू	

अध्याय एक

परिचय

१.१ पृष्ठभूमी

नेपालअधिराज्य पश्चिमी भेगमा रहेको लुम्बिनी ग्राममा ई.पू. ६२३ को वैशाख पूर्णिमाको दिनमा शाक्यकूलपुत्रको रूपमा सिद्धार्थ राजकुमार जन्मेका थियो । तीनै राजकुमारले पछि २९ वर्षको उमेरमा गृहत्याग (महाभिनिष्क्रमण) गरी ६ वर्षसम्म तपस्या (दुष्करचर्या) गरी वैशाख पूर्णिमाको दिनमा बुद्धगयामा बुद्धत्व प्राप्त गरेका थिए । बुद्धत्व प्राप्त भएपछि उनी भगवान, तथागत, शाक्यमुनि, गौतम बुद्ध आदि नामले चिनिन थाले । बुद्धत्व प्राप्तपछि उनले “बहुजन हिताय र बहुजन सुखाय” को लागि आषाढ पूर्णिमाको दिनमा पञ्चभदवर्गिय ब्राम्हणहरूलाई मृगदावन (ऋषिपतन) मा पहिलो पल्ट धर्मोपदेश गरेका थिए । बौद्ध इतिहास र साहित्यमा यस क्षणलाई “धर्मचक्र-प्रवर्तन” नामले सम्बोधन गरिन्छ । वस्तुतः त्यस बेलादेखि बुद्धको शिक्षा नै बुद्ध शासनको नामबाट प्रचार भएको मानिन्छ ।

भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि संसारको हित र कल्याणको निम्ति पैतालीस वर्षसम्म गाउँ-गाउँमा नगर-नगरमा, जनपद-जनपद हुँदै विभिन्न ठाउँहरूमा घुम्दै उपदेश दिनु भएको थियो । उहाँले सम्पूर्ण सत्वप्राणीहरूको अनन्त-दुःखको भवचक्रबाट सदा सर्वदाको लागि मुक्त हुने कल्याणकारी निर्वाणमार्गको दिशाको बोध गर्न पैतालीस वर्षसम्म समय खर्चेका थिए । ती नै पैतालीस वर्षसम्म दिनु भएका सम्पूर्ण उपदेशहरूको संग्रहलाई नै अर्को अवसान (महापरिनिर्वाण) पछि संकलित रूपमा ‘तिपिटक’ भनिन्थ्यो । तिपिटकलाई क) सुत्त ख) विनय र ग) अभिधम्म गरी तीनभागमा विभाजन गरिएको छ ।

क) सुत्त पिटक:

भगवान बुद्धले विभिन्न समयमा, विभिन्न ठाउँहरूमा दिनु भएको उपदेशहरूको संग्रहलाई नै सुत्त पिटक भनिन्छ ।

ख) विनय पिटकः

भगवान बुद्धले भिक्षुहरू र भिक्षुणीहरूको आचरण व्यवस्थित गर्नका लागि बनाएका अनुशासनका, नीति, नियमहरूको संकलित उपदेशहरूलाई विनय पिटक भनिन्छ ।

ग) अभिधम्म पिटकः

सूक्ष्माति सुक्ष्म, गम्भिराति गम्भीर विषय वस्तुलाई समेटिएर दिनु भएको उपदेशको संग्रहलाई अभिधम्म पिटक भनिन्छ ।

यसरी नै भगवान बुद्धको शिक्षालाई पनि परियत्ति, पटिपत्ति र पटिवेध गरी तीन तहमा विभाजन गरिएको छ । परियत्ति: परियत्ति भनेको भगवान बुद्धको उपदेशलाई अध्ययन अध्यापन गर्ने एउटा सैद्धान्तिक पक्ष हो । बुद्धको वचनको संग्रह त्रिपिटकलाई अध्ययन अध्यापन गर्नुलाई परियत्ति शिक्षा भनिन्छ । पटिपत्ति: बुद्ध शिक्षालाई अध्ययन अध्यापन गरि आफ्नो दैनिक जीवनमा अभ्यास गर्नु वा आचरण गर्नु नै पटिपत्ति शिक्षा हुन् । पटिवेध: परियत्ति र पटिपत्तिको अभ्यासद्वारा जुन प्राप्त हुने मार्गफल निर्वाण नै पटिवेध हुन् ।

नेपालमा सर्वप्रथम परियत्ति शिक्षा भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरले नुवाकोट जिल्ला स्थित त्रिशुलीको सुगतपुर विहारमा वर्षावास बस्दा बुद्ध धर्मको अध्यापन कार्यको शुभारम्भ गर्नु भएको थियो । त्यसबेला नेपालमा बुद्धधर्म अध्ययन गर्ने व्यवस्था थिएन र पढ्नका लागि विदेश नै जानु पर्थ्यो । वि.सं. २०१८ सालमा उपासक धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” को अनुरोधमा भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर सुगतपुर विहारमा वर्षावास बसेका थिए । उक्त समयमा अनागारिका सुशीला र उपासक धर्मरत्न शाक्यको आग्रहमा श्रद्धेय भन्तेले बर्मा देशको बौद्ध अध्ययनको पाठ्यक्रम अनुसार कक्षा एकदेखि पाँचसम्मको पाठ्यक्रम बनाई त्रिशुलीका बासिन्दाहरूलाई बुद्धधर्मको अध्यापन कार्यको शुभारम्भ गरिएको थियो । त्यस बुद्ध शिक्षालाई वि.सं. २०२० सालमा आखिल भिक्षु महासंघद्वारा “नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा” भनि नामाकरण गरियो । त्यस पश्चात पाठ्यक्रममा केही परिवर्तन गरी काठमाडौं उपत्यका र उपत्यका बाहिरका विहारहरूमा परियत्ति शिक्षा सञ्चालन गरिएको थियो ।

नेपालको एक सानो सहरबाट विजारोपन भएको यस परियत्ति शिक्षा आज आएर विभिन्न हाँगाविगा सहितको रुखको रूपमा नेपालका विभिन्न ठाउँहरूमा फैलिदै आज

पचासौं वर्ष नाघिसकेको छ । काठमाडौं उपत्यकाका विभिन्न बिहारहरू, स्कूलहरू, संघ संस्थाहरूका साथै पूर्वमा धरान, मध्यमाञ्चलमा काभ्रे, पश्चिममा तानसेन र लुम्बिनीका साथै सुदुर पश्चिममा समेत परियत्ति शिक्षाले प्रवेश पाउन सकेका छन् । वर्तमान समयसम्म आउँदा काठमाडौं उपत्यका लगायत तीस वटा जिल्लामा परियत्ति शिक्षाको अध्ययन गर्ने केन्द्रको स्थापना भैसकेको छ । अझ यसलाई पचहत्तर जिल्लामा नै पुऱ्याउन सकेको खण्डमा बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्धले देखाएको मार्ग निर्देशनमा हिड्न सहज हुने अनुमान गर्न सकिन्छ, साथै शासनको उन्नति र चिरस्थायी हुने देखिन्छ ।

भगवान बुद्धको शिक्षा मानवतावादी शिक्षा हुन् । अर्को अर्थमा भन्नुपर्दा मनुष्य, मनुष्य भएर बाँच्नका लागि अध्ययन गर्नुपर्ने शिक्षा हुन् । यस शिक्षाले मानवलाई नैतिकवान, सच्चा चरित्रवान नागरिक बनाउनुका साथ साथै निर्वाण प्राप्तिको मार्ग पहिल्याई दिनेछ । नेपालमा हाल कति वटा परियत्ति केन्द्रहरू छन्, परियत्ति पढ्ने विद्यार्थीहरू कति छन्, परियत्ति केन्द्रका अवस्थाको बारेमा प्रकाश पार्न र बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्ध धर्मको विकासमा परियत्तिको योगदान बारेमा प्रकाश पार्न यो शोध पत्र तयार गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन

बुद्धभूमि नेपालमा परियत्ति शिक्षा स्थापना भएको पचास वर्ष नाघिसकेको छ । हालसम्म पनि सो शिक्षाको बारेमा विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान विस्तारित देखिन्छ । धेरै विद्वानहरूले आंशिक रूपमा मात्र परियत्ति शिक्षाको विषयमा अध्ययन अनुसन्धान गरी लेख रचनाहरू प्रकाशित गरेको पाइन्छ । परियत्ति शिक्षाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्धधर्मको विकासमा परियत्ति शिक्षाले पुऱ्याएको योगदान बारेमा हालसम्म पनि जनसमुदाय अनभिज्ञ देखिन्छ । तसर्थ आजको परिप्रेक्ष्यमा परियत्ति शिक्षाको बारेमा विस्तृत अध्ययन अनुसन्धान गरी जनसमुदायलाई प्रकाश पार्न आवश्यक देखिएको छ ।

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

परियत्ति शिक्षाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र बुद्ध जन्मभूमि नेपालमा बुद्धधर्मको विकासमा परियत्ति शिक्षाले पुऱ्याएको योगदान बारेमा प्रकाश पार्ने प्रमुख उद्देश्य लिई निम्नानुसार शोधकार्य गरिएको छ ।

यस शोधकार्यको उद्देश्य ४ बुँदाँ अनुरूप रहेको छ :

१. नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिको जानकारी गर्ने,
२. दैनिक व्यवहारिक जीवनमा परियत्ति शिक्षाको महत्वबारे प्रकाश पार्ने,
३. नेपाल अधिराज्यभरी सञ्चालित परियत्ति केन्द्रहरूको जानकारी गराउने,
४. नेपालमा बौद्धधर्मको विकासमा परियत्ति शिक्षाको योगदानबारे प्रकाश पार्ने ।

१.४ पूर्व साहित्य समीक्षा

भगवान बुद्धलाई आज विश्व शान्तिको ज्योतिको रूपमा चिनिन्छ । विश्वमा नेपाल भगवान बुद्धको जन्मभूमिको रूपमा परिचित छन् । यसरी परिचित हुनुमा मुख्य कारण उनको शिक्षाले गर्दा भएको थियो । नेपाल थेरवाद शासनमा बुद्ध शिक्षालाई तहगत रूपमा अध्यापन गराउन थालिसकेको छ । जसलाई परियत्ति शिक्षा भनिन्छ ।

परियत्ति शिक्षा स्थापना भएको पाँच दशक बितिसक्दासो सम्बन्धी हालसम्म ठोस प्रमाणको रूपमा प्रयाप्त ग्रन्थ प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस परियत्ति शिक्षाबारे अध्ययन अनुसन्धान गर्ने मानवीय प्रवृत्ति बृद्धि विकास गर्ने हेतुले मैले यस बारेमा अध्ययन अनुसन्धान गर्न लागेको हो । यो शोध ग्रन्थ तयार गर्नको लागि मैले परियत्ति शिक्षाको बारेमा उल्लेख भएको केहि ग्रन्थहरू र लेखहरूको समीक्षा गर्ने प्रयास गरेको छु ।

नेपाली भाषा

१.४.१ धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” स्मृति ग्रन्थ

धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” परियत्ति संस्थापकहरू मध्येका एक जना संस्थापक हुन् । उनको मरणपछि उनको स्मृतिमा उनीसँग सम्बन्धित थुप्रै लेखहरू विभिन्न लेखकहरूबाट स्मृति ग्रन्थमा छापिएका थिए । ती लेखहरूमा परियत्ति शिक्षा कसरी स्थापना भयो, किन परियत्ति स्थापना भयो, कसले गर्दा भयो, यो शिक्षाको अध्ययन अध्यापनले मानिसहरूलाई कतिको परिवर्तन गरायो आदि विषयहरूमा यस स्मृति ग्रन्थमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैले यस शोधग्रन्थको निमित्त सो लेखले आधारभूत स्रोत सामाग्रीको काम गरेको छ । तसर्थ, थोरै भए पनि यो लेखको समीक्षा यहाँ गरिएको छ ।

१.४.२ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको यात्रा स्थापनादेखि स्वर्ण महोत्सव

“नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको यात्रा स्थापनादेखि स्वर्ण महोत्सव” यो कार्यपत्र मोनिस बज्राचार्यले परियत्तिको स्वर्ण महोत्सवको उपलक्ष्यमा वि.सं. २०७० चैत्र १५ र १६ गते डि.ए.भि. स्कूलमा सम्पन्न दुई दिने गोष्ठीमा प्रस्तुत गरिएको थियो । यसै कार्यपत्रलाई परियत्ति बुलेटिन वि.सं. २०७० अंक १४ मा विश्वशान्ति बिहार, मिनभवनद्वारा प्रकाशित गरिएको थियो ।

उनको यस लेखमा परियत्ति शिक्षाको स्थापना कालदेखि हालसम्मका अवस्थाबारे उल्लेख गरिएको छ । वर्तमानमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका परिषदहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यसमा रजत महोत्सव र स्वर्ण जयन्ति आदि बारे उल्लेख गरिएको छ । तर परियत्ति विद्यार्थीहरूको बारेमा, परियत्ति केन्द्रहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको देखिन्दैन ।

१.४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजत जयन्ती स्मारिका

“नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजत जयन्ती स्मारिका” यो स्मारिका नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजत जयन्तीको उपलक्ष्यमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजत जयन्ती समारोह समिति सुमंगल बिहार, लुखुसीबाट वि.सं. २०४५ सालमा प्रकाशित गरिएको हो । यस ग्रन्थमा परियत्ति सम्बन्धि र अन्य गरी २२ वटा लेख रचनाहरूप्रकाशित छन् । यस स्मारिकामा बुद्ध शासनलाई चिरस्थायी गर्न परियत्ति, पटिपत्ति र पटिवेधद्वारा गर्ने कुराहरू, परियत्ति शिक्षाका महत्व आवश्यकताहरू र परियत्ति शिक्षाको उत्थानका कुराहरू उल्लेख गरेका छन् । त्यस्तै परियत्ति केन्द्रका विवरणहरू तथा प्रतिवेदनहरू आदिका बारेमा लेखहरू रहेका छन् ।

१.४.४ परियत्ति संरक्षण सम्बर्द्धन

“परियत्ति संरक्षण सम्बर्द्धन’ गोष्ठीको प्रतिवेदनको रश्मी राजकर्णिकारले पेश गर्नु भएको थियो । वहाँ नेपाल बौद्ध महिला संघका सदस्य हुनुहुन्छ र त्यस संघद्वारा परियत्ति शिक्षाको संरचना र नीतिगत परिवर्तन विषयमा दोस्रो पटक आयोजना गरेको वृहत गोष्ठीको प्रतिवेदन परियत्ति बुलेटिन वि.सं. २०७० सालको अंक १४ मा प्रकाशन भएको थियो ।

यस प्रतिवेदनमा परियत्ति शिक्षा हालसम्म काठमाडौं उपत्यका लगायत ३० वटा जिल्लाका विभिन्न विहार तथा स्कुलहरूमा पुगेको र अझ यसलाई ७५ वटै जिल्लामा पुर्याउने हो भने सक्षम शिक्षक शिक्षिकाहरू उत्पादन गर्नुका साथै तिनीहरूलाई तालिमहरू पनि दिनुपर्ने, ध्यान शिविर राख्ने, त्यस्तै परियत्ति शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई लुम्बिनी बौद्ध विश्वविद्यालयबाट सम्बन्धन प्राप्त गराउनु पर्ने आदि कुराहरूका बारेमा जोड दिएको पाइन्छ ।

१.४.५ परियत्ति शिक्षा एक चिनारी

“परियत्ति शिक्षा एक चिनारी” यो डा. गणेश मालीद्वारा लेखिएको लेख हो । यस लेख परियत्ति वार्षिक बुलेटीन वि.सं. २०६१ मा प्रकाशित भएको हो । गणेश माली लामो समयदेखि बुद्धशासनको लागि परेका व्यक्ति हुन् । यस लेखमा गणेश मालीले परियत्तिको बारेमा, परियत्तिका स्थापना कालदेखिका कुराहरू, आजका भौतिक समाजमा परियत्ति शिक्षा कतिको आवश्यकता छ, परियत्ति शिक्षाका वर्तमान अवस्थामा कस्तो उद्देश्य रहेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका थिए ।

१.४.६ परियत्ति शिक्षाको महत्त्व

“परियत्ति शिक्षाको महत्त्व” यो लेख नेपालमा बौद्ध परियत्ति शिक्षाको सुरुवात गर्ने वा परियत्ति शिक्षाका जन्मदाता दिवंगत भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरद्वारा लेखिएको हो । यो लेख नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा गणमहाविहार केन्द्रबाट वि.सं. २०४१ सालमा प्रकाशित परियत्ति नामक पत्रिकामा छापिएको थियो । उनको यस लेखमा परियत्ति, पटिपत्ति र पटिवेधको बारेमा र तीनै वटाको अन्तर सम्बन्धको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसबेला कति वटा परियत्ति केन्द्रहरू थिए भन्ने बारेमा उल्लेख गरिएको छ । यसमा परियत्तिका विषयवस्तुहरूका बारेमा उल्लेख छन् ।

नेपाल भाषा

१.४.७ संस्मरण व थःत लगयजूगू

“संस्मरण व थःत लगयजूगू” यो लेखक लालधन शाक्य, भोजपूरबाट लेखेको हो । उहाँले यस लेखमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको परीक्षाफलमा आफू बोर्ड फस्ट^१ आउँदाको संस्मरणका कुराहरू उल्लेख गरेका थिए । लेखकले साथीहरू माझ परियत्ति, पटिपति र पटिवेदको बारेमा बुझाउन कोसिस गर्नु भएको थियो । जुन आफूलाई लागेका कुरा वहाँले अर्को शीर्षकमा जोडेर त्यसमा परियत्ति शिक्षा सञ्चालनको लागि गरिएको प्रयासबारे चर्चा गर्नु भएको थियो । परियत्ति केन्द्रहरूमा तीन तीन वर्षसम्म केन्द्रित कार्यालयबाट मान्छे पठाई प्रचार प्रसार गरी विद्यार्थी संख्या बढ्नुका साथै चाँडै नै प्रचार भई धेरै ठाउँमा फैलिने सम्भावनाबारे उल्लेख गरिएको थियो ।

अंग्रेजी भाषा

१.४.८ अ स्टडि अफ थेरवाद बुद्धिज्म इन नेपाल

“अ स्टडि अफ थेरवाद बुद्धिज्म इन नेपाल” यो शोधग्रन्थ भिक्षु निगोधले समाज शास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको लागि शोधकार्य गरिएको थियो । उक्त शोधग्रन्थमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । त्यसमा उनले परियत्तिको छोटो इतिहास, परियत्ति शिक्षाको पाठ्यक्रमकोबारे चर्चा गरिएको पाइन्छ ।

१.४.९ एनालाइसिस अफ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा

“एनालाइसिस अफ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा” यस शोधग्रन्थका शोधकर्ता सविता धाखा हुन् । उनले त्रिभुवन विश्व विद्यालयबाट बौद्ध विषयको पी.जी.डी. डिग्री प्राप्त गर्न गरिएको शोध ग्रन्थ हुन् । सविता धाखा थेरवादी बुद्धशासनमा लामो समयदेखि सक्रिय रूपमा लागि परेकी व्यक्ति हुन् । उनको यो अप्रकाशित शोधग्रन्थमा बौद्ध परियत्तिको छोटो इतिहास, सगायनाको बारेमा, पाठ्यपुस्तकको बारेमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । तर परियत्तिको खासै उल्लेख गरिएको देखिन्दैन । त्यस्तै परियत्ति संस्थापकहरूभन्दा अन्य

^१ यहाँ बोर्ड फस्ट भन्नाले विहारको आफ्नो परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयबाट संचालित परीक्षा प्रणाली भन्ने बुझिन्छ ।

मान्छेहरूको बढी ब्याख्या गरेको पाइन्छ । तसर्थ, थोरै भए पनि यो शोधग्रन्थलाई समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

१.४.१० क्याटलक अफ आइ.बि.सि. इन नेपाल

यो इन्टरनेसनल बुद्धिष्ट कन्फरेन्स बि.सं. २०७१ कार्तिक २९ देखि मंसिर २ गतेसम्म लुम्बिनीमा भएको भाग २ मा प्रस्तुत गरिएको कार्यपत्र हो । यस क्याटलकमा परियत्ति सम्बन्धी पाँच वटा लेखहरू रहेका छन् । यस शोधपत्रको लागि दुईवटा कार्यपत्रलाई समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

क) इम्प्याक्ट अफ परियत्ति प्रोपागेशन अफ बुद्धिजम इन नेपाल

“इम्प्याक्ट अफ परियत्ति प्रोपागेशन अफ बुद्धिजम इन नेपाल” शिर्षकको कार्यपत्र त्रिरत्न मानन्धर “परियत्ति सद्धम्म कोविद” ले प्रस्तुत गरिएको हो । परियत्ति शिक्षासँग सम्बन्धित यस कार्यपत्रमा परियत्ति, पटिपत्ति र पटिवेधको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । परियत्ति केन्द्रहरू रहेको रहेको स्कुल र कलेजहरूको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । परियत्तिको प्रभाव स्वरूप स्थापना भएका संघ संस्थाहरू र यिनीहरूको क्रियाकलापबारे चर्चा गरिएको छ । तर यसमा पनि परियत्तिबारे विस्तृत अध्ययन गरिएको देखिदैन ।

ख) थेरवाद बुद्धिष्ट इजुकेशन इन नेपाल

“थेरवाद बुद्धिष्ट इजुकेशन इन नेपाल” शीर्षकको यो कार्यपत्र अनागारिका प्रितीवतीले इन्टरनेसनल बुद्धिष्ट कन्फरेन्समा प्रस्तुत गरिएकी हुन् । यस कार्यपत्रमा उनले प्रज्ञानन्द महास्थविरको बारेमा, नेपालमा परियत्ति स्थापनाको बारेमा र वर्तमानमा विद्यमान परियत्ति केन्द्रका नामहरू उल्लेख गरिएकी छिन् । साथसाथै परियत्ति पढाइने स्कुलहरू र बौद्ध धर्म पढाइने कलेजहरूको बारेमा पनि जानकारी दिएकी हुनाले यस शोधपत्रको निमित्त सो लेखले आधारभूत स्रोत सामाग्रीको काम गरेको छ । तसर्थ, थोरै भए पनि यो लेखको समीक्षा यहाँ गरिएको छ ।

१.४.११ हिस्तोरिकल स्टाडि अफ परियत्ति शिक्षा इन नेपाल

“हिस्तोरिकल स्टाडि अफ परियत्ति शिक्षा इन नेपाल” यो शोध ग्रन्थ भिक्षु पञ्चामूर्तिले थाइल्याण्डको महाचूलालंकरण कोर्णराजविद्यालय यूनिभर्सिटि, बैंककबाट स्नातकोत्तर उपाधिको लागि लेखिएको शोध ग्रन्थ हो ।

यस शोध ग्रन्थमा उनले भगवान बुद्धको छोटो जीवनी उल्लेख गरिएको छ । त्यस्तै लुम्बिनी, कपिलवस्तु, देवदहको बारेमा उत्खननको कुराहरू, सम्राट अशोकको योगदान कुराहरू विस्तृत रूपमा व्याख्या गरिएको छ । नेपालमा थेरवाद बुद्धशासनको पुर्नजागरण युगका भिक्षुहरूको बारेमा, पुर्नउत्थानका कुराहरू उल्लेख गरिएको छ । श्रीलंका, बर्मा र थाइल्याण्डका सन्डे स्कूलको बारेमा, थेरवादी बुद्धशासनको मात्र होइन, महायान, वज्रयानको बारेमा पनि उल्लेख गरिएको छ । साथै बहाँ बहीको बारेमा पनि उल्लेख छ । परियत्ति पढाउने शिक्षक शिक्षिकाहरूको बारेमा धेरै नै लामो व्याख्या गरिएको छ । परियत्तिको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिबारे उल्लेख गरिएको देखिन्दैन । यस शोध ग्रन्थमा विषयवस्तुभन्दा बाहिरका विषयहरूमा अलि बढि उल्लेख गरेको पाइन्छ । तथापि यो ग्रन्थ मेरो शोधग्रन्थको साहायकको रूपमा लिएको छु ।

१.५ अध्ययनको महत्व

यस अनुसन्धान कार्यबाट नेपालमा संचालन भै रहेको परियत्ति शिक्षाको गतिविधि तथा त्यसले जनमानसमा पारिने प्रभावबारे विस्तृत अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनले नेपालमा संचालनमा आइराखेको परियत्ति केन्द्रहरूको परियत्तिको साथै उनीहरूको कार्य माथि पनि प्रकाश पार्ने छ । यस अध्ययनले परियत्ति केन्द्रको कमि कमजोरीहरूलाई तहगत रूपमा औल्याई सुधारको लागि आवश्यक राय सल्लाहहरू दिने कोशिस गर्नेछ ।

१.६ अनुसन्धानको सीमा

नेपालका अधिराज्यभरी संचालन भई रहेको परियत्ति केन्द्रहरूको सीमा क्षेत्रभित्र रहेर शोधकार्य गरिएको छ ।

१.७ अनुसन्धान विधि

यस शोध कार्य प्राथमिक रूपमा शोधकर्ताको स्थलगत अध्ययनमा आधारित छ । यद्यपि विषयवस्तुसँग सम्बन्धित प्रकाशित र अप्रकाशित ग्रन्थहरू सहायक सामग्रीको रूपमा अध्ययन गरिएको थियो । त्यसैगरी विषयवस्तुसँग सम्बन्धित सामग्रीहरू प्राप्त गर्नको लागि आवश्यकताअनुसार इन्टरनेटको माध्यम पनि प्रयोग गरिएको थियो ।

विषयवस्तुको गहन अध्ययन गर्ने सिलसिलामा स्थलगत अध्ययनको क्रममा परियत्ति शिक्षा संचालन भैरहेका विभिन्न परियत्ति शिक्षा केन्द्रमा कार्यरत भिक्षु, गुरुमा तथा शिक्षार्थीहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी अन्तरक्रिया तथा अन्तर्वार्ता लिइ आवश्यक सूचना तथा तथ्यांक संकलन गरिएको थियो । शोधग्रन्थलाई पूर्णता दिन विभिन्न परियत्ति केन्द्रमा भैरहेको शैक्षिक गतिविधिहरूको फोटोहरू समेत समावेश गरिएको थियो ।

अध्याय दुई

बुद्ध र बौद्ध धर्मको विकासक्रम

२.१ बुद्ध जीवनी

आजभन्दा २६०० वर्षअघि जम्बुद्वीपमा कपिलवस्तु एउटा श्री समृद्धिशाली शाक्यहरूको देश थियो ।^१ त्यहाँ राजा शुद्धोदनले राज्य गर्दथे । राजा शुद्धोदनका महामाया देवी र महाप्रजापती गौतमी नामका दुई महारानीहरू थिए । जेठी महामाया देवी गर्भवतीको अवस्थामा लुम्बिनी बगैचा पुगेकी थिइन् । लुम्बिनी एउटा सुन्दर शालोद्यानको रूपमा मात्र नभै अतीत बुद्धहरूको पनि जन्म स्थलका रूपमा चर्चित थियो ।^२ लुम्बिनी बगैचा शाक्यमुनि बुद्धको जीवनपूर्व शाक्य र कोलिय वंशीहरूको साझा शालोद्यानको रूपमा चर्चित बन्न पुगेको थियो । शालोद्यानको मनमोहनकताले राजा शुद्धोदन र मायादेवी यसतर्फ आकर्षित भएका थिए । साथै लुम्बिनीको सांस्कृतिक एवम् धार्मिक महत्व रहेका कारण गर्भको अवस्थामा पनि मायादेवी त्यहाँ पुगेकी थिइन् ।^३ त्यही अवस्थामा सिद्धार्थको जन्म भएको थियो । वस्तुतः देवदह जाने सिलसिलामा विश्राम गर्दा सिद्धार्थको जन्म लुम्बिनीमा भएको थियो । बोधिसत्व जन्मेको पाँचौँ दिनमा “सिद्धार्थ” नामाकरण गरिएको थियो । उनी जन्मेको सातौँ दिनमा महामाया देवी परलोक भएकी थिइन् ।^४ त्यसपछि उनको पालन पोषण उनकी सानी आमा प्रजापती गौतमीले गरेकी थिइन् ।

सिद्धार्थको पालनपोषण धेरै नै सुख सयलमा भएको थियो । तापनि उनले २९ वर्षको उमेरमा राजकीय जीवनलाई त्याग गरि महाभिनिष्क्रमण (गृहत्याग) गरेका थिए ।^५ उनले सानै उमेरदेखि राम्रो शिक्षा दीक्षा पाउनुको साथै आध्यात्मिक कुराको अध्ययन तथा अनुसन्धानमा पनि लागेका व्यक्ति थिए । महाभिनिष्क्रमणपछि अभिज्ञानको खोजिमा तल्लिन

^१ भिक्षु अमृतानन्द, संक्षिप्त बुद्ध जीवनी, (स्वयम्भूः आनन्दकुटी विहार गुठी, २०५०), पृ. १ ।

^२ गौतम वीर बज्राचार्य, लुम्बिनी वस्तुस्थिति, उपेक्षित कालखण्ड र वर्तमान अवस्थाको चुनौति, इन्टरनेसनल बुद्धिस् कन्फ्रेंस, भाग १, (लुम्बिनी: बर्थ प्लेस अफ बुद्ध, २०७१), पृ. ११८ ।

^३ उही

^४ अमृतानन्द, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१), पृ. १२ ।

^५ उही, पृ. २७

भएका थिए । ज्ञानको खोजिको क्रममा विभिन्न गुरुहरूसँग सत्संगत तथा धर्म दर्शनका कुराहरू पनि सिकेका थिए । तर ती गुरुहरूको ज्ञान दर्शनले र विभिन्न खालको कठोर तपस्या गर्दा पनि ज्ञान लाभ भएको थिएन । त्यसपछि सबै कुरा छाडी ध्यान मार्गमा लागेका थिए । ध्यानको उच्चतम तहमा पुगी वैशाख पूर्णिमाको दिनमा भारतको गयामा बुद्धत्व प्राप्त गर्न सफल भएका थिए । त्यस अवस्थामा उनी ३५ वर्ष पुगेका थिए । त्यसपछि उनी ऋषिपटन मृगदावनमा पञ्चवर्गीय भिक्षुहरूलाई आषाढ पूर्णिमाको दिनमा पहिल्लो पल्ट धर्मोपदेश गरिएको थियो । जसलाई “धर्मचक्र प्रवर्तन” को नामले सम्बोधन गरिन्छ ।^६

यसरी बुद्धत्व प्राप्त पछि सत्व प्राणीहरूको हित र सुखको लागि अनवरत रूपमा ४५ वर्षसम्म गाउँ गाउँ, नगर नगर, जनपद जनपद गरी विभिन्न ठाउँहरूमा धर्म प्रचार गर्दै हिडेका थिए । यसरी उनीद्वारा बोध भएका भिक्षुहरूले पनि भगवान बुद्धद्वारा उपदेशित अनित्य, दुःख, अनात्म, आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग, चतुर्आर्य सत्य, प्रतित्यसमुत्पाद आदि उपदेशले बुद्धधर्मको व्यापक प्रचार प्रसार गरेका थिए । भगवान बुद्धले आफ्नो जीवनको अन्तिम अवस्थासम्म पनि प्राणी मात्रको उद्धारमा लागेका थिए । उनीले अन्तिम अवस्थामा आनन्द स्थविरलाई भनेका थिए । “हे आनन्द ! म महापरिनिर्वाणपछि तिमीहरूको मनमा अब हामीलाई उपदेश गर्नु हुने गुरु छैन, अब हाम्रो शास्ता छैन भन्न सक्छ । आनन्द ! जून धर्म र विनय तिमीहरूलाई देशना गरेको थिए । त्यहि धर्म र विनय नै मेरो महापरिनिर्वाणपछि तिमीहरूको शास्ता हुनेछ ।”^७ भगवान बुद्धले परिनिर्वाण शैयामा पनि उपदेश दिदै ८० वर्षको उमेरमा वैशाख शुक्ल पूर्णिमाको दिनमा कुशिनगरको शालवनमा महापरिनिर्वाण भएका थिए ।

२.२ बौद्धधर्म र संगायना

वर्तमान विश्वमा प्रमुख धर्महरू मध्ये बुद्धधर्म पनि एक हो । यो धर्म गौतम बुद्धद्वारा प्रतिपादित धर्म हो । उनले बुद्धत्व प्राप्तपछि आफूले प्राप्त गरेका शिक्षालाई ४५ वर्षसम्म अनवरत रूपमा प्रचारप्रसार गरेका थिए । उनले दश, काल, परिस्थिति अनुसार देव, मनुष्य र सत्व प्राणीप्रति अन्नत मैत्री, करुणा राखि उपदेश दिएका थिए । उनले जति पनि

^६ दुण्ड बहादुर बज्राचार्य, जातक भाग १, नेपाल भाषा, ललितपुर: वीर पूर्ण पुस्तक संग्रालय, २०६८, पृ. ९४-९५ ।

^७ भिक्षु धर्मरक्षित, महापरिनिर्वाण सुत्त, हिन्दी भाषा, (वाराणसी: ज्ञानमण्डल लिमिटेड, २०६९), पृ. १७१ ।

उपदेशहरू दिएका थिए, ती सम्पूर्ण उपदेश चर्तुआर्य सत्य, आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग, त्रिलक्षण, प्रतित्य समुत्पाद आदिमा सम्बन्धित भएर दिइन्थ्यो, जसलाई बौद्ध धर्म भनिएको थियो ।

भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाणपछि उनका दर्शनार्थ धेरै भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक, उपासिकाहरू कुशिनगर आएका थिए । महाकाश्यप भित्र आफ्ना ५०० शिष्यहरूसँग कुशिनगर आउने क्रममा पावामा पुग्दा कुशिनगरबाट फर्किदै गरेको एक परिव्राजक मार्फत बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको खबर सुनाएका थिए । भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाणको खबर सुन्ने बित्तिकै आस्रव क्षय नभएका भिक्षुहरू रुन, कराउन थाल्छन् । यो परिदृश्यदेखि एक जना सुभद्र नामका वृद्ध भिक्षुले भन्ने “हे साथीहरू ! अब रुनु पर्दैन भगवान बुद्ध भएको बेला हामी नियमै नियममा बाधिएका थियौं । अब ती नियमहरूबाट मुक्त भयो, अब हाम्रो मनमा जे गर्न मन लाग्यो त्यही गर्दा पनि भयो ।”^५ यो कुरा सुनी संघस्थविर हुनु भएका महाकाश्यप महास्थविरको मनमा लाग्यो कि भगवानबुद्धको महापरिनिर्वाण भै दाह संस्कारै नहुँदाको अवस्थामा नै बुद्धको निन्दा गर्ने भिक्षु संघमा रहेछ । अहिले ने यस्ता भिक्षुहरू देखापरेकोले चाँडै नै भगवान बुद्धको उपदेशलाई संग्रह गर्ने उद्देश्यले संगायनाको आयोजना गरिएका थिए ।

२.२.१ प्रथम संगायना

भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्तपछि ४५ वर्षसम्म धर्मोपदेश दिनुभएको थियो । ती उपदेशहरूलाई चिरस्थायी गर्नका लागि भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको ठीक तीन महिनापछि नै उनका उपदेशहरूलाई संग्रह तथा शुद्धिकरण गरियो, जसलाई “प्रथम संगायना” भनिन्छ ।^६ यो संगायनाको संरक्षक राजा अजातशत्रुले लिएका थिए । त्यो संगायनाको नेतृत्व महाकाश्यप भन्तेको प्रमुखत्वमा ५०० अर्हत भिक्षुहरूबाट ७ महिनासम्म भएको थियो । जुन राजगृहको बेम्भार पर्वतस्थिर सप्तपर्णी गुफामा भएको थियो ।^७ त्यस समयमा धर्म र विनयको संगायना गरिएको थियो ।

२.२.२ दोस्रो संगायना

^५ भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर, भिक्षु कुमार काश्यप, **ऊ नुया मिखाय् बुद्ध, धर्म, संघ व बुद्ध शासन**, २०३६, पृ. ११५ ।

^६ **दीघनिकायो पठमो भागो, हिन्दी भाषा**, (ईगतपूरि : विपश्ना विशोधन विन्याष, महाराष्ट्र, २०५०), पृ. २१ ।

^७ स्वामी द्वारिकादास शास्त्री, **दीपवंस**, हिन्दी भाषा, (वाराणसी: बौद्ध आकार ग्रन्थमाला, २०५२), पृ. ५५-५७ ।

भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको १०० वर्षपुग्दा बेशालीका वृज्जिपुत्र भिक्षुहरू विनयमा खुकुलोपनको आभास गर्न अभ्यास गरेका थिए । कसैले ती कुरालाई मान्न थाले त कसैले ती कुरालाई विरोध गर्न थाले । त्यसपछि विनय सम्बन्धी विवाद हुन थालेको थियो । यी यावत कुराहरूलाई मध्य नजर गर्दै आयुष्मान् सर्वकामि वृज्जिपुत्रहरूले जुन विनय विपरित भएको ठहराई पुनः यस्तो पछि नहोस् भन्ने हेतुले दोस्रो संगायनाको आयोजना गरिएको थियो ।^{११} यो संगायना राजा कालाशोकको संरक्षकत्वमा आयुष्मान् रेवत महास्थविरको नेतृत्वमा ७०० र अरहन्त स्थविरबाट आठ महिना लगाएर गरिएको थियो । जुन संगायनामा पुनः धर्म र विनयको परिशुद्ध बालुकाराममा गरिएको थियो ।^{१२} यस संगायनालाई समर्थन नगर्नेहरूले आफ्नो छुट्टै संगायना बैशालीमा गरिएको थियो, जसलाई महासाधिक निकाय भनियो ।^{१३}

२.२.३ तेस्रो संगायना

सम्राट अशोकको राज्य कालमा पुगेपछि बुद्ध शासनमा १८ वटा निकायहरू देखिन थालेको थियो ।^{१४} यसरी धर्म र विनयमा विकृति र असंयमता हटाउनका लागि र बुद्ध शासनलाई परिशुद्ध गर्नको लागि पुनः तेस्रो संगायनाको आयोजना गरियो । जुन संगायना भगवान बुद्ध महापरिनिर्वाण भएको २३६ वर्षपछि सम्राट अशोकको संरक्षकत्वमा गरिएको थियो ।^{१५} यो संगायना मौद्गलिपुत्रतिष्य महास्थविरको प्रमूखत्वमा एक हजार अरहत भिक्षुहरूको सहभागितामा पाटलिपुत्रको अशोकाराम बिहारमा सम्पन्न भएको थियो । जुन संगायना नौ महिनासम्म चलेको थियो ।^{१६} प्रथम र दोस्रो संगायनामा सुत्र र विनयको संगायना गरिएको थियो । तेस्रो संगायनामा आएर सुत्त पिटक, विनय पिटक र अभिधम्म पिटक गरी ३ पिटकमा विभाजन गरि त्रिपिटकको पूर्णता गरिएको थियो ।

^{११} भिक्षु अमृतानन्द, **बुद्ध शासनको इतिहास**, (काठमाडौं: धर्मकीर्ति विहार, प्रथम भाग, २०६२), पृ. ५२-६० ।

^{१२} डा. भदंत आनन्द कौसल्यायन महाथेरो, **महावंश**, (नई दिल्ली : सम्यक प्रकाशन, २०६५), पृ. ३६ ।

^{१३} प्रकाश बज्राचार्य, **बौद्ध दर्पण**, (काठमाडौं: बुद्ध जयन्ति समारोह समिति, दोस्रो संस्करण, २०५३) पृ. ११० ।

^{१४} अमृतानन्द, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ११), पृ. ६५ ।

^{१५} शास्त्री, (पा.टि.नं. १०), पृ. ६५

^{१६} उही, पृ. १२१-१२२ ।

त्यसपछि अशोक महाराजाले मज्झिम देशमा मात्र सिमित भएको बौद्ध धर्मलाई चारै दिशामा पुऱ्याइएको थियो । पूर्वमा थाइल्याण्ड, बर्मा, कम्बोडिया आदि देशमा, पश्चिममा ग्रीससम्म, दक्षिणमा श्रीलंकासम्म र उत्तरमा हिमाल प्रदेशसम्म धर्म दूतहरू पठाई धर्म प्रचार प्रसार गरेका थिए ।^{१७}

२.२.४ चौथो संगायन

बुद्धोपदेश लिपिबद्ध नभएसम्म कण्ठस्थ गर्ने परम्पार रहेको देखिन्छ । भिक्षुहरूले विभिन्न रूपले भाणक विभाजन गरी गुरु शिष्य परम्परालाई आ-आफूले जिम्मा लिई जिम्मेवारी वहन गरेको देखिन्छ । तर एक समय यस्तो पनि आयो देशमा अधार्मिक राजाहरू र अधिकारीहरूबाट अनेकौं विघ्न बाधा आएको थियो, त्यति मात्र होइन, प्राकृतिक प्रकोपको वा दुर्भिक्षका कारणले बुद्धशासनलाई बचाउनका लागि यसरी खाने पिउने कुराको अभावमा खाली पेटको भरमा पनि हतोत्साही नभई भिक्षुहरूले बुद्धपदेशको सुरक्षाको जिम्मा पूरा गरेको देखिन्छ । पछि आएर यो परम्पराबाट मात्र शासन स्थिर नहुने बुझी बाहिरको वातावरण अनुकूल भएपछि चौथो संगायना गरिएको देखिन्छ ।^{१८} यो संगायना ई.पू. ७९ तिर श्रीलंकामा बट्टगामिनी अभय राजाको संरक्षकत्वमा श्रीलंकाको आलोक बिहारमा आयोजना भएको थियो ।^{१९} भिक्षु संघरक्षित महास्थविरको नेतृत्वमा ५०० जना भिक्षुहरू जम्मा भई संगायना गरिएको थियो । यसरी भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको करिब ४८३-७९ वर्षपछि मात्रै सम्पूर्ण त्रिपिटकलाई तालपत्रमा लिपिबद्ध गरिएको थियो ।^{२०} त्यसपछि त्रिपिटकलाई पालि भाषामा मात्र सिमित गरिएन, त्यसलाई आ आफ्नो भाषामा लिपिबद्ध पनि गरिएको थियो । साथै यसलाई व्याख्या, टीका, अनुटीका आदि गरी धेरै ग्रन्थहरू लेख्ने तथा

^{१७} महाथेरो, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १२), पृ. ७५-७७ ।

^{१८} भिक्षु कोण्डन्य (सं., परियत्ति : प्रथम प्रवेश शिक्षा, (ललितपुर: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद्, २०६०), पृ. ३५४ ।

^{१९} बज्जाचार्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १३), पृ. १११ ।

^{२०} उही ।

प्रचार प्रसार गर्ने काम भएको थियो ।^{२१} त्यस संगायनामा त्रिपिटकलाईताडपत्रमा लिपिबद्ध गरिएको थियो । जुन हालसम्म श्रीलंकामा सुरक्षित रहेको विद्वानहरूको भनाई छ ।^{२२}

२.२.५ पाँचौ संगायना

त्यस्तै पाँचौ संगायना ई.सं. १८७१ मा बर्माका राजा मेण्डोनको संरक्षकत्वमा मांडलेस्थितराजदरवारमा सम्पन्न भएको थियो ।^{२३} त्यस संगायनामा २४०० जना भिक्षुहरू सम्मिलित थिए । त्यस संगायनामा सम्पूर्ण त्रिपिटकलाई ७२९ वटा संगमटको ढुगामा कुँदी शिलालेखको रूपमालिपिबद्ध गरिएको थियो । जुन वर्तमानसम्म पनि बर्माकोकुदो दाच् बिहारमा देख्न सकिन्छ ।^{२४}

२.२.६ छैथौ संगायना

बर्माभै २० औं शताब्दी १९५४ को मध्ये भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाण भएको २५ सयवर्ष पुगेको उपलक्ष्यमा विभिन्न बौद्ध देशका २५०० भिक्षुहर सम्मिलित भै छैथौ संगायना भएको थियो ।^{२५} यो संगायना दुई वर्ष (१७ मे १९५४ देखि २४ मे १९५६) सम्म चलेको थियो भने यसको संरक्षकत्वको जिम्मा तत्कालिन बर्माको राष्ट्रपति वा उ र प्रधानमन्त्री ऊ नले लिएको थियो ।^{२६} यस संगायनामा श्रीलंका, बर्मा, थाल्लैण्ड, कम्बोडिया, लाओस, र अंग्रेजीमा लिपिबद्ध भएको पालि त्रिपिटक ग्रन्थहर संग्रह गरी संशोधन गरिएको थियो ।^{२७}

यसरी ती संगायनाहरूका साथ साथै अन्य थुप्रै संगायना भएको देखिन्छ । तर स्थविरवादी बौद्ध परम्परा अनुसार भारतमा भएको प्रथम, द्वितीय, तृतीय संगायना,

^{२१} कोण्डन्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१८) ३५४ ।

^{२२} उही ।

^{२३} दीघनिकायो, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ९), पृ. २१ ।

^{२४} बज्राचार्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१३), पृ. ११२ ।

^{२५} दीघनिकायो, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ९), पृ. २१ ।

^{२६} उही ।

^{२७} आर.वि. वन्ध, बुद्धभूसिम नेपालय् बुद्धधर्म बौद्धया मिखाय्, नेपाल भाषा, (काठमाडौं: चारुमति बुद्धिष्ट मिशन नेपाल, २०६४), पृ. ३४ ।

श्रीलंकाको चतुर्थ संगायना र बर्माभा भएको पाँचौं र छैथौं संगायनालाई मात्र आधिकारिक रूपमा मान्यता दिएका छन्।^{२८}

२.३ पाली बौद्ध साहित्यको वस्तुस्थिती

विभिन्न कालखण्डमा संगायना भएको कारणले पाली साहित्यको विकासका साथै त्रिपिटकको पूर्णता भएको पाइन्छ। त्रिपिटक बौद्धहरूको एउटा आधार ग्रन्थ हो। त्रिपिटकलाई बुद्धधर्मको सर्वाधिक प्रमाणिक ग्रन्थको रूपमा लिइन्छ। पिटक पालि शब्द हो। पिटक शब्दको अर्थ टोकरी हो। भगवान बुद्धले आफ्नो जीवनकालमा जति पनि उपदेश देशना गरेका थिए ती सबैको संग्रह त्रिपिटकमा गरिएको थियो। थेरगाथा अनुसार त्रिपिटक ग्रन्थमा ८४,००० धर्मस्कन्ध संग्रहित छन्।^{२९} जसमध्ये ८२,००० धर्मस्कन्ध स्वयम् बुद्धद्वारा देशित हुन् भने २,००० धर्मस्कन्ध उनका शिष्यहरूका देशना हुन्।^{३०} यसलाई तीन पिटकमा विभाजन गरिएका छन्। जुन सुत्त पिटक, विनय पिटक र अभिधम्म पिटक रहेका छन्। यिनीहरूलाई पनि यसरी विभाजन गरिएको देखिन्छ।

क) सुत्त पिटक

यस पिटकमा बुद्धचर्याको बारेमा, बुद्धकालिन भौगोलिक, सामाजिक जीवन, बुद्धका समकालीन श्रमण ब्राह्मण परिव्राजकहरूको जीवन र दर्शनका विवरण, बुद्धका सिद्धान्त मनका धारणा, अवधारणा, साधारण जनजीवन बीच प्रचलित उद्योग, व्यवसाय, ब्रह्मणहरूको धार्मिक सिद्धान्त जातिवाद, वर्णवाद, यज्ञवाद, तत्कालीन राजनैतिक परिस्थिति, धार्मिक तथा सामाजिक कुराहरु यस पिटकमा उल्लेख गरेको थियो। यस पिटकमा ५ वटा ग्रन्थहरू रहेका थिए।

१. दीघनिकाय

२. मज्झिमनिकाय

३. संयुत्तनिकाय

^{२८} दीघनिकायो, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ९), पृ. २९।

^{२९} बज्जाचार्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १३), पृ. १।

^{३०} उही।

४. अंगुत्तरनिकाय

५. खुदकनिकाय

ख) विनय पिटक

बुद्ध शासनमा भिक्षु तथा भिक्षुणीहरूको आचरण व्यवस्थित गर्नका लागि बनाइएको नियमहरूलाई विनय भनिन्छ । यी नियमहरूले शरीरिक र वाचिक दुवै कार्यको निरोध र आचरणको प्रक्रियामा बुद्धको अधिकारिक आदेशको रूपमा कार्य गर्दछ ।^{३१} यी नै नियमहरूको व्यवस्थित रूपमा संग्रह गरिखेको पिटकलाई विनय पिटक भनिन्छ । यस पिटकलाई ५ प्रकारमा विभाजन गरिएको छ ।

१. पाराजिका पालि

२. पाचत्तिय पालि

३. महावग्ग पालि

४. चूलवग्ग पालि

५. परिवार पालि

ग) अभिधम्म पिटक

अभिधम्म भन्नाले विशिष्ट किसिमको देशनालाई भनिन्छ । अर्थात धर्मको व्याख्या गर्ने क्षमता अरु देशनामा नभएको तर यस धर्म देशनामा मात्र अतिरिक्त र विशिष्ट रूपमा भएको कारणले गर्दा यसलाई अभिधम्म भनिएको हो ।^{३२} यो अभिधम्म अति नै गम्भिर तथा शुक्ष्म छ । हाम्रो चित्त, चैतसिक, रूप र निर्वाण वा मन पदार्थको विभिन्न रूप र सिद्धान्तकोबारे व्याख्या गरिएको छ । यस पिटकलाई पनि ७ भागमा विभाजन गरिएको छ ।

१. धम्म सङ्गणि

२. विभङ्ग

३. कथावत्थु

^{३१} वासुदेव देशार, त्रिपिटक प्रवेश, (काठमाडौं: युनिभर्सल प्रिन्ट कन्सर्न, २०६३), पृ. १ ।

^{३२} उही ।

४. पुगलपञ्चत्ति
५. धातुकथा
६. यमक
७. मङ्गलान

भगवान बुद्धले पैतालिस वर्षसम्म सत्व प्राणीहरूको हित र सुखको लागि जति पनि उपदेशहरू दिएका थिए । ती उपदेशहरूलाई उनको महापरिनिर्वाणपछि विभिन्न समयमा संगायना गरि संग्रह गरियो, जसलाई त्रिपिटक भनिन्छ ।

अध्याय तीन

नेपालमा बौद्ध धर्मको प्रवेश

नेपालको बौद्धधर्मको प्रवेश भगवान बुद्धको जीवन कालमै भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ।^१ भगवान बुद्धको समयमा कपिलवस्तु र देवदह दुईवटा छुटाछुट्टै राज्य थियो र लुम्बिनी कपिलवस्तु जनपद अन्तर्गतको रमणीय ठाउँ थियो।^२ उनको जन्मस्थान लुम्बिनी, प्रारम्भिक जीवन बिताउनुभएको पैतृक राज्य कपिलवस्तु र मावली एवं ससुराली राज्य कालिय त्यसबेला बौद्धधर्मको एउटा महत्वपूर्ण क्षेत्र रहेको थियो।^३ जुनबेला नेपाल उपत्यका एउटा छुट्टै राज्य रहेको थियो। भगवान बुद्धको कपिलवस्तु आगमन देखि नै नेपाली भू-भागमा सर्वप्रथम बौद्धधर्मको प्रचारप्रसार भएको मान्न सकिन्छ।

३.१ भगवान बुद्ध कपिलवस्तु आगमन

भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्तपछि उनी आफ्नो जन्मभूमि कपिलवस्तुमा पटक पटक पुगेका थिए। उनको भ्रमणले कपिलवस्तुको महिमालाई अझ गरिमामय बन्न सघाएको कुरा बौद्ध साहित्यमा उल्लेख छ। सिद्धार्थकुमारले गृहत्याग गरी बुद्धत्व प्राप्त नहुँदासम्मको लामो समयसम्म बाबुछोराको भेटघाट भएको थिएन। सिद्धार्थकुमारले बुद्धत्व प्राप्तिपछि मगधका नरेश बिम्बिसारले राजगृहमा भगवान बुद्धको लागि बनाई दान दिनु भएको वेलुवन विहारमा बसिरहेको खबर सुनेका कपिलवस्तुका राजा शुद्धोदनलाई आफ्ना छोरासँग भेट्नको लागि ब्याकुल भएका थिए। तत्कालै राजाले भगवान बुद्धलाई कपिलवस्तुमा ल्याउनका लागि एक हजार मानिसहरु त्यसतर्फ पठाएका थिए।^४ ती लिन गएकाहरू सबैजना बुद्धको उपदेशबाट प्रभावित भई भिक्षु भए, तिनीहरू कपिलवस्तु फर्केनन्। फेरि एक हजार मानिसहरूको टोली बनाई पठाएका थिए, तिनीहरू पनि फर्किएनन्। यसरी एकएक हजार गरि नौ पटकसम्म लिन

^१ भुवनलाल प्रधान, नेपालमा बौद्धधर्म, (काठमाडौं): नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४५, पृ. २१।

^२ उही, पृ. ५।

^३ उही, पृ. १।

^४ भिक्षु अमृतानन्द, संक्षिप्त बुद्ध जीवनी, (स्वयम्भू: आनन्दकुटी विहार गुठी, २०५०), पृ. ८२।

पठाएका थिए ।^५ तर तिनीहरू कोहि पनि फर्केर आई राजा शुद्धोदनलाई बुद्धको हालखबर सुनाउन आएनन् । अन्तमा आफ्नो दुरदर्शि मन्त्री कालदायी, जो सिद्धार्थको बाल्यकालको साथी पनि थिए । उनको नेतृत्वमा एक हजार मानिसहरूका साथ दशौं पटक लिन पठाउँछन् ।^६ उनी पहिला नै प्रवजित हुने अनुमति लिई मानिसहरूका साथ लिन गएका थिए ।

यसरी शुद्धोदनले पठाएका दशौं हजार मानिसहरू प्रवजित भएका थिए ।^७ कालुदायी पनि थोरै समयमै अर्हत भएका थिए । उनले अनुकूल समय मिलाएर भगवान बुद्धसँग शुद्धोदन राजाले दर्शन गर्ने इच्छा गरेको र धेरैलाई लिन पठाएको कुरा उनी सामु राखेका थिए । उनको निमन्त्रणा स्वीकार गरी भगवान बुद्धसहित कपिलवस्तुका दश हजार भिक्षुहरू र मगधका दश हजार भिक्षुहरू गरि बीस हजार क्षीणास्रव भिक्षुहरूका साथ वैशाख पूर्णिमाको दिनमा कपिलवस्तुमा आइपुगेका थिए ।^८ भगवान बुद्ध प्रमुख भिक्षु महासंघका लागि निग्रोध शाक्यले आफ्नो उद्यानमा “निग्रोधाराम” विहार निर्माण गरि दान दिएका थिए ।^९ त्यहाँ भगवान बुद्धले सम्पूर्ण उपस्थिति परिषद्लाई वेस्सन्तर जातक सुनाएका थिए ।^{१०} त्यसैबेला काम विशेषले आएका पावाबासी गोधिक, सुवाहु, बल्लिय र उत्तिय चार जना मल्ल कुमारहरू त्यहि प्रवजित भएका थिए । कपिलवस्तु प्रथम आगमनमा उनी एक हप्ता बसेका थिए । त्यस समयमा नन्द र राहुल कुमार लगायत धेरै कपिलवस्तु निवासीहरू प्रवजित भएका थिए ।

भगवान बुद्धको प्रथम कपिलवस्तु आगमनमा कपिलवस्तु वा वर्तमान नेपाली भू-भागमा सर्वप्रथम बौद्ध धर्मको प्रचारप्रसार भएको थियो । वहाँको धर्मोपदेशद्वारा राजपरिवार लगायत कपिलवस्तु वासीहरू उनका अनुयायी बने, कोहि सोतापन्न, कोहि सकृदागामी, अनागामी, अर्हतसम्म भए भने कोहि प्रवजित त कोहि बौद्ध उपासक उपासिका भएका

^५ उही ।

^६ उही ।

^७ प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं.), पृ. २२ ।

^८ राहुल सांकृत्यायन, बुद्धचर्या, तृतीय संस्करण, हिन्दी भाषा, (नई दिल्ली: सम्यक प्रकाशन, २०५२), पृ. ९१ ।

^९ अमृतानन्द, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ४), पृ. ८६ ।

^{१०} उही, पृ. ८८ ।

थिए । त्यस्तै भगवान बुद्ध वैशालीमा पाँचौं वर्षावासको समयमा राजा शुद्धोधन विरामी भएका थिए । बुद्ध आफ्नो पितालाई उपदेश दिनका लागि उनी कपिलवस्तुमा दोस्रो पल्ट आएका थिए ।^{११} उनको उपदेशद्वारा राजा अर्हत भएका थिए । राजा केहि हप्ता दिनमा नै देहान्त भएका थिए । राजाको अन्त्यष्टि पनि बुद्धबाट गरिएको थियो । शोकाकुल परिवारलाई सान्त्वना दिदै उनी केहि दिन कपिलवस्तुमा बसेका थिए ।^{१२} त्यहि दोस्रो आगमणकै बेला रोहिणी नदीको पानीको कारणले शाक्य र कोलियहरू बीच रक्तपातपूर्ण भगडा कलह हुन लागेको समयमा भगवान बुद्ध त्यहाँ पुगि उपदेशद्वारा कलह शान्त गरेका थिए ।^{१३} त्यसपछि तिनीहरू त्रिशरणमा गई शाक्यहरूबाट २५० र कोलियहरूबाट २५० जना गरि ५०० जना कुल पुत्रहरू प्रवजित पनि भएका थिए ।^{१४}

भगवान बुद्धको पन्ध्रौं वर्षावास तीन महिना कपिलवस्तुको निगोधाराम विहारमा बसेका थिए ।^{१५} त्यहिबेला उनले लामो समय कपिलवस्तुमा बिताउनु भएको देखिन्छ । कपिलवस्तुका शाक्यहरूले भगवान बुद्ध प्रमुख भिक्षु महासंघको लागि निगोधाराम विहार मात्र होइन, कालखेमक शाक्यले कालखेमकाराम विहार^{१६} घाटाय शाक्यको विहार^{१७}, रोहिनीको आसनशाला, नयाँ संस्थागार आदि पनि बनाइ दिएका थिए । त्यस समयमा भगवान बुद्धको उपदेशद्वारा धेरै मानिसहरूको उद्धार भएको देखिन्छ ।

बुद्धको अर्को कपिलवस्तु आगमनको समयमा भगवान बुद्धको उमेर ७८ वर्षका थिए ।^{१८} कोशिल राजकुमार विडुडभ आफ्नो अपमानको बदला लिन सैनिकहरूका साथ

^{११} भिक्षु सुद्धर्शन, बौद्ध संस्कृति, (काठमाडौं: श्रीकीर्ति विहार, २०५५), पृ. १७९ ।

^{१२} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १), पृ. २७ ।

^{१३} सुद्धर्शन, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ११), पृ. १७९ ।

^{१४} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १), पृ. २८ ।

^{१५} सांकृत्यायन, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ८), पृ. ३०२ ।

^{१६} भिक्षु अमृतानन्द, बुद्ध कालीन राजपरिवार, भाग २, (काठमाडौं: आनन्दकुटी विहारगुठी, २०४१), पृ. २३७ ।

^{१७} उही

^{१८} सुद्धर्शन, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ११), पृ. १८० ।

कपिलवस्तुमा युद्धको लागि आएका थिए ।^{१९} तिनीहरू आउनु भन्दा पहिला नै भगवान बुद्ध आउनु भै कपिलवस्तु सीमाको पारको छहारी नभएको एउटा रुखमुनि बसिराखेका थिए । जब कि उता नजिकै कोशल सीमास्थित भूमिमा भवाम्म छहारी भएको रुख थियो । हमला गर्न आएका विडुडभले भगवान बुद्धलाई देखेर अभिवादन गरि सोधे छन् । “भगवान शास्ता, ऊ त्यो छायामयी रुखमुनि नबस्नु भै किन त्यो नाङ्गो रुखमुनि बस्नु भएको हो ?” भगवान बुद्धले उनको उत्तरमा भनेका थिए । “यो रुखमुनि पात नभए पनि छहारी नभएता पनि आफ्नो ज्ञातिबन्धुहरूको छहारी अत्यन्त शीतल हुन्छन् ।” भगवान बुद्धको कुरा सुनेर उनी हमला नगरीकन सैनिकहरूका साथ फर्केर गएका थिए ।^{२०} यसरी नै भगवान बुद्धले आफ्नो ज्ञातिबन्धुहरूलाई विडुडभको हमलाबाट तीन पटकसम्म बचाएका थिए ।

यसरी पटक पटक बुद्धको आगमण कपिलवस्तुमा आउनाले आफ्नो जन्मभूमिप्रति उनले कृतार्थ गरेका थिए भन्ने सहजै बुझ्न सकिन्छ । नेपालको तराई क्षेत्रमा भगवानबुद्धको आफ्नो जन्मथलो लुम्बिनी, राजकीय जीवन व्यतीत गरेको कपिलवस्तु र देवदह क्षेत्रमा आफ्ना ज्याती बन्धुहरूलाई संग्रहका लागि उनी आफ्नो जीवन कालमा कपिलवस्तु र देवदहमा आफ्ना शिष्यहरूसँग त कहिले आफू एकलै गरि पटक पटक चोटि आएको देखिन्छ ।^{२१} यसबाट पनि प्रष्ट हुन्छ कि त्यसवेला वर्तमान नेपालको तराई क्षेत्रमा ई.पू. छैठौं शताब्दीतिरै बौद्धधर्म स्थापित भैसकेको बुझ्न सकिन्छ ।

३.२ नेपाल मण्डल (काठमाडौं उपत्यका) मा बौद्ध धर्मको प्रवेश

काठमाडौं उपत्यकामा बौद्धधर्मको प्रवेश भगवान बुद्धको जीवन कालमै भएको देखिन्छ । ई.पू. छैठौं पाँचौं शताब्दीका दक्षिणी तर्फका व्यापारीहरू आवतजावत हुने कुरा मूल सर्वास्तिवादविनयवस्तुमा उल्लेख छ ।^{२२} ई.पू. चौथो शताब्दीमा (चन्द्र गुप्त मौर्य ई.पू. ३२१-२९७) कौटिल्यले आफ्नो अर्थशास्त्रमा नेपालबाट निर्यात हुनेमा ऊन र हरिताल प्रसिद्ध

^{१९} उही

^{२०} भरत सिंह उपाध्याय, बुद्धकालीन भारतीय भुगोल, (भारत: हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयोग २०१८), पृ. २९१-२९२ ।

^{२१} आर.वि. बन्धु, बुद्धभूमि नेपाल बुद्धधर्म- बौद्धया मिखाय, नेपाल भाषा, (काठमाडौं: चारुमति बुद्धिष्ट मिशन नेपाल, २०६४), पृ. १०० ।

^{२२} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१), पृ. ३० ।

छन् भनी उल्लेख गरेका छन् ।^{२३} यसै सिलसिलामा यस्ता व्यापारीहरूका साथै भिक्षुहरू नेपालमण्डलमा आइ बौद्ध धर्म प्रचार गरेको बुझ्न सकिन्छ । बुद्धको जीवित अवस्थामा कोशल नरेश विडुडभले शाक्यगण राज्य ध्वस्त गरेको, मगधले वज्जी गणतन्त्रमा हमला गरेको र त्यहाँका बासिन्दाहरू यत्रतत्र शरणार्थी भएको देखिन्छ । त्यतिखेर शाक्यहरू नेपालमण्डलमा पनि शरणार्थी हुन पुगेका थिए ।^{२४} भगवान बुद्धको अन्तिम समयतिर कपिलवस्तुका धेरै जसो शाक्यहरू विडुडभको आक्रमणबाट बच्न नेपालमण्डलमा आएको देखिन्छ । शाक्यहरूको हालखबर बुझ्न भिक्षु आनन्द नेपालमण्डल आएका र यहाँबाट फर्केर जाँदा हिउँले हातखुट्टा खाएको वर्णन “मूल सार्वस्तवादविनयवस्तु” नामक ग्रन्थमा गरिएको छ ।^{२५} त्यो देखेर भिक्षुहरूले कसरी हात खुट्टाका औलाहरू त्यस्तो भयो भनेर आनन्द भन्तेलाई सोधेका थिए ? आनन्द भन्तेले भने “हिउँको कारणले यस्तो भएको हो ।” पुनः भिक्षुहरूले प्रश्न गर्छ “त्यहाँका भिक्षुहरू कसरी बस्छन् त ?” यो कुराबाट पनि त्यतिखेर नेपालमण्डलमा भिक्षुहरू थियो भन्ने कुरा प्रमाणित हुन्छ ।^{२६} त्यस पछि भगवान बुद्धले जाडो ठाउँमा जुत्ता लगाउन हुने विनय बनाएको थियो । लिच्छविकालको तेबहाःको अभिलेखमा शाक्यवंशी भिक्षु प्रियपाल र चाबहिलको अभिलेखमा भिक्षु बन्धुभद्रको नाम स्पष्ट रूपमा आइराखेको देखिन्छ । काठमाडौं उपत्यकाको पुरानो दुई वटा वस्तिको नाम कोलिग्राम र दक्षिण कोलिग्रामथियो ।^{२७}

त्यस्तै इतिहासका विभिन्न कालखण्डमा नेपालको दक्षिण तरायतिर र उत्तर भारतबाट नेपालमा भित्रिएका शाक्य र कोलिय गणराज्यका शाक्य र शाक्य वंशका मात्र होइन, वैशाली गणराज्यका लिच्छवीहरू, पावा र कुशिनगरा मल्लहरूले पनि शाक्यमुनिको धर्म र शिक्षाको परम्परा लिएर नेपालमा भित्रिएको अनुमान लगाउन सकिन्छन् ।

३.३ नेपालमा सम्राट अशोकको आगमन

^{२३} बाबुराम आचार्य, प्राचिनकालको नेपाल (काठमाडौं: नेपाल राजकीय पज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० फागुन) पृ. ६६ ।

^{२४} सुद्धर्शन, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ११, पृ. ६६ ।

^{२५} ज्ञानमणि नेपाल, नेपाल निरुक्त (काठमाडौं: नेपाल राजकीय पज्ञा प्रतिष्ठान, २०४०), पृ. २ ।

^{२६} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १), पृ. ३१-३२ ।

^{२७} धनवज्र बज्राचार्य, लिच्छविकालका अभिलेख, (कीर्तिपुर: ने.ए.अ.के., २०३०), पृ. ४५४/४५६ ।

सम्राट अशोक आफ्नो बाबुको देहान्तपछि उनले आफ्नो उनान्सय जना दाजुभाईहरूलाई मारेर आफ्नो पिता विन्दुसार राजाको राज्य प्राप्त गरेका थिए।^{२८} त्यति राज्यले पनि तृप्ति नभई त्यस बखतको एक प्रबल राज्य भइरहेको कलिङ्गतिर पनि आक्रमण गरेका थिए।^{२९} त्यस युद्ध करीब चार वर्षसम्म चलेको थियो। कलिङ्ग युद्धमा दुवै राज्यका असंख्या जनकाय विनाश भएको देखिन्छ।^{३०} यसरी उनले लाखौं लाख मानिसहरूको जनधनको क्षति तथा निर्दयतापूर्वक युद्ध गरेका कारण अशोकलाई “चण्डाशोक” पनि भनिन्थ्यो। त्यहि चण्डाशोक पछि गएर “धर्माशोक” मा परिणत भएका थिए।

यसरी उनी बुद्ध धर्मको शरणपछि उनले आफ्नो बाँकी जीवन नै बुद्धशासनको उन्नति, अभिवृद्धि र विकासका निम्ति अर्पण गरेको देखिन्छ। यसरी नै उनले भगवान बुद्धले दिनु भएको शुद्धधर्ममा विवाद, विकृति, विकार उत्पन्न नहोस भन्ने हेतुले भिक्षु महासंघले समय समयमा समर्थवान भिक्षुहरू छान्नु नै भगवान बुद्धको महापरिनिर्वाण वर्षदेखि नै सम्पूर्ण बुद्ध वचनलाई छलफल गरी पुनः पुनः शुद्ध गरिदै आइरहेको पाइन्छ। प्रथम संगायाना, दुतिय संगायाना र सम्राट अशोकको सत्रौं शासन कालमा आएर तृतिय संगायाना गरी त्रिपिटकलाई पूर्णता दिएको पाइन्छ।^{३१} प्रथम र दोस्रो संगायानामा धर्म र विनयको मात्र संगायना गरिएको थियो भने अशोकको शासन कालमा सुत्त, विनय र अभिधर्म गरी तीन पिटकमा संगायना गरिएको थियो।

संगायनापछि उनले जुन मध्यम देशमा मात्रसिमित रहेको बुद्ध धर्मलाई उनले भारतमा मात्र नभई विभिन्न देशहरूमा पनि धर्मदुतहरू पठाई धर्म प्रचार प्रसार गरिएको थियो।^{३२} यसरी उनले बुद्ध धर्मको उन्नति अभिवृद्धिको लागि मात्र नभई बुद्धको अंशियार हुनका लागि आफ्नो छोरा महेन्द्र, र छोरी संघमित्तालाई पनि प्रबजित गरेका थिए।

^{२८} भिक्षु अमृतानन्द, बुद्ध शासनको इतिहास, (काठमाडौं: धर्मकीर्ति विहार, प्रथम भाग, २०६२), पृ. ७१।

^{२९} उही।

^{३०} उही।

^{३१} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १), पृ. ४५।

^{३२} मधुकर पिप्लायन, अशोक द ग्रेट, हिन्दी भाषा, (न्यू दिल्ली: समेक प्रकाशन, २०६१), पृ. ७७-७८।

सम्राट अशोक आफ्नो राज्यभिषेकको बीसौं वर्ष ई.पू. २४५ सालमा आफ्नो गुरु मोद्गलिपुत्रतिष्यसँग पाटली पुत्रबाट शाक्यमुनि बुद्धको जन्मस्थान लुम्बिनीको तीर्थयात्रा आएका थिए।^{३३} त्यतिखेर उनले लुम्बिनीमा भगवान बुद्धको जन्मस्थान भनेर शिला स्तम्भमा ब्रम्हलिपिमा अभिलेख लेखाई अशोक स्तम्भ खडा गरिएका थिए। त्यस स्तम्भमा यसरी उल्लेख गरिएको छ।

“देवानपियेन पियदसिन लाजिन वीसतिवसाभिसितेन

अतन आगाच महीयिते हिदबुत्रेजाते सक्यमुनिति

सिलाविगडभीचा कालापित सिलाथभेच उसपापिते

हिदभगवजातेति लुमिनिगामे उबलिकेकटे

अठभागियेच”

अनुवाद

“देवताका प्रिय प्रियदर्शी राजा (अशोक) आफ्नो राज्यभिषेकको बीस वर्षपछि शाक्यमुनि बुद्ध जन्मेको यस ठाउँमा आफै आएर पूजा गरी त्यसैको उपलक्ष्यमा शिला स्तम्भ खडा गर्न लगाई लुम्बिनी गाउँबाट कर मुक्त गरिदिए”।

सन् १८९६ मा पाल्पाका बडाहाकिम खड्ग शम्शेरको आदेशमा लुम्बिनीमा उत्खनन गरी अशोक स्तम्भ पत्ता लगाएका थिए। त्यहिबेला जर्मनका पुरातत्वविद् फुहररले अशोक स्तम्भको अभिलेख अध्ययन गरी विश्वको सामु परिचित गराएका थिए। जुन हालसम्म पनि लुम्बिनी उद्यानमा संरक्षित छन्।

डा. डि. राइट वंशावलीका अनुसार किराँती राजा स्थुंकोको राज्यकालमा सम्राट अशोक आफ्नो गुरु उपगुप्त, महारानी तिष्यरक्षिता र छोरी चारुमतीलाई लिई नेपालमण्डलमा आएको कुरा उल्लेख गरिएको पाइन्छ।^{३४} त्यसै समयमा उनले आफ्नो

^{३३} बालचन्द्र शर्मा, नेपालको ऐतिहासिक रूपरेखा, (वाराणसी: २३-१९८) दूतविनाएक, पृ. ६६।

^{३४} प्रधान, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१), पृ. ६५।

नाउँमा एउटा शहर “अशोकपतन” बसालेका थिए ।^{३५} त्यहाँ उनले चार कुनामा चार वटा अशोक चैत्य र बिचमा एउटा चैत्य बनाएको कुरा उल्लेख गरिएका छन् । त्यहि समयमा उनले आफ्नो छोरी चारुमतिलाई अशोक पतनका राजकुमार देवपालसँगै विवाह गराई दिएका थिए । राजकुमार देवपालकै नाउँबाट देवपत्तनको स्थापना गरिएको थियो ।^{३६} तिनीहरूको जीवनको अन्तिम कालखण्डमा चावहिल विहारमा प्रव्रजित भै प्रव्रजित जीवनमै आफ्नो देह त्याग गरेको देखिन्छ । यी कुराहरूबाट अशोकको शासन कालमा नेपालमण्डलमा बौद्धधर्म राम्ररी विकास भएको कुरा स्पष्ट हुन आउँछ ।

३.४ बिभिन्न काल खण्डमा बौद्ध धर्म

नेपालमा अशोकपछि बौद्धधर्मको विस्तृत प्रमाणिक इतिहास लिच्छवि राजा मानदेव प्रथमदेखि मात्र शुरु भएको पाइन्छ । लिच्छवि अभिलेखको अध्ययनबाट नेपालमा बौद्धधर्मको स्पष्ट इतिहास लिच्छवि राजा वृषदेवको पालादेखि स्पष्टिन थालेको अनुमान गर्न सकिन्छ ।^{३७} द्वितीय जयदेवले पशुपतिको अभिलेखमा राजा वृषदेवलाई “सुगतशासनपक्षपाती” भनी वर्णन गरेका छन् ।^{३८} हालसम्म बौद्धधर्म सम्बन्धी लगभग ३५ वटा जति लिच्छविकालिन अभिलेखको अध्ययन भैसकेका छन् । यी अभिलेखको अध्ययन गर्दा २१ वटा भन्दा बढि बौद्ध विहारहरू त्यतिबेला नै निर्माण भैसकेको स्पष्ट हुन आउँछ ।^{३९} साथै त्यतिबेला नेपालमण्डलमा भिक्षु र भिक्षुणीको छुट्टाछुट्टै संघ भएको देखाउँछ । साधारण अर्थमा बुद्ध शासनमा भिक्षु, भिक्षुणी, उपासक र उपासिकाहरूलाई ने बौद्ध स.घ भनिन्छ, र भिक्षु भिक्षुणीको समूहलाई “संघ” भनिन्छ । ति संघ उल्लेखित लिच्छविकालका अभिलेख निम्नानुसार रहेका छन् ।

^{३५} उही ।

^{३६} शर्मा, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ३३), पृ. ६९ ।

^{३७} जगदीशचन्द्र रेग्मी, नेपालको धार्मिक इतिहास, (कीर्तिपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि.वि.वि., २०५९ वैशाख), पृ. १६२ ।

^{३८} बज्राचार्य, पूर्ववत् (पा.टि. नं. २७), पृ. ५४९ ।

^{३९} जगदीशचन्द्र रेग्मी, लिच्छवि संस्कृति, (काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, २०२६), पृ. ३२८ ।

तालिका कः विभिन्न कालखण्डका अभिलेखहरू

अभिलेख रहेको स्थान	शासन काल	विवरण
चावहिल	मानदेव	संघ, महाननि र किन्नरी जातक उल्लेखित ^{४०}
काठमाडौं बजाहिटी	अंशुवर्मा	अवलोकितेश्वरको पुजा र भिक्षुसंघको भोजनको लागि गुठी राखेको। ^{४१}
ललितपुर मंगलबजारमा	अंशुवर्मा	संघ उल्लेखित। ^{४२}
ललितपुर याबहाल	नरेन्द्रदेव	आर्य संघ उल्लेखित। ^{४३}
पशुपति बज्रधर	नरेन्द्रदेव	आर्यभिक्षु संघ उल्लेखित। ^{४४}
काठमाडौं मुंसुबहाल	नरेन्द्रदेव	भिक्षुणी संघलाई केहि पुराण र पण दान दिएको बुझिन्छ। ^{४५}
साखु	नरेन्द्रदेव	श्रीधार्मराजिकामात्य र (महा) साङ्घिक भिक्षु संघ उल्लेखित। ^{४६}
नक्साल नारायणचौर	जयदेव द्वितीय	श्रीसंघ उल्लेखित। ^{४७}
भक्तपुर वाचुहिटी	संवत् १४४	आर्य भिक्षुणी संघ उल्लेखित। ^{४८}

यी विभिन्न अभिलेखहरूबाट प्रष्ट हुन्छ कि त्यस समयमा राजाहरूद्वारा बौद्ध भिक्षु र भिक्षुणीहरूको लागि आयस्था राखिएको पाइन्छ। त्यसकारण लिच्छविकालीन राजा मानदेव, अंशुवर्मा, शिवदेवको समयलाई स्वर्ण युग पनि भनिन्छ।

^{४०} बज्राचार्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. २७), पृ. १।

^{४१} उही, पृ. ३८६।

^{४२} उही, पृ. ३८९।

^{४३} उही, पृ. ३९६।

^{४४} उही, पृ. ४९९।

^{४५} उही, पृ. ५०७।

^{४६} उही, पृ. ५०८।

^{४७} उही, पृ. ५६३।

^{४८} भद्ररत्न बज्राचार्य (सं.), ख्वपया बाहाबही, नेपाल भाषा, (ख्वपः मैत्रेय युवा संघ, २०१६), पृ. ७।

वंशावलीका अनुसार शिवदेव अत्यन्त धार्मिक राजा भएको देखिन्छ । यी राजा अन्तमा प्रवर्जित भएका थिए ।^{४९} उनको नाउँमा विहारको चर्चा वंशावलीमा गरिएको थियो । साथै “यावहाल अभिलेख” मा पनि गरिएको छ ।^{५०} ह्वेनसागको यात्रा विवरण अनुसार किरातीकालको अन्ततिर नेपाल उपत्यकामा थेरवादीहरूको मुख्य विहार नै गुं विहार रहेको थियो^{५१} र पछि विस्तारै गुं विहार वज्रयानले लिएको देखिन्छ ।^{५२} यसरी नेपालमा थेरवादी बौद्ध धर्मको व्यापकता केही शताब्दीसम्म भएको देखिन्छ । तर कुन शताब्दीमा लोप भयो भन्ने कुरा आजसम्म पनि अनुसन्धानको विषय रहेको छ । समयको क्रमसँगै हिमाली भेगतिर तिब्बतको प्रभावमा महायान बुद्धधर्म र उपत्यकाभित्र प्रचलित वज्रयान बुद्ध धर्म भित्र भित्रै सुस्त रूपमा प्रचलनको रूपमा रहेको तथ्य बहाः बहीको इतिहास र हिमाली संस्कृतिको अध्ययनले दर्शाएको छ ।^{५३}

३.५ नेपालमा थेरवाद शासनको पुनर्जागरण

नेपालको इतिहासमा किरात, लिच्छवि, मल्ल र शाहकालमा बुद्धधर्म प्रति सकारात्मक दृष्टिकोण भएता पनि जंगबहादुरको उदयपश्चात् राणा शासनकालमा बुद्धधर्मप्रति गिद्धे दृष्टिले हेर्न थालेको देखिन्छ । जंग बहादुरको समयमा उनले बौद्ध विहारहरू कब्जा गरी बौद्ध ग्रन्थहरू सडकमा फालेर जलाए र बौद्ध धर्मप्रति दमन नीति प्रारम्भ गरेका थिए ।^{५४} सोहि नीति चन्द्र शम्सेरदेखि भिम शम्सेर हुँदै जुद्ध शम्सेरको शासनकालमा चरम बिन्दुमा पुगेको देखिन्छ । चन्द्र शम्सेरले हिन्दुहरूलाई बौद्ध बन्न र बनाउन नपाउने नियम बनाएको थियो ।^{५५}

^{४९} शर्मा, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ३३), पृ. ८६ ।

^{५०} उही ।

^{५१} भिक्षु सुदर्शन र धर्मरत्न शाक्य, परियत्ति सद्धम्म कोविद प्रथम शिक्षा, (ललितपुर: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद, २०६२), पृ. १३० ।

^{५२} उही ।

^{५३} भिक्षु धर्ममूर्ति महास्थविर, नेपालमा बुद्धधर्म उत्थानका लागि वर्तमान भिक्षुहरूको भुमिका, (स्वयम्भू: आनन्दकुटी विहार, आनन्द भूमि, वर्ष ३८, अंक ४, २०६७), पृ. १५ ।

^{५४} पूर्ण काजी ताम्रकार, नेपालमा बुद्धधर्मको पुर्नउत्थानमा धर्मात्य धर्माचार्यको योगदान, (कीर्तिपुर: त्रि.वि.वि., त्रिवोध, भोलुम २, २०५९), पृ. ४५ ।

^{५५} उही ।

त्यसरी नै राणाशासन कालमा राजा जयस्थिति मल्लको समयमा तिब्बति सम्प्रदायका एक लामा भिक्षु “कुनसां लोसेन” (जसलाई नेपालमा उनलाई कान्छा लामा भनेर चिनिन्थ्यो । नामक एक लामा भिक्षु स्वयम्भू दर्शनार्थ नेपाल मण्डलमा प्रवेश गरेका थिए ।^{५६} त्यसबेला उनले स्वयम्भूको मन्जुश्री स्थानमा एक महिनासम्म धर्मोपदेश गरेका थिए ।^{५७} त्यसपछि नेपालमण्डलको ठाउ ठाउँबाट धर्म देशनाका लागि निमन्त्रणा गरिएको थियो । उनी निमन्त्रणा गरिएको ठाउहरूमा गई धर्मोपदेश गरेको थियो । उनको धर्म देशनाबाट प्रभावित भई पाँच जना नेपाली कुलपुत्रहरूले उनीहरू प्रवज्या लिएका थिए । ती पाँच जना भिक्षुहरूको नाम यस प्रकार रहेका छन् ।^{५८}

- क) महाप्रज्ञा
- ख) महाचन्द्र
- ग) महाज्ञान
- घ) महावीर्य
- ङ) महाक्षान्ति

यसरी उनीहरूप्रवजितपछि काठमाडौंका विभिन्न ठाउँमा गएर भिक्षाटन गरिएको थियो । यसरी काषाय वस्त्र (चीवर) लगाएर पहिले चोटि काठमाडौंको विभिन्न ठाउँमा गएर भिक्षाटन गरिरहेका भिक्षुहरूलाई हेर्नेहरूको भीड लागेको थियो । त्यो कुरा प्रधानमन्त्री चन्द्र शम्शेर समक्ष पुगेको थियो ।^{५९} जसको फलस्वरूप तिनीहरूलाई थानामा लगिएको थियो । राणाशासनको समयमा “मुसलमान हुन् पाउथे तर नेपाली अधिराज्यमा नेवारहरूले बौद्ध धर्म मानेता पनि प्रवजित हुन पाउन्न थिए”^{६०} बौद्ध ऋषि महाप्रज्ञा हिन्दु भएर पनि भिक्षु

^{५६} रत्नसुन्दर शाक्य, नेपालको इतिहासमा कलंकित घटना, (भक्तपुर: युवा बौद्ध पुचः, २०४८), पृ. २ ।

^{५७} उही ।

^{५८} उही ।

^{५९} उही, पृ. ५ ।

^{६०} उही, पृ. ६ ।

बनेको कारण ती प्रवजित सबै भिक्षुहरूलाई ई.सं. १९२४ (वि.सं. १९८२), श्रावणतिर देश निकाला गरेको थियो।^{६१}

ती देश निकाला गरिएका सबै महायानी भिक्षुहरू बौद्धगयामा गई ऊ. चन्द्रमुनि महास्थविरद्वारा थेरवादी भिक्षु बनेका थिए।^{६२} कुलमान सिंह वैद्य पनि ऊ चन्द्रमुनि महास्थविरको उपदेशबाट प्रभावित भै लामा भिक्षुबाट थेरवादी शासनमा श्रामणेर कर्मशील प्रवजित भएका थिए।^{६३} त्यहाँ तिनीहरू ठाउँ ठाउँमा गई अध्ययन गरेका थिए। देश निकाला गरेको पाँच वर्षपछि पुनः आधुनिक युगमा नेपालमा पहिलो पटक बौद्धछधर्म पुनरुत्थान गर्न भिक्षु संघको प्रतिनिधिको रूपमा श्रामणेर कर्मशील (प्रज्ञानन्द महास्थविर) नेपालमा आएकाथिए।^{६४} उनी भिक्षु महाप्रज्ञाका शिष्य थिए। उनले किमदोल बिहार स्वयम्भूमा बसि धर्मोपदेश गरेका थिए। श्रामणेर कर्मशीलको प्रयास स्वरूप नेपालमा स्थविरवाद बौद्धधर्म पुनरुत्थान गर्नको लागि महिलाहरू पनि अग्रसर भएको देखिन्थ्यो। नेपालमा स्थविरवाद बौद्धधर्मपुनरुत्थानको इतिहासमा सर्वप्रथम गृहत्याग गरि अनागारिकाहरूको इतिहासमा रत्नपाली, धर्मपाली र संघपाली थिए।^{६५} उनीहरू पनि कुशिनगरमा ऊ चन्द्रमुनि महास्थविरबाट प्रवजित भएका थिए। यसरी श्रामणेर कर्मशीलको धर्मोपदेश सुन्नेहरूको संख्या दिनानुदिन बढ्नाको साथै प्रवजित हुन आउनेहरूको संख्या पनि बढ्न थालेको थियो। बिस्तारै नेपालको विभिन्न ठाउँमा बौद्ध धर्मको प्रचारप्रसार हुँदै गयो। भिक्षु र अनागारिकाहरूको संख्या पनि वृद्धि हुन्दै गए। साथसाथै उहाँहरूलाई चतुप्रत्यय व्यवस्था गर्ने दाताहरू पनि वृद्धि हुँदै गए। नेपाल मण्डलको विभिन्न स्थानहरूमा भिक्षु र अनागारिकाको लागि पनि धेरै विहारहरू बन्ने। ती भिक्षु र अनागारिकाहरू नेपालमा बौद्ध धर्मको अध्ययनको अभावको कारणले भारत, बर्मा, श्रीलंका, थाइल्याण्ड आदि बौद्ध देशहरूमा गएर बौद्ध धर्मको अध्ययन गर्न गएका थिए भन्ने तथ्य पाइएको थियो।

^{६१} ताम्राकार, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ५४), पृ. ४५।

^{६२} शाक्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ५६), पृ. ७।

^{६३} उही, पृ. १७।

^{६४} उही, पृ. १९।

^{६५} उही, पृ. २०।

यसरी नेपालमा भन्ते गुरुमाँहरूको संख्या बृद्धि हुनाको साथै बिहारहरू पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । जस्तै किम्डोल बिहार, आनन्दकुटी बिहार, सुमंगल बिहार, भोजपुरको शाक्यमुनि बिहार, आदि बिहारहरूमा थेरवादी भिक्षुहरू बस्न थालेका थिए र ठाउँ ठाउँमा गई धर्म प्रचार प्रसार गरेका थिए । बुद्धधर्मको तिब्र गतिमा प्रचारप्रसार भएको अवस्थामा ब्राह्मणहरूको ध्यान भिक्षु र अनागारिकातिर पर्न गएको थियो । उनीहरूको आफ्नो हिन्दु धर्म मात्र एकाधिकार रहेको देशमा बुद्ध धर्मको प्रचार प्रसार भएको कुरा श्री ३ जुद्ध शम्सेर कहाँ पुऱ्याइएको थियो । जसको फलस्वरूप प्रशासनबाट सबै भिक्षु र अनागारिकाहरूलाई सिंहदरबारमा बोलाइएको थियो ।^{६६} प्रत्येक भिक्षु र अनागारिकाहरूलाई तीन तीन वटा शर्तहरू राखेका थिए । जुन यस प्रकारका रहेको छ ।

१. बिहारमा बुद्ध पुजा गर्न नपाउने,
२. गृहस्थहरूलाई प्रवज्या गराउन नपाउने,
३. धर्म उपदेश नगर्ने ।

त्यतिखेर तिनीहरूको विरोधमा बोल्नु भनेको नै आफ्नो जीउ ज्यानको बाजी लगाउनु सरह थियो । तर बुद्धधर्मको उत्थानको लागि आफ्नो जीवन नै समर्पित गरेका भिक्षु र अनागारिकाहरूले जुन प्रशासनबाट राखेका प्रश्नहरू थियो, ती सबैलाई सिधै अस्वीकार गरेका थिए ।^{६७} त्यसपछि नेपालमा रहेका ४ जना भिक्षु र ४ जना श्रामणेरहरूलाई देश निकाला गर्ने निर्णय गरियो । तिनीहरूले भिक्षु तथा श्रामणेरहरूलाई भोटाहिटीको पुलिस ठानादेखि एक जना भिक्षु तथा श्रामणेरलाई दुई दुई जना पुलिस राखेर चिसापानीसम्म पुऱ्याएका थिए, भने अनागारिकाहरूलाई चार महिनापछि देश निकाला गर्ने आदेश दिएका

^{६६} भिक्षु कुमारकाश्यप, प्रज्ञानन्द स्मृति ग्रन्थ, (ललितपुर: प्रज्ञानन्द स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन समिति, २०५२), पृ. ६४ ।

^{६७} लोचनतारा तुलाधर, धर्मचारी गरुमाँ किन्दः बहाँ निसें निर्वाणमुर्ति तक, नेपाल भाषा, (किम्डोल: निर्वाण मुर्ति बिहार, २०६४), पृ. ३३

थिए ^{६८} यसरी विस्तारै बौद्ध धर्म प्रचार प्रसार गरेका भिक्षु तथा श्रामणेहरूलाई दाश्रो पल्ट वि.सं. २००१ श्रावण १५ गतेका दिनमा अमानविय पूर्वक देश निकाला गरिएको यियो । यसरी दोश्रो पल्ट देश निकाला गरिएका भिक्षु तथा श्रामणेहरू यसरी रहेका छन् ।^{६९}

१. भिक्षु प्रज्ञानन्द
२. भिक्षु धर्मालोक
३. भिक्षु सुबोधानन्द
४. भिक्षु प्रज्ञारश्मि
५. श्रामणे प्रज्ञारस
६. श्रामणे रत्नज्योति
७. श्रामणे अगगधम्म
८. श्रामणे कुमारकाश्यप

नेपाल एक धार्मिक सहिष्णुता, अनेकतमा एकता भएको देश, भगवान बुद्धको जन्मभूमि भनि चिनाउने देशमा उनकै श्रावकहरूलाई अमानविय पूर्वक देश निकाला गरियो । विश्वमा भगवान बुद्धको धर्मलाई श्रद्धाले अंगालिन्थ्यो तर भगवान बुद्धकै जन्मभूमिका बौद्ध धर्मको नाम निसाना नै मेटाउने हरदम प्रयास गरिएको थियो ।

उनीहरू देश निकाला पछि कोही कालिम्पोङ्ग, कोहि कलकता, कोहि नौतनुवा पुगेका थिए । निष्काशित भिक्षु तथा श्रामणेहरू कोहि पनि चुप लागेर बसको थिएनन् । आफूहरू जहाँ-जहाँ पुगेका थिए, त्यहाँ त्यहाँका ठुला बडा मान्छेहरूसँग सम्पर्क राखेर नेपालमा भिक्षुहरू तथा बौद्ध भित्र्याउनका लागि हरदम प्रयास गरेका थिए । नेपालबाट निष्कासित भिक्षु तथा श्रामणेहरू सारनाथमा आईपुगेका थिए । उनीहरू त्यहाँ देश विदेशका जेष्ठ भिक्षु तथा बौद्ध विद्वानहरू बीच नेपाल सरकारले गरेका अनयायबारे बृहत छलफल गरेका थिए । जसको फलजस्वरूप नेपालमा बुद्धधर्म पुनरुत्थानको निमित्त भारतको कुशिनगरमा रही धर्म प्रचार प्रचार गर्दै आइरहेका बर्मी भिक्षु ऊ. चन्द्रमणि महास्थविरको अध्यक्षतामा “धर्मोदय

^{६८}उही ।

^{६९}शाक्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ५६), पृ. २६ ।

सभा” को स्थापना गरिएको थियो ।^{७०} यस सभाको स्थापनापछि सर्वप्रथम यसको प्रमुख कार्यको रूपमा नेपालबाट निष्कासित भिक्षुहरूको बारेमा भारत लगायत श्रीलंका, बर्मा, थाइल्याण्ड, आदि थेरवादी बौद्ध देशहरू, संघ-संस्थाहरूमा अपिल गरि पत्र पठाइएको थियो ।^{७१} धर्मोदय सभाका सचिव भिक्षु अमृतानन्द श्रीलंकामा आफैँ गैँ त्यस सम्बन्धमा त्यहाँका प्रमुख भिक्षुहरूसित सर-सल्लाह गरिएको थिए ।^{७२} त्यसको फलस्वरूप त्यस बखत श्रीलंकामा तत्कालीन राणा सरकारको विरोधमा भिक्षु नारद महास्थविरको अध्यक्षतामा एक बृहत बौद्धसभा भएको थियो ।^{७३} यसको लगतै भिक्षु अमृतानन्दले नारद महास्थविरको नेतृत्वमा एक शिष्टमण्डल नेपाल आइदिनको निमित्त अनुरोध गरेका थिए । तर श्री ३ जुद्ध शम्शेरले “नेपाल आउन सक्छ, तर धर्मदेशना गर्न पाउने छैन” भन्ने प्रत्युत्तर दिएका थिए ।^{७४} त्यसपछि नारद महास्थविरको नेतृत्वमा आएको आफू सहितको पाँच जनाको एक शिष्टमण्डल बनाई सन् १९४६ (२००३) वैशाख महिनामा नेपाल आउन सफल भएका थिए ।^{७५} त्यसपछि नारद महास्थविरको नेतृत्वमा आएको शिष्टमण्डलले श्री ३ पद्म शम्शेरलाई भेटनु भै “शिष्काशित भिक्षुहरूलाई फर्काइ पाउँ” भनी निवदेन गरेका थिए ।^{७६} उदारवादी श्री ३ पद्म शम्शेरले सबभन्दा पहिले निष्काशित भिक्षु तथा श्रमणेरहरूमा वृद्ध भएका भिक्षु धम्मालोकलाई मात्र फर्काउन अनुमति दिएका थिए ।^{७७} यो खबर पाउनासथा कालिपोङ्गमा रहनुभएको भिक्षु धम्मालोक सन् १९४६ को सन् (वि.सं. २००३, जेष्ठ) महिनामा आनन्दकुटी विहार पुगेका थिए । त्यसबेला उनले भिक्षु अमृतानन्द समक्ष उद्गार व्यक्ति गरेका थिए । “अमृतानन्द ! तपाईंले निभिसकेको बत्तीलाई फेरि बालिदिनु

^{७०}रत्न सुन्दर शाक्य, बौद्ध जगतका प्रसिद्ध व्यक्तित्वहरू, (काठमाण्डौं: नै.बौ.प.शि.परिषद, २०६०), पृ.३८ ।

^{७१}उही, पृ.४ ।

^{७२}भिक्षु कोण्डन्य (सं), डा. आचार्य अमृतानन्द महास्थविर, (काठमाण्डौं: नै.बौ.प.शि(परिषद., २०६०, तृतीय प्रवेश शिक्षा), पृ.१५४

^{७३}उही ।

^{७४}शाक्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ७०),पृ.४ ।

^{७५}नेपाल

^{७६}उही, पृ.५ ।

^{७७}उही ।

भयो । भिक्षु नारद^{७८} महास्थविरले नेपाल वासीहरूको निमित्त उपहार स्वरूप बुद्धको एक अस्थिधातु लिएर आएको थियो । जुन अस्थिधातु श्री ३ पद्म

शमशेरको हातमा सुम्पिएको थियो । श्री ३ पद्म शमशेरले त्यस अस्थिधातु आनन्दकुटी विहारको भूमि भागमै चैत्य बनाई वैशाख पूर्णिमाको दिन श्रीलंकाबाट आएका शिष्टमण्डलले सन्मुखमै चैत्यको शिलान्यास कार्य सम्पन्न भएको थियो ।

आनन्दकुटी विहारस्थित “श्रीलंकाराम चैत्य” दुई वर्ष पश्चात् मात्र पूर्ण तयार भएको थियो । सो चैत्यको प्रतिष्ठा (समुद्घाटन) को निमित्त भिक्षु नारद महास्थविरलाई निमन्त्रणा गरिएको थियो । नयाँ प्रधानमन्त्री (३ अप्रिल १९४८ देखि) श्री ३ मोहन शमशेर सित भेटघाट गरेको, यट्खावाहालमा भिक्षु नारद महास्थविरको सम्मानमा भव्य नागरिक अभिनन्दन समारोह भएको, श्री ३ बाट वैशाख पूर्णिमाको दिन बौद्ध कर्मचारुहरूलाई विदाको घोषणा गरेका आदि प्रमुख उल्लेखनीय कथहरू भएका थिए । यस दोस्रो यात्राकालमा नारद महास्थविर आनन्दकुटी विहारमा अनुराधापुरबाट बोधिवृक्षको विरुवा रोप्नुको साथै सीमागृहको पनि स्थापना गरेका थिए ।^{७९} उनकै पहलले श्री ५ त्रिभुवनले आनन्दकुटी विहारमा आई २००८ साल, बु.सं. २४८५ औं बुद्धजयन्ती देखि वैशाख पूर्णिमाका दिन सार्वजनिक छुट्टी घोषणा गरिएको थियो ।^{८०} तर पछि विस्तारै अनय भिक्षुहरू तथा श्रामणेरहरू पनि नेपाल आएको थिए । भिक्षु तथा अनागारिकाहरूलाई जुन प्रतिबन्ध लगाइएको थिए, त्यसलाई पनि फुकवा गरिएको थियो ।^{८१}

यसरी नेपालमा बौद्ध धर्म प्रचार प्रसार गर्नेहरूलाई कहिले राजाहरूबाट दमन गरिएको थियो, तर कहिले अतिवादि हिन्दु त कहिले राणा सरकारबाट दमन गरिएको थियो यस्तै यस्तै उतार चढाबलाई पार गर्दै नेपालमा स्थविरवादी बौद्ध धर्मलाई नेपालमा भित्र्याउँन सफल भएको थियो । त्यसपछि भिक्षु तथा अनागारिकाहरू ठाउँ ठाउँमा गई धर्म

^{७८}ने

^{७९}भिक्षु सुदर्शन, आ: नारद महास्थविर थ: हे धर्मया लुप बाखं ख:, नेपाल भाषा, (स्वयम्भू: आनन्दभूमि, वर्ष ११ वर्ष ११ अंक ८, वि.सं. २०४०), पृ.१२ ।

^{८०}कोण्डन्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ७२), पृ.१५५ ।

^{८१}प्रेमकुमार खत्री, नेपालमा बौद्धधर्म, : इतिहास, वर्तमान र परिचयको खोजी, समकालीन मातृभूमि, वर्ष १ अंक १ (किर्तिपुर: आसीद साउथ एशिया र वाफा, २०५९), पृ.३८ ।

प्रचार प्रसार गर्न थालेका थिए । नेपालमाबौद्ध धर्म स्वतन्त्र रूपमा फैलिन सफल भएको र विस्तारै प्रवज्या लिने उपासक-उपासिकाहरूको संख्या पनि बढ्दै गएको देखिनुका साथै विहारहरू पनि धमाधम बृद्धि भएको देखिन्छ । यसै सिलसिलामा बुद्धधर्मको संस्थागत विकास र विकासक्रमका लागि परियत्ति शिक्षाकोआवश्यकता महत्त्वपूर्ण हुन पुग्यो ।

अध्याय चार

नेपालमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ

४.१ बुद्ध शासनमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ

भगवान बुद्धले बुद्धत्व प्राप्तपछि ४५ वर्षसम्म निरन्तर रूपमा दिनु भएको जति पनि धर्मोपदेश गरिएको थियो, ती सम्पूर्ण उपदेशको संग्रहलाई त्रिपिटक भनिन्छ । त्रिपिटक बौद्धहरको धर्म ग्रन्थ हो । यसलाई सुत्त पिटक, विनय पिटक, अभिधम्म टिपक गरी तीन पिटकमा विभाजन गरिएको देखिन्छ । त्यसरी नै बौद्ध शिक्षालाई परियत्ति शासन, प्रतिपत्ति शासन र प्रतिवेध शासन गरी ३ वटा श्रेणीमा विभाजन गरिएको थियो ।

परियत्ति शासनको भनेको सुत्त पिटक, विनय पिटक र अभिधर्म पिटकलाई अध्ययन अध्यापन गर्नुलाई “परियत्त शासन” भनिन्छ ।^१

भगवान बुद्धले प्राप्त गरिएको सम्बोधि ज्ञानको आधारमा दिएका शील समाधि प्रज्ञा, चतुआर्य सत्य, आर्यअष्टांगिकमार्ग, अनित्य दुःख अनात्मादि शिक्षा राम्रोसँग अध्ययन गरेर, त्यो अनुसार आ-आफ्नो जीवनमा आचरण गर्नुलाई “पटिपत्ति शासन” भनिन्छ ।^२

भगवान बुद्धले दिनु भएको शिक्षालाई आफ्नो जीवनमा आचरण गरेर प्राप्त भएको मार्गफल, श्रोतापन्न, सकृदागामी, अनागामी र अरहन्त फलको सुखानुभूतिलाई “पटिवेध शासन” भनिन्छ ।^३

परियत्ति विना पटिपत्ति हासिल गर्न सकिदैन र पटिपत्ति विना पटिवेध हासिल गर्न सकिदैन । त्यसकारण बुद्धशासनको आधारशिला भइरहेका परियत्ति शिक्षालाई सुरक्षित राख्नु अति जरुरी छ । परियत्ति शासनको सम्बन्धमा अंगुत्तर निकाय अट्टकथमा यसरी उल्लेख गरिएको छ ।

^१ भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर, परियत्ति शिक्षाया महत्त्व व उकीया आवश्यकता, नेपाल भाषा, (ललितपुर: न. वौ.प.शि.रजतयन्ती समारोह समिति, स्मारिक, २०४५), पृ. ३२-३४ ।

^२ सयादो ऊ। आसभाचार, परियत्ति, प्रतिपत्ति र प्रतिवेधको क्रमिक अभ्यास, (काठमाडौं) : परियत्ति बुलेटीन, वर्ष २, अ.क ५, २०६२, पृष्ठ १ ।

^३ उही ।

सुत्तन्तेसु असन्तेसु, पमुट्ठे विनयमिह च ।

तमो भविस्सति लोको, सुरिये अत्थङ्गते यथा ॥

सुत्तन्ते रक्खते सन्ते, पटिपत्ति होति रक्खता ।

पटिपत्तियं ठितो धीरो, योगक्खेमा न धंसत्ति ॥^४

अनुवादः “सूत्र रहेन भने र विनय नष्ट भयो भने यो लोक त्यस्तै प्रकारले अन्धकारपूर्ण हुन्छ, जसरी सूर्य अस्ताउँदा हुन्छ । सूत्रआदि रक्षा भइरह्यो भने पटिपत्ति रक्षा हुन्छ, पटिपत्तिमा स्थित भइरहेने धीर पण्डित योगक्षेम निर्वाण प्राप्त गर्नबाट विमुख हुँदैन” ।

त्यस कारण जबसम्म सूत्र रहन्छ, तब विनय र अभिधर्म पनि रहन्छ, यदि सुत्र रहेन भने लोक नै अन्धकारपूर्ण हुन्छ भनेर माथिको सूत्रले व्याख्या गरेको छ । त्यसकारण प्रत्येक बौद्ध समाजले त्रिपिटकलाई जोड दिनु आवश्यक देखिन्छ । जबसम्म त्रिपिटकको अध्ययन अध्यापन हुन्छ, तबसम्म बुद्धशासन चिरस्थायी भइरहन्छ । प्रत्येक बौद्ध समाजले बुद्धशासन चिरस्थायी गर्नको लागि त्रिपिटकमा आधारित भई बुद्ध शिक्षा दिने गर्दछन्, जसलाई परियत्ति शिक्षा भनिन्छ ।

बौद्ध देश श्रीलंकको कुरा गर्नु पर्दा त्यहाँ प्रत्येक स्कूलहरमा अनिवार्य विषयको रूपमा परियत्ति शिक्षा राखिएको छ। त्यसको अतिरिक्त पनि हरके आइतबारका दिना आफ्नो छोराछोरीहरुलाई परियत्ति शिक्षा अध्ययन गराउन विहरमा अविवार्य रूपमा पठाउँछन्, जसलाई सन्डे स्कूल भनिन्छ ।^५ त्यस्तै श्रीलंकामा प्रत्येक विद्यालयहरूमा मात्र होइन, विश्व विद्यालयमा पनि बौद्ध धर्म सम्बन्धी अध्ययन अध्यापन गराउँछ । श्रीलंकामा हाल सालै मात्र नयाँ नीति ल्याएको छ । सरकारी अफिसमा काम गर्नका लागि परियत्ति शिक्षा अध्ययन गरेको क्यारियर सर्टिफिकेट भएको व्यक्तिलाई मान्यता दिन नीति बनाएको छ । त्यति मात्र

^४ अंगुत्तर निया अट्टकथा, मनोरथपूरणी सुत्त, हिन्दी भाषा, (इंगतपूरि : विपश्ना विशोधन विन्याष, महाराष्ट्र, २०५०), पृ. ७५ ।

^५ भिक्षु बुद्धघोष, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजतजयन्ती, (ललितपुर : सुमंगल विहार, स्कारिक, २०४५), पृ. ३४ ।

होइन, कुनै पनि बसको कन्डक्टर हुनका लागि पनि अनिवार्य रूपमा परियत्ति शिक्षा पढेका हुनै पर्ने कुरा स्पष्ट हुन आएको छ।^६

यसरी बौद्ध देशका सम्पूर्ण जनताहरूको बौद्ध धर्मको अध्ययन अध्यापन गर्नु पर्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। जस्तै श्रीलंका, थाइल्याण्ड, वर्मा, कम्बोडिया लगाएत अन्य देशहरूमा पनि यस्तो नियम रहेको देखिन्छ। थाइल्याण्डामा बौद्ध धर्मको अध्ययन अध्यापन मात्र नभई विशेष गरी केटाहरू जीवनमा एक पटक प्रव्रजित हुनै पर्ने नियम रहको छ। यो नियम सर्व साधारणलाई मात्र होइन, राजा बन्नलाई पनि एक चोटि प्रव्रजित भएको हुनै पनि व्यवस्था छ।^७ त्यति मात्र होइन, कुनै पनि नोकरी गर्नको लागि होस् वा मागि विवाह गर्नको लागि पनि परियत्ति शिक्षाको साथै प्रव्रजित कति चोटी भयो भन्ने प्रश्न गर्ने गरिन्छ। जति धेरै चोटी प्रव्रजित भयो, त्यति नै उसलाई चरित्रवान मान्छेमा को रूपमा लिइन्छ।^८

यसो हुनुको कारण प्रव्रजित भएर बिहारमा केहि न केहि बौद्ध धर्मको अध्ययन अध्यापन गरेका हुँदा उसले चरित्रहिन कार्य गर्दैन, नैतिकवान हुन्छ भन्ने तिनीहरूको धारणा रहेको छ। यसरी प्रव्रजित हुँदा ७ दिन देखि ३ महिना, १ वर्ष, २ वर्ष, ३ वर्ष गरी जति पनि समय प्रव्रजित भएर रहन सकिन्छ।^९

यी कुराहरूबाट प्रष्ट हुन आउछ कि परियत्ति शिक्षा भनेको प्रमाण पत्र मात्र हासिल गर्ने र बौद्ध मात्र बनाउने शिक्षा नभै आफ्नो जीवनलाई कुसल कार्यमा डोर्‍याउने, साथै सच्चा, चरित्रवान र नैतिकवान बनाउने शिक्षा पनि हो भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ।

^६भिक्षु पियदस्सी (मौखिक), शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र, (धुलिखे: शैक्षिक तालिम केन्द्र, कार्तिक २६, मंसिर ५, २०७१)।

^७भिक्षु, सुमंगल, सप्ताह ऋषिणी प्रव्रज्या र ट्रेनिङ्ग, (गोदावरी: धम्मकाय सेन्टर, २०७१)।

^८उही।

^९उही।

४.२ नेपालमा परियत्ति शिक्षाको प्रारम्भ

नेपालमा थेरवादी बौद्धधर्म पुनरुत्थान भए, धेरैजसो नेपालका कुल पुत्र कुल पुत्रीहरू प्रवर्जित भै बौद्धधर्म सम्बन्धि उच्च शिक्षा हासिल गर्नका लागि भारत, श्रीलंका, थाईल्याण्ड, बर्मा आ-आदि देशहरूमा अध्ययन गर्न गएका थिए । जब नेपालमा थेरवाद बौद्धधर्म स्वतन्त्ररूपमा प्रचार प्रसार गर्न पाउने भयो । त्यसपछि विदेशमा बसी बौद्ध धर्म अध्ययन अध्यापनका साथै धर्म प्रचार प्रसार गरिराखेको भिक्षु तथा अनागारिकाहरू आफ्नो देशमा पनि बौद्धधर्म प्रचार प्रसारका लागि फर्केर आएका थिए । भिक्षु, अनागारिकाहरू बौद्धधर्मको प्रचारार्थ विभिन्न गाउँ, नगर, क्षेत्र, आदि ठाउँहरूमा पुगी बौद्धधर्मको प्रचार प्रसार गरेका थिए । त्यसै क्रममा भिक्षु, बुद्धघोष महास्थविर पनि बर्माबाट आफ्नो अध्ययन सकाई वि.सं.२०१६ सालमा नेपाल फर्किएकाथिए । नेपालका विभिन्न ठाउँहरूमा गई धर्म प्रचार प्रसार गरेका थिए । वि.सं. २०१७ सालमा श्रीघः विहारमा वर्षावास बसको थिए । त्यसपछि सुमंगल विहारमा बसको थिए ।^{१०} उनी धर्म प्रचारकै क्रममा उनलाई धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” ले त्रिशुलीको सुगतपूर विहारमा वर्षावास लागि वि.सं. २०१८ सालमा निमन्त्रण गरिएको थियो ।^{११} भन्तेले उनको निमन्त्रणा स्वीकार्नु भै वर्षावास बस्न गएका थिए ।

त्रिशुलीमा वर्षावसाको समयमा बुद्धघोष महास्थविरले पूजा, पाठ, धर्म देशनाका साथ साथै दैनिक रूपमा त्यहाँ आउने उपासक-उपासिकाहरूसाग धर्म सम्बन्धि छलफल पनि गरिन्थ्यो । त्यस समयमा अनागारिका सुशीला पनि धर्मरत्न शाक्यको घरमा बसको थिए । गुरुमाँको मनमा जुन भन्तेले दिने उपदेश र छलफलका कुराहरूलाई व्यवस्थित रूपमा सिक्न पाएको भए हुन्थ्यो भन्ने प्रश्न उठेको थियो । उनको मनमा जुन प्रश्न उठेको थियो, ती कुरा धर्मरत्न शाक्यको सामु पोखेकी थिएन् ।^{१२} ती कुरामा धर्मरत्न त्रिशुलीले पनि सहमति जनाएका थिए । त्यतिखेर नेपालमा बुद्धधर्म सम्बन्धि कक्षागत रूपमा अध्ययन गर्ने कुनै पनि शिक्षण संस्थाहरू थिएन् । त्यस सम्बन्धी कक्षागत रूपमा अध्ययन गर्नका लागि भन्तेसँग गुरुमाँ, र उपासक-उपासिकाहरूको कुरालाई खुशी साथ स्वीकारेका थिए ।

^{१०} बुद्धघोष महास्थविर, ने.बौ.प.शि.या ख्यलय. धर्मरत्न शाक्यमा योगदान, (ललितपूर: धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन समिति, २०६४), पृ.१ ।

^{११} महेन्द्र रत्न शाक्य, भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरको संक्षिप्त जीवनी, (काठमाण्डौ: श्री ज्ञानज्योति कंसाकार, २०५५), पृ.४८ ।

^{१२} अनागारिका सुशीला, अनागारिका सुशीलायमा आत्मकथा, (काठमाण्डौ: अनागारिका सुशीला अभिनन्दन समारोह समिति २०५१), पृ.२४ ।

त्यसपछि भन्तेले बर्माको अनुसार बुद्धधर्म सम्बन्धि पाँच कक्षासम्मको पाठ्यक्रम तयार गरी वि.सं. २०१९ सालमै अध्ययनको थालनी गरेका थिए ।^{१३} त्यस वर्षमा अध्ययन गर्ने धेरै व्यक्तिहरू भएता पनि अनागारिका सुशीला, धर्मरत्न शाक्य र छत्रमान शाक्य गरि तीन जनाले मात्र परीक्षामा भाग लिएका थिए । पहिल्लो परीक्षा मौखिक रूपमा लिएको थियो र ती तिनै जना परीक्षार्थीहरू पास भएका थिए ।

नेपालमा थेरवादी शासन पुनरुत्थान हुनुभन्दा पहिला मानिसहरू बौद्धतन्त्र र कर्मकाण्डमार्गितर लागको थिए । त्यसवेला, शाक्य, बज्राचार्य, तुलाधार, आदि बौद्ध समाजले पनि महायाना, बज्रयाना बौद्धधर्म अपनाउँदै आएको देखिन्छ । तिनीहरूको पुरोहित (आचार्य) महायाना, बज्रयानका गुरुहरू भएको कारणले त्यहि अनुसार प्रचार प्रसार गरिन्थ्यो । तिनीहरूले भगवान बुद्धको मूल दर्शनलाई संस्कृत भाषाबाट पुज्ने गरिन्थ्यो । गुरुहरूमा संस्कृत भाषाको अभावका कारणले गर्दा चतुर्आर्य सत्य, आर्यअष्टाङ्गिक मार्ग, प्रतित्यसमुत्पाद आदिको उल्लेख भएता पनि त्यसलाई स्पष्ट व्याख्या गरिएको देखिन्दैन । जब थेरवादी शासन पुनरुत्थान भयो, त्यहि भगवान बुद्धको मौलिक उपदेशलाई नै भिक्षुहरूले स्थानिय भाषाबाट व्याख्या गरेका थिए । त्यसपछि क्रमिक रूपले मानिसहरूप्रति जनचेतना जागृत हुन थालेको देखिन्छ । परिपत्ति शिक्षा व्यवस्थाले यसलाई अझ गति प्रदान गरेका थियो ।

परियत्ति शिक्षामा यसरी बौद्ध शिक्षालाई बुझ्ने भाषाबाट पढाउने थालेपछि बच्चा, जवानका साथै बुढा-बुढीसम्मका विद्यार्थीहरू पनि आई अध्ययन गर्न थालेका थिए । यसरी नयाँ पिढिका विद्यार्थीहरू तथा अन्य सर्वसाधारण जानमानसको भुकाव बौद्ध शिक्षातर्फ देखियो । यो क्रम त्रिशुलीमा मात्र सिमित नगरेर देशभर विस्तार गर्न पाउँ भनी उद्देश्यका साथ भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर र उपासक धर्मरत्न शाक्यले अखिल नेपाल भिक्षु महासंघलाई निवेदन लेखेका थिए ।^{१४} सो निवेदनलाई अलि नेपाल भिक्षु महासंघले २०२० वैशाख ५ गते बसको नवौँ बैठकले पाठ्यक्रमलाई परिवर्तित एवं परिमार्जित गरी “नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा” नामाकरण गरीएको थियो ।^{१५} वि.सं. २०२० वैशाख अक्षय तृतीयामा नेपालका प्रथम

^{१३} बुद्धघोष, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १०), पृ.२ ।

^{१४} उही ।

^{१५} (प्र.) भिक्षु बुद्धघोष, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षायमा संक्षिप्त परिचयात्मक इतिहास, (ललितपुर: सुमंगल बिहार, २०२४), पृ. ४ ।

संघनायक भिक्षु प्रज्ञानन्द महास्थविरको ६४ औं शुभजन्मात्सवको उपलक्ष्यमा परियत्ति शिक्षो उद्घाटन गरी देशभरि सञ्चालन गर्ने निर्णय गरिएको थियो । त्यसबेला प्रत्येक केन्द्रहरूमा शनिवार अध्ययन गर्न पाउने कुराको जानकारी विहान ८:४५ बजे रेडियो नेपालबाट प्रसारण गरेका थियो ।^{१६}नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको प्रथम वि.सं. २०२० आश्विन २८ गते सम्पन्न भएको थियो ।^{१७}त्यसबेला नुवाकोटको सुगतपुर विहार, काठमाण्डौ प्रणीधिपूर्ण विहार, गण महाविहार, आन्दकुटी विद्यापीठ, ललितपुरको शाक्यसिंह विहार, श्री समंगल विहार, भोजपुरको शाक्यमुनि विहार पाल्पाको आन्द विहार गरी ८ वटा परियत्ति केन्द्रहरूमा परीक्षा संचालन भएको थियो, जस्मा १५८ विद्यार्थीहरू सम्मिलित तथा उत्तीर्ण भएका थिए ।^{१८}

४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका संस्थापकहरू

नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा २०१९ सालमा स्थापना भई हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुँदै आज ५४ औं वर्ष पार गर्नु एक, दुर्य जनाको प्रयासले मात्र संभव भएको होइना । परियत्ति शिक्षालाई यस स्तरसम्म पुऱ्याउन अखिल नेपाल भिक्षुमहासंघ, सम्पूर्ण परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षहरू र परियत्ति शिक्षक शिक्षिकाहरूको पनि ठूलो भूमिका रहेका छ । स्थापना कालदेखि भिक्षु सुदर्शन, भिक्षु, कुमारकाश्यप, भिक्षु ज्ञानपुर्णिक, भिक्षु, शिलभद्र, त्रिरत्न मानन्धर, नानीमैया मानन्धर, रत्तसुन्दर शाक्य राज भाई शाक्य, बद्रिमाया मानन्धर, ज्ञानवज्र वज्राचार्य र अमिता धाखा लगाएत हालसम्मका नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद सहितको भिक्षुहरू, अनागारिकाहरू, परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षहरू, बौद्ध विद्वानहरू, परियत्ति शिक्षार्थी विभिन्न बौद्ध संघसंस्थाका प्रतिनिधिहरूको सहयोगद्वारा नै परियत्ति शिक्षा सञ्चालन हुन सकेको हो । यद्यपि नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषदले भिक्षु बुद्धघोष, अनागारिका सुशीला, धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” यी तीन जना व्यक्तित्वहरूलाई स्थापनाको रूपमा मान्यता दिएको थियो । उहाँहरूको अथक प्रयासले गर्दा नै नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा आजको स्थितीसम्म आइपुग्न सफल भएको हो । परियत्ति शिक्षा भिक्षु र

^{१६}बुद्धघोष, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १), पृ. ३४ ।

^{१७}मौनिस वज्राचार्य, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको यात्रा :स्थापनादेखि स्वर्ण महोत्सव, (काठमाण्डौ: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा दिक्षान्त समारोह समिति, परियत्ति, बुलेटीन, मिनभवन, अंक १४, २०७०), पृ. १ ।

^{१८}उही ।

अनागारिकाहरूमा मात्र सिमिति रहेका बौद्धधर्मको अध्ययन अध्यापनलाई सर्वसाधारण जनताले अध्ययन गर्न पाउने वातावरण सिर्जन गर्न सफल भएको छ । नेपालमा परियत्ति शिक्षालाई व्यापक बनाउने सिलसिलामा महत्वपूर्ण भूमिका निभाएका केहि संस्थापकहरू नै प्रमुख रहेका छन् ।

४.३.१ बृद्धघोष महास्थविर

नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्मको पुनर्जागरणकालले बामे सरेका इतिहासकालीन व्यक्तिहरू मध्ये भिक्षु बृद्धघोष महास्थविर एक सशक्त व्यक्ति थिए (फोटो नं. १) । वि.सं. १९७८ अश्विन शुक्ल एकादशीका दिनमा काठमाण्डौ थँहिटीको क्वावाहालमा उनको जन्म भएको थियो ।^{१९} उनी नेपाल थेरवाद बुद्धशासनको पुनर्जागरण कालमा सारनाथबाट प्रकाशन हुने “धर्मदुत” बौद्ध मानिस पत्रिकामा भदन्त आनन्द कौशल्यायन, अनागारिका धर्मपाल, राहुल सांकृत्यायनहरूको लेखबाट प्रभावित भएका थिए । त्यसपछि उनी किण्डोल विहारमा भिक्षु प्रज्ञानन्द महास्थविरको सम्पर्कमा पुगेका थियो । उनले भन्ते सामु प्रव्रजित हुने इच्छा प्रकट गरेका थिए । त्यसपछि उनलाई वि.सं. १९९७ माघ शुक्ल पुर्णिमाको दिनमा कुशिनगरमा ॐ चन्द्रमणि महास्थविरको उपाध्यायत्वमा प्रव्रजित गराई श्रामणेर बृद्धघोष नामाकरण गरिएको थियो ।^{२०} उनी प्रव्रजित पछि विशुद्ध बुद्धधर्म अध्ययनार्थ बर्मातिर लागेको थियो । उनी त्यहि उपसम्पन्न पनि भएका थिए । त्यहाँ उनले विभिन्न गुरुहरूबाट बुद्धधर्मको अध्ययनका साथै ध्यान अभ्यास पनि गरेका थिए । परियत्ति सद्धम्म पालक उपाधि परीक्षा पनि उत्तीर्ण गरेका थिए । वि.सं. २०११ सालमा बर्माभा भएको छठौँ संगायानामा धर्मोदय सभाको तर्फबाट बृद्धघोष महास्थविर सहभागि भएको थिए ।^{२१} उनी वि.सं. २०१६ सालमा आफ्नो अध्ययन पुरा गरी नेपाल फर्केको थिए । २०१७ सालमा श्रीघः विहारमा एक वर्ष वर्षावास बसको थिए र अर्को सालमा पाटनको श्री सुमंगल विहारमा वर्षावास बसको थिए ।

^{१९}महेन्द्ररत्न शाक्य, श्री सुमंगल विहार एक अध्ययन, (ललितपुर: श्री सुमंगल विहार बौद्ध संघ, २०५३), पृ.१३ ।

^{२०}शाक्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं. ११), पृ.१ ।

^{२१}उही, पृ.४७ ।

वि.सं. २०१८ सालमा धर्मरत्न शाक्य त्रिशुलीले बुद्धघोष महास्थविरलाई त्रिशुलीको सगुतपुर विहारमा वर्षावासको लागि निमन्त्रणा गरिएको थियो ।^{२२} त्यस निमन्त्रणालाई स्वकारी वर्षावास बस्न गएका थिए । त्यहाँ वर्षावास बस्ने क्रममा धर्मोपदेशका साथै बौद्ध धर्म सम्बन्धि छलफल गराउनुका साथै आफुले बर्माका बौद्धधर्मको अध्ययन गरेर आएका थिए । त्यही अनुसार वि.सं २०१९ सालमा परियक्तिको शुभारम्भ गरिएको थियो, भने विधिवत् रूपमा अखिल नेपाल भिक्षु महासंघबाट २०२० सालमा नेपालमा बौद्ध परियत्ति शिक्षाको नामाकरण गरी परियत्ति शिक्षाको सुरुवात गरिएको थियो ।

अखिल नेपाल भिक्षु महासंघबाट परियत्ति परीक्षाको व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्न वि.सं. २०२१ सालमा बुद्धघोष महास्थविरलाई परीक्षा नियन्त्रक मनोनयन गरिएको थियो । वि.सं. २०२८ देखि २०३२ साल सम्म ज्ञानपूर्णिक महास्थविरलाई परीक्षा नियन्त्रक मनोनयन गरियो भने २०३२ देखि २०४२ सालसम्म पुनः बुद्धघोष भन्तेलाई नै परीक्षा नियन्त्रकको कार्यभार सुम्पिएको थियो ।^{२३} उनले लामो समय परीक्षा नियन्त्रकको कार्यभार सम्हालेका थिए । वि.सं. २०४२ सालमा “नेपाल बौद्ध परियत्ति समिति” गठन गरिएको थियो ।^{२४}

उनले परियत्ति शिक्षाका लागि आवश्यक पाठ्यपुस्तकहरूका साथै बौद्ध साहित्यमा २५ वटा भन्दा बढी कृतिहरू रचना गरेका छन् । उनका कृतिहरूमा धर्मचक्रम प्रवर्तन सुत्र, त्रिरत्न गुण, पालिपाठ सिक्खावली, सतिपट्ठान सुत्त (पाली र अर्थ सहित), अभिधर्मार्थ संग्रह (भाग १), महासमय सुत्त आ-आदि रहेका छन् । उनी बौद्धधर्मको प्रचार प्रसारको क्रममा काठमाण्डौ, ललितपुर, भक्तपुरका साथै उपत्यका बाहिर तानसेन, त्रिशुल, रिडी आदि ठाउँमा पुगेका थिए । साथै उनले आफ्नो कर्मठ शिष्यहरूबनाउनु भै बौद्धधर्मको प्रचारप्रसार कार्यमा ठूलो आधार स्तम्भ खडा गरेका थिए । नेपालमा सुप्रशिद्ध भिक्षुहरूमा भिक्षु सुमंगल, ज्ञानपूर्णिक, सुदर्शन, पञ्जालोक, अनागारिका धम्मवती आदि उनकै शिष्यहरू रहेका छन् । केटोकटी, युवा, बृद्ध जोसुकैलाई धर्मका कुराहरू सिकाउनमा मन पराउथ्यो ।

^{२२}उही, पृ. ४८ ।

^{२३}सचिववर्मा एवं अभिलेख, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा रजतजयन्ती, (ललितपुर: सुमंगल विहार, स्मारिका, २०४५), पृ. ५३-५५ ।

^{२४}उही, पृ. ५५ ।

वि.सं. २०५६ सन् १९९९ मा म्यानमार सरकारले उनको बुद्धशासनिक योगदानलाई कदर गर्दै “अग्गमहासभदम्मजोतिक धज” अर्थात् सद्वम्मका ज्योति, सद्वम्मका ध्वजा सरहका व्यक्तित्व उपाधिले विभूषित गरिएका थिए । म्यानमार सरकारबाट नेपालका भिक्षु र अनागारिकाहरूलाई विभिन्न उपाधि प्रदान गर्ने कार्य वि.सं. २०४९ बाट शुरु भएको हो । त्यस्तै वि.सं. २०४९-११-२८ गते प्रथम संघनायक भिक्षु प्रज्ञानन्द दिवंगत हुँदा दोस्रो संघनायक भिक्षु शाक्यानन्द महास्थविर, तेस्रो भिक्षु अनिरुद्ध महास्थविर, चौथो भिक्षु सुवोधानन्द र पाँचौं भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर संघनायक रहेका थिए । यसपछि छठौं संघनायक भिक्षु अश्वघोष महास्थविर रहनु भएको थियो, भने वर्तमानमा उपसंघनायक भिक्षु ज्ञानपूर्णिक रहेका छन् । भिक्षु महाप्रज्ञा देखि भिक्षु प्रज्ञानन्द, भिक्षु शाक्यानन्द भिक्षु धर्मालोक, भिक्षु अनिरुद्ध, भिक्षु अमृतानन्द, भिक्षु सुवोधानन्द, भिक्षु रत्नज्योति, भिक्षु विवेकानन्द, भिक्षु सुमंगल, भिक्षु सुदर्शन, भिक्षु कुमार काश्यप आदिहरूले स्थविरवाद बुद्धधर्ममा लामो समयसम्म योगदान गरेर पनि कोही संघनायक पदसम्म पुग्न सफल हुन्छन्, भने कोही संघनायक पदसम्म नपुग्दै बित्त पुग्छन् । यसै क्रममा नेपालको थेरवाद बुद्ध शासनमा भिक्षु संघले विनय सम्मतिको आधारमा “संघनायक” को व्यवस्था गरे अनुरूप भिक्षु बुद्धघोष वि.सं. २०६० सालमा संघ उपनयाक हुन भयो भने वि.सं. २०६३ साल जेष्ठ २४ गते भिक्षु संघको सर्वोच्च सम्मनित पद संघनायक हुनुभयो । यसरी उनले आफ्नो सम्पूर्ण जीवन नै बौद्धधर्म तथा परियत्ति शिक्षा प्रचार प्रसारमा बिताएका थिए ।

४.३.२ अनागारिका सुशीला

वि.सं. १९७२ फागुन पुर्णिमाको दिनमा भोजपुरको टक्सारमा मानकुमारी शाक्य कूलमा जन्मेकी थिइन् (फोटो नं. २) । उनी निष्ठानन्द गुरुजुको तर्फबाट ललितविस्तरको उपदेशबाट प्रभावित भएको थिए ।^{२५} भोजपुरमा स्थविरवाद धर्म प्रवेशपछि उनी थेरवाद शासनमा लागेकी थिइन् । उनी सानै उमेरदेखि सिंगारपटार गर्न नरुचाउने सादा जीवन बिताउने खालका थिए । काठमाण्डौमा आएपछि प्रवजित बन्ने उद्देश्यले वि.सं. २००० सालमा कुशिनगर पुगेकी थिइन् । तर आमा अनुमति नभएको कारण उनी त्यतिकै फर्किनु परेको थियो । पुनः वि.सं. २००१ सालमा आमाको अनुमति लिइ पौष पुर्णिमाको दिनमा कुशिनगरमा ॐ चन्द्रमणि महास्थविरद्वारा प्रवजिन भई अनागारिका सुशीला नाम

^{२५}अनागारिका, पूर्ववत् (पा.टि.नं. १२) पृ.४ ।

राखिएको थियो ।^{२६} त्यतिदखेर नेपालमा महिलाहरूको लागि पढ्ने व्यवस्था थिएन वा पढाईदैन । उनी प्रवजित भई त्यहाँ दुइवर्ष बसि गुरुहरको सत्संगत गरी अभिधर्म, हिन्दी भाषा, गणितन अध्ययन गरेकी थिइन् । त्यसपछि, नेपालमा फर्कि विभिन्न मानिसहरूबाट अध्ययन गरेका थिए । उनी एक उद्योगी, मेहेनती थिइन् । उनी थोरै मात्र सुतेर दिन रात मेहेनत गर्थिन् । उनको उद्देश्य छिटो अध्ययन सकाएर अरुलाई सिकाउने रहेको थियो । यसरी उनले ३०-३१ वर्षको उमेरमा दिन रात मेहेनत गरी पढ्न लेख्न सिकी स्कुलको कक्षा ४ सम्मको परीक्षा पनि दिएकी थिइन् ।^{२७} त्यसपछि उनले सिकाउने थालेकी थिइन् ।

वि.सं. २०१८ सालमा धर्मरत्न शाक्यले अनागारिक सुशीलालाई पनि निमन्त्रणा गरिएको थियो । बुद्धघोष महास्थविर पनि आउनु हुने कुरा थाहा पाएर उनीले भन्तेलाई किताबहरू पनि लिएर आउनु भनि प्रार्थना गरेकी थिइन् । त्यसपछि त्रिशुलीमा गई त्यहाँ विभिन्न कार्यक्रमका साथसाथै दैनिक रूपमा धर्म सम्बन्धी छलफल पनि गरिन्थ्यो । यसरी दैनिक रूपमा उपासका उपासिकाहरूसँग भन्तले धर्मको विषयमा छलफल गर्नुहुँदा गुरुमाँको मनमा ध्यान दिएर धर्ममा भाग लिने उपासक उपासिकाहरूलाई क्रमिक रूपमा नै बुद्धधर्म सम्बन्धि अध्ययन गर्न पाए कति हुन्थ्यो । यसरी गुरुमाँको जुन मनमा लागको कुरालाई धर्म रत्न उपासक सामु पोख्छन् । धर्मरत्न उपासक पनि गुरुमाँको कुरा सुनी खुशी भई तत्कालै भन्तेसँग प्रार्थना गरेका थिए । भन्तले पनि उनीहरूको प्रार्थनालाई सहर्ष स्वीकारी कक्षागत रूपमा बौद्धधर्म सम्बन्धि पाठ्यक्रम बनाई अध्ययन गराएका थिए ।

यसरी गुरुमाँले परियक्ति शिक्षा कहिले मौखिक रूपमा त कहिले लिखितरूपमा परीक्षा दिदै वि.सं. २०२९ सालमा परियक्ति सद्धसम्म कोविद (कक्षा १०) पास गरेकी थिइन् । नेपाल बौद्ध परियक्ति शिक्षामा परियक्ति सद्धसम्म कोविद पास गर्ने व्यक्तिहरूमा उनी नै प्रथम व्यक्ति थिइन् । यसरी उनी ५८ वर्षको उमेरमा कोविद अन्तिम वर्ष पास हुन सफल भएकी थिइन् । त्यसपछि उनी दैनिक रूपमा बच्चा देखि बुढा बुढीहरूलाई पनि बौद्ध परियक्ति शिक्षा सिकाउने जान थिइन् । पाटनको तन विहार, काठमाण्डौँको गणमहाविहार, ठिमीको पाटी विहार, नगाउँका बालबालिकाहरूलाई, यशोधरा बौद्ध विद्यालयमा, आ-आदि

^{२६}उही, पृ.१४ ।

^{२७}उही, पृ.१७ ला

ठाउँमा गई परियक्ति शिक्षा सिकाउन जाथ्यो ।^{२८} उनी पढ्ने नआउनेहरूलाई पनि पढ्न लेख्न सिकाइ कसैलाई मौखिक त कसलाई लिखितरूपमा परीक्षा दिन लगाउथ्यो । यसरी उनी अध्यापन गराउन काठमाण्डौं उपत्यकामा मात्र हौइन् भोजपुर र चैनपुरसम्म पनि पुगेको थिइन् ।

नेपालमा भिक्षुहरूको भिक्षुसंघ गठन गरि भन्तेहरूको सामूहिक रूपमा गतिविधि भएजस्तै अनागारिकहरूका पनि संघ स्थापना गर्नु आवश्यकदेखि सम्पूर्ण अनागारिकाहरूलाई पत्र पठाइ भेला भएका थिए । त्यसभेलामा ललितपुरका अनागारिकाहरूले मात्र सहमति जनायो, तर अन्य ठाउँमा अनागारिकाहरूले त्यति चासो देखाएको थिएन । उनी संघको स्थापना गर्नमा निरन्तर रूपमा लागि नै परेकी थिइन्, जुन २०४९ सालमा आएर नेपाल अधिराज्यव्यापी अनागारिका संघ स्थापना गरियो ।^{२९} उनलाई नै अध्यक्षको रूपमा राखिएको थियो । संघको स्थापनापछि संघबाटै प्रवर्जित गर्ने, संघबाट विभिन्न ठाउँमा गई धर्म प्रचार गर्ने जाने, परियक्ति शिक्षाका विद्यार्थीहरूका लागि हाजिरीजवाफ प्रतियोगिता, धर्मदेशनामा कार्यक्रम आदि पनि गरिन्थ्यो । उनले उनी आफ्नो जीवनको अन्तिम अवस्था सम्म पनि परियक्ति शिक्षालाई योगदान गरेको देखिन्छ ।

४.३.३ धर्मरत्न शाक्य, “त्रिशुली”

धर्मरत्न शाक्य “त्रिशुली” को जन्म वि.सं. १९८७ मा भक्तापोल, ललितपुरमा जन्मिएको थियो (फोटो नं. ३) ।^{३०} उनी एक विद्वानको रूपमा लिन सकिन्छ । उनी नेपालमा थेरवाद बुद्धशासनको चिरस्थायीको लागि धेरै नै योगदान दिएको व्यक्ति थिए । उनले बौद्ध धर्मको रक्षाको लागि त्यस समयमा त्रिशुलीको सुगतपुर विहारमा सँगैको बिजुली कर्पोरेशनले जग्गा लिन लागेको भनेर भिक्षु बुद्धघोषलाई वर्षवासका लागि निमन्त्रणा गरिएको थियो ।^{३१} त्यहाँ वर्षावासको समयमा भन्तेले बौद्ध शिक्षा पढाउन शुरु गरेका थिए । त्यस शिक्षालाईत्यहाँ मात्र सिमितगर्नु हुन्न, यसलाई सबै विहारहरूमा पनि सिकाउनु पर्छ भनेर

^{२८}उही, पृ. ४८ ।

^{२९}उही, पृ. ४८ ।

^{३०}उही, पृ. ४८ ।

^{३१}उही, पृ. ४८ ।

बरोबर भन्तेलाई सल्लाह दिने गर्थ्यो ।^{३२} साथै यस्तो शिक्षा सबै विहारमा सिकाउन पाउँ भनेर भिक्षुमहासंघमा निवेदन पनि लेखि पठाएका थिए । उनकै नियमित सल्लाह र सहयोगबाट नै बुद्धघोष महास्थविरले परियत्ति शिक्षाको स्थापना गर्ने कदम चालेका थियो । जुन परियत्ति शिक्षा स्थापनको कारणले नै थेरवाद बुद्ध शासन अगाडी बढाउनु ठूलो देन हुन गएको थियो । साथै नेपालमा सर्व साधारण इच्छुक जनताहरुको बुद्धका शिक्षा अध्ययन गर्नका लागि ढोका खोलेका थिए ।

यसरी उनी बुद्धधर्म, बौद्ध संस्कृति, कला, साहित्यको उन्नति र अभिवृद्धिको लागि धेरै नै योगदान दिएको व्यक्ति थिए । उनी एक बौद्ध विद्वान मात्र होइन, साहित्यकार, ग्रन्थकार, बाद्यगुरु, नाटककार, समाजसेवा, स्वास्थ्यसेवा, शिक्षाको क्षेत्रमा, धार्मिक क्षेत्रमा पनि धेरै नै योगदान दिने बहुमुखी प्रतिभाशाली व्यक्तित्व रहेका छ ।^{३३}

उनले धेरै नै पालि साहित्यहरू अनुवाद गरेका थिए । उनले अनुवाद गरेका साहित्यहरू खुदक पाठ, चरिया पिटक, सुत्त निपात, अंगुत्तर निकाय, बौद्ध सस्कार पद्धति, विश्वमा बुद्ध धर्म आदि रहेका थिए । परियत्तिको पाठ्यक्रममा उनका सात वटा कितावहरू राखिएको थिए । नाटक र चलचित्रहरूमा सिद्धार्थको गृहत्याग, विश्वन्तर, अंगुलीमाल, चण्डालिका, पटाचारा जस्ता चर्चित नाटक तथा चलचित्रहरू पनि लेखेका थिए ।^{३४}

यसरी नै धर्मरत्न शाक्य आफ्नो जीवन नै बौद्धधर्ममा समर्पित गरेका व्यक्ति थिए । परियत्ति शिक्षाको प्रेरक व्यक्तिका साथै उनी आफै परियत्ति सद्धम्म कोविद द्वितीय वर्षसम्म परीक्षा दिई परियत्ति शिक्षाको महत्वलाई देखाएको थिए ।^{३५} त्यसकारण जबसम्म नेपालमा परियत्ति शिक्षाको अस्तित्व रहेन छ, त्यस बेलासम्म उनको नाम पनि रहेन छ । यसरी उनी आफ्ना जीवनको अन्तिम अवस्थासम्म बुद्धधर्म उत्थानको लागि तन, मन, धनले सेवा गरेका व्यक्ति हुन् ।

^{३२}उही, पृ. ४८ ।

^{३३}उही, पृ. ४८ ।

^{३४}उही, पृ. ४८ ।

^{३५}उही, पृ. ४८ ।

४.४ परियत्ति शिक्षाको विकासक्रम

परियत्ति शिक्षाको स्थापना कालदेखि हालसम्मको कुरा गर्नुपर्दा धेरै नै विकासको भएको देखिन्छ । परियत्ति शिक्षाको स्थापना कालमा पाँच श्रेणीसम्मको मात्र पाठ्यक्रम बनाइएको थियो । पाँचौ कक्षामा उत्तीर्ण विद्यार्थीहरूमा साथ साथै बुद्धधर्मको अध्ययन अध्यापनको उत्साहवर्द्धक वातावरणको फलस्वरूप अखिल नेपाल भिक्षु महासंघबाट तत्कालै त्यहि वर्ष २०२० साल फागुन महीनामा सातौ तह अर्थात सद्धम्म पालकसम्मको पाठ्यक्रममा तयार गरिएको थियो ।^{३६} यसरी छेठौँ तह उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीहरूको लागि अझ उच्च शिक्षा दिनको लागि नयाँ पाठ्यक्रम बनाई प्रत्येक वर्ष कोविदको नयाँ तह वृद्धि गरी २०२३ फागुन १ गते सम्म सद्धसम्ममा कोविद अन्तिम वर्ष (कक्षा १०) सम्मको कक्षा संचालन गर्ने व्यवस्था गरियो ।^{३७}

त्यसपछि यस शिक्षालाई परिस्थिति र वातावरण सुहाउँदो ढंगले समय समयमा विभिन्न प्रकारले परिवर्तन र परिवर्द्धन गर्ने क्रममा आवश्यकतानुसार नीति तथा नियमहरू निर्धारण गर्ने र समिति उपसमिति गठन गर्ने देखि लिएर शिक्षण व्यवस्थापन सुदृढिकरण गर्दै परियत्ति शिक्षालाई व्यवस्थित रूपमा अगाडी बढाइएको थियो । यसरी परियत्ति शिक्षाको पाठ्यक्रमलाई कक्षा १ देखि १० सम्म कक्षाहरूमा प्रारम्भिक ३ वर्ष, प्रवेश ३ वर्ष, सद्धम्म पालक उपाधि एक वर्ष र कोविद ३ वर्ष गरि, जम्मा १० वर्ष सम्मको कक्षाहरू संचालन गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो, जुन यस प्रकारका छन् ।

१. प्रारम्भिक प्रथम वर्ष
२. प्रारम्भिक द्वितीय वर्ष
३. प्रारम्भिक तृतीय वर्ष
४. प्रवेश प्रथम वर्ष
५. प्रवेश द्वितीय वर्ष
६. प्रवेश तृतीय वर्ष

^{३६}उही, पृ. ४८ ।

^{३७}उही, पृ. ४८ ।

७. सद्धम्म पालक उपाधि
८. कोविद प्रथम वर्ष
९. काविद मध्यम वर्ष
१०. कोविद अन्तिम वर्ष

परियत्ति शिक्षा व्यवस्थित रूपमा संचालन गर्नका लागि अखिल नेपाल भिक्षु महासंघको १३ वैशाख २०२१ को बैठकले श्रद्धेय भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरलाई परीक्षा नियन्त्रकको कार्यभार सुम्पिएको देखिन्छ।^{३८} यसरी २०२१ सालसम्म सद्धम्म कोविद अन्तिम वर्ष (कक्षा १०) पढ्ने विद्यार्थीहरू पनि तयार भयो । वि.सं. २०१९ सालदेखि सुरुवात गरिएको पाठ्यक्रमलाई समयको परिवर्तनसँगै परिमार्जन गर्नु पर्ने साथै व्यावहारिक कठिनाईहरूलाई पनि हटाउनु पर्ने भएकोले तुरुन्तै परीक्षा बोर्ड एउटा गठन गरियो । जुन परीक्षा बोर्डमा भिक्षु बुद्धघोष महास्थविर, भिक्षु, कुमार काश्यप, भिक्षु सुदर्शन गरी तिन सदस्यहरू रहेका थिए । यस परीक्षा बोर्डले वि.सं. २०२१ सालमा सबै पाठ्यक्रमहरू आवश्यकता अनुसार परिवर्तन तथा परिमार्जन गरिएको थियो।^{३९} पटक पटक गरि परियत्ति शिक्षाको रजतजयन्ती वि.सं. २०४५ सालभित्रमा आठ पटक पाठ्यक्रम संशोधन गरिएको थियो।^{४०} त्यस रजतजयन्तीको गोष्ठीमा पाठ्यक्रममा व्यापक रूपले सुधार हुनुपर्नेबारेमा चर्चा गरिएको थियो । त्यसलाई मध्यनजर गर्दै भिक्षु सुदर्शन महास्थविरले उनको संयोजकत्वमा पाठ्यक्रम विकास उपसमितिको पनि पुनर्गठन गरिएको थियो।^{४१} वि.सं. २०४८ सालमा १-३ कक्षा सम्मको नयाँ पाठ्यक्रम लागु गरिएको थियो ।

वि.सं. २०२० देखि २०५३ सालसम्म पाठ्यक्रमहरू सबै नै नेपालमा भाषामा मात्र सिमित थियो । परियत्ति शिक्षा काठमाण्डौ उपत्यकाभित्र र उपत्यका बाहिरका नेवारहरमा मात्र सिमित नरहेपछि, २०५३ सालमा कक्षा १-३ सम्मको पाठ्यक्रम नेपाली भाषामा

^{३८}उही, पृ. ४८ ।

^{३९}उही, पृ. ४८ ।

^{४०}उही, पृ. ४८ ।

^{४१}उही, पृ. ४८ ।

प्रकाशन गरिएको थियो ।^{४२} पुनः २०५७ सालमा पाठ्यक्रम संशोधन एवं परिवर्तनका लागि भिक्षु बुद्धघोष, ज्ञानपूर्णक, सुदर्शन, धर्मशोभन, शीलभद्र, भद्रिय, बोधिज्ञान, कोण्डन्य, निग्रोध भन्ते गरि नौ सदस्यीय समिति गठन गरियो । त्यस समितिले २०६० सालमा कक्षा ४ देखि १० सम्मको नयाँ पाठ्यक्रम नेपाली भाषामा प्रकाशन गरि लागु गरियो ।^{४३} २०६६ सालमा आएर कक्षा १ देखि ३ सम्मको पाठ्यक्रममा नयाँ ढंगले बुझ्न सजिलो हुने गरि चित्रहरू राखी गाहौ विषयलाई निकाली पाठ्यक्रम तयार गरिएको थियो ।^{४४} साथै आवश्यकतानुसार समय समयमा परीक्षा नियन्त्रकहरू पनि परिवर्तन गर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

४.४.१ परियत्ति शिक्षाका प्रधान कार्यालय

परियत्ति शिक्षाको स्थापना कालमा परियत्ति केन्द्रहरू ८ ठाउँमा स्थापना भएको थियो । ती केन्द्रहरूलाई व्यवस्थित र सुचारु रूपले संचालन गर्नका लागि एउटा प्रधान कार्यालयको महसुस गरि वि.स. २०२१ सालमा सुमंगल विहार, लुखुसिमा प्रधान कार्यालय खडा गरिएको थियो । परियत्ति शिक्षाको प्रधान कार्यालय पनि विभिन्न समयमा विभिन्न ठाउँहरूमा सारिएको देखिन्छ । त्यस्तै क्रममा वि.सं. २०४६ देखि मणिमण्डप विहार, पटको, ललितपुरमा रहेका थियो र वि.सं. २०५९ देखि हालसम्म विश्वशान्ति विहार, मिनभवन काठमाण्डौमा रहेका छन् । यी प्रधान कार्यालयले नेपालमा सम्पूर्ण केन्द्रहरूको रेखदेख गर्ने काम गर्छ । परियत्ति केन्द्रहरू राम्ररी सञ्चालन गर्नका लागि पाठ्यक्रमहरूलाई समय अनुकूल बनाउने, परियत्ति शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई समय समयमा तालिम दिने, समयमै परीक्षा लिनुका साथै परीक्षा परिणाम प्रकाशित गर्ने आदि काम गर्दछ ।

वि.सं. २०३० सालमा आएर परीक्षा नियन्त्रक बोर्डले परियत्ति शिक्षा पढ्न चाहने विद्यार्थीहरूका लागि एउटा नयाँ नियमावलीको व्यवस्था गरियो ।^{४५} जस अनुसार सरकारी शिक्षा प्रणाली अर्न्तगत निम्न माध्यमिक (कक्षा ८) पास गरेका विद्यार्थीहरूले एकै चोटि

^{४२}उही

^{४३}भिक्षु, पूर्ववत्, (पा.टि.नं.१०), पृ. ७ ।

^{४४}भिक्षु धर्मगुप्त महास्वामि, परियत्ति शिक्षा भाग ३, (काठमाडौं: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद, (प्रस्तावना) २०६६) ।

^{४५}सचिववर्ग, पूर्ववत् (पा.टि.नं.२३), पृ.५३ ।

परियत्ति शिक्षामा कक्षा ५ पढ्न पाउने, स्कूलको ९-१० पढेका विद्यार्थीहरूले परियत्ति शिक्षामा कक्षा ६ मा पढ्न सकिने छ । १०+२, प्रमाणपत्र तहका विद्यार्थीहरूले परियत्तिमा कक्षा ७ पढ्न सकिन्छ । त्यस्तै नै कक्षा ७ मा पाँचौ पत्र इच्छाधिन विषयमा पाली र अभिधर्म मध्येमा एउटा विषय लिन पाउने व्यवस्था रहेको छ र कक्षा ७ मा जुन ऐच्छिक विषय लियो, त्यहि ८, ९ र १० कक्षामा ऐच्छिक विषय हुनेछ ।^{४६} यस परीक्षामा ७ देखि १० कक्षासम्मका दुईवटा विषयमा अनुत्तीर्ण भएमा पुनः अनुत्तीर्ण विषयको परीक्षा दिन पाउने व्यवस्था रहेका छ । परियत्ति सद्धम्म कोविद प्रथम वर्ष अध्ययन गर्न सरकारी योग्यता अनुसारको स्नातक वा सो भन्दा माथिको तह उत्तीर्ण भएको हुनुपर्छ ।^{४७} दश कक्षाको परीक्षा सकेपछि अनिवार्य रूपमा १० दिनको विषयना ध्यान लिनुपर्ने व्यवस्था रहेका छ ।^{४८} वि.सं. २०७० वैशाख २ गते भएको नियमालीको दोश्रो संशोधनले परियत्ति शिक्षालाई कोविद अन्तिम वर्षपछि दुईको अनुसन्धानात्मक अध्ययन कार्यक्रम थप गरी कोविद विशारद नाम दिने निर्णय पनि गरिएको छ ।^{४९} साथै परियत्तिलाई सरकारी मान्यता दिलाउनमा पनि लागि परेका छन भने मोनास्ट्रिक एजुकेशन गर्न पनि पहल गर्दै छन् ।

वर्तमान समयमा परियत्ति शिक्षालाई अझ बढी व्यवस्थित र सुचारु रूपले संचालन गर्नको लागि अखिल नेपाल भिक्षु महासंघबाट २०५८ मा ल्याएको “नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा नियमावली” ले परियत्ति शिक्षा प्रणालीमा व्यापक फेरबदल गर्‍यो । उक्त नियमावलीले अखिल नेपाल भिक्षु महासंघ अन्तर्गत रहेन गरी ५ सदस्यीय नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा मूल समिति र त्यस मूल समितिको मातहतमा रहेन गरी सम्पूर्ण कार्य सम्पादन गर्नको लागि १५ सदस्यीय नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद्को व्यवस्था गरिएको छ ।^{५०} त्यसैगरी परियत्ति प्रमीहरूको लागि परियत्ति सभाको गठन गरी दान दातव्यहरू संकलनका लागि परियत्ति कोषको पनि स्थापना गरेका थियो ।^{५१} शिक्षा परिषद्ले

^{४६}भिक्षु कोण्डन्य (सं.), नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा पाठ्यक्रम, (काडमाण्डौ : बुद्ध विहार, २०५९), पृ. ४ ।

^{४७}उही ।

^{४८}उही ।

^{४९}वज्राचार्य, पूर्ववत् (पा.टि.नं.१७) पृ.१ ।

^{५०}उही ।

^{५१}उही ।

आवश्यकतानुसार विभिन्न उपसमितिहरू निर्माण गरी कार्य क्षेत्र तोक्न सक्ने व्यवस्था पनि त्यस नियमावलीले गरेका थियो ।

यसरी परियत्ति शिक्षामा विद्यार्थीहरूले कुनै पनि तोकिएकोश्रेणीमा अध्ययन गर्न पाईने व्यवस्था गरिएको छ । परियत्ति शिक्षाको अध्ययनको लागि उमेरको हदबन्दी लगाइएको छैन, कुनै पनि उमेरको व्यक्तिले आफूलाई सुहाउँदो तहमा प्रवेश लिएर वा परिक्षामा सम्मिलित भएर अध्ययन गर्ने सकिने छ । परियत्ति परीक्षाम कक्षा १ देखि ३ सम्म लेख्न नजानेहरूको लागि मौखिक परीक्षाको पनि व्यवस्था गरिएको छ। त्यसपछिको परीक्षाहरू लिखित रूपमा नै दिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । परियत्ति शिक्षा नेपाली भाषा र नेवारी भाषामा अध्ययन तथा परीक्षा दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ। साथै यस शिक्षाबाट नेपालका बौद्धहरू मात्र होइन, गैर बौद्धहरूले पनि अध्ययन गरी लाभान्वित भएको पाइन्छ । यसरी बुद्धको शिक्षालाई सिद्धान्तमा मात्र सिमित नराखी व्यवहारिक तथा सार्वजनिक शिक्षाको रूपमा प्रस्तुत गर्न परियत्ति शिक्षाले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । नेपालमा विभिन्न बौद्ध गतिविधिहरू हुनुमा पनि परियत्ति शिक्षाको प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष प्रभावले परेको देखिन्छ । विभिन्न बौद्ध जागरण कार्यक्रमहरू, हाजिरी जावफ, निबन्ध प्रतियोगिता आदि । अतिरिक्त कार्यक्रमहरू, बौद्ध पत्र पत्रिका तथा पुस्तकहरू प्रकाशित हुनु, बौद्ध संघ संस्थाहरूको विकास हुनु, विभिन्न विश्व विद्यालय खोल्नु, आदि क्रियाकलापहरूमा परियत्ति शिक्षाको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको छ ।

४.४.२ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाका रजत जयन्ती

नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाले आफ्नो स्थापनाको २५ वर्ष अर्थात् रजत जयन्ती वि.सं. २०४५ माघ ४ गते भव्यताको साथ सम्पन्न गरेका थियो (फोटो नं. ४) । ललितपुरमा शान्ति पद यात्रा गरी विहान उद्घाटन समारोह, अपरान्त परियत्तिको संरक्षण, विकास एवं उत्थानका लागि विविध विषयमा छलफल गर्न गोष्ठिले आयोजना गरिएको थियो । साथै सोही अवसरमा २५ वर्ष सम्मका उपलब्धिहरूलाई दस्तावेजिकरण गर्न रजत स्मारिका पनि प्रकाशन गरिएको थियो । रजत वर्ष सम्मा परियत्ति कोविद सम्म विस्तार गरिएको थियो । परियत्ति शिक्षालाई ९ जिल्लामा २५ केन्द्रहरू विस्तार गरिएको थियो । परियत्तिको

रजतसमयसम्ममा करिब ५००० विद्यार्थीहरूलाई अध्यापन गराएको थियो । त्यस समयसम्ममा १३ सद्धम्म कोविद र ६२ सद्धम्म पालक उपाधिधारी व्यक्तिहरूको उत्पादन प्रमुख उपलब्धि रहेका थियो ।^{५२}

४.४.३ नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षका स्वर्ण जयन्ती

स्थापनाकालदेखि ५० वर्ष सम्मको इतिहासमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाले नियमति अध्ययन, अध्यापन र परीक्षा सञ्चालनको अलावा विभिन्न उल्लेखनीय गतिविधिहरू सञ्चालन गरेका छन् । ती मध्ये परियत्ति सन्निपात (फोटो नं. ५), परियत्ति धम्म वाचन (फोटो नं. ६), परियत्ति धम्मकप (फोटो नं. ७), परियत्ति सभा तथा गोष्ठी (फोटो नं. ८), निशुल्क स्वास्थ्य शिविर (फोटो नं. ९), परियत्ति बुलेटिन प्रकाशन, परियत्ति केन्द्रको अनुगमन तथा मूल्यांकन, परियत्ति जागरण (फोटो नं. १०), आदि प्रमुख रहेका छन् । ५० वर्ष पुगेको अवसरमा नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाले आफ्नो स्वर्ण महोत्सव वर्ष भरी मनाउने निर्णय गरी १५१ सदस्यीय मूल समारोह समिति गठन गरेका थियो । भिक्षु ज्ञानपुर्णिक महास्थविरको अध्यक्षतामा गठित उक्त मूल समारोह समिति र त्यस अन्तर्गत रहेका विभिन्न उपसमितिहरूको संगठन गरी काम विभाजन गरिएको थियो ।

स्वर्ण महोत्सवको उद्घाटन परियत्तिको मुहान रहेका सुगतपुर विहार त्रिशुलीमा भएको थियो (फोटो नं. ११) । २०७० साल असार १ गते चुत परिषद् सहित परियत्ति प्रेमीहरूको त्रिशुली गई बुद्धको पवित्र अस्थिधातुको नगर परिक्रममा गराई बाजा गाजा (फोटो नं. १२) र भाँकी सहित बृहत् शान्ति पदयात्राको आयोजना गरिएको थियो (फोटो नं. १३) । श्रीलंकाका महामहिम राजदूत श्री डब्लू ई सेनेभिरितनको प्रमुख आतिथ्यतामा उद्घाटन सत्र पनि सम्पन्न भएको थियो ।^{५३} उद्घाटन कार्यक्रम पछि वर्ष भरी विभिन्न गतिविधिहरू सञ्चालन गरी स्वर्ण महोत्सव मनाउने क्रममा शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम (फोटो नं. १४), प्रथम कोविद भेला (फोटो नं. १५), निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर, बौद्ध वक्तृत्वकला कार्यक्रम (फोटो नं. १६), विभिन्न स्थानमा परियत्ति जागरण एवं

^{५२}उही, पृ. ४८ ।

^{५३}उही, पृ. ४८ ।

ध्यान शिविर, परियत्ति विशारद् गोष्ठी तथा परियत्ति संरक्षण संवर्द्धन गोष्ठी लगायतको कार्यक्रमहः गरेका थिए ।

४.४.४ परियत्ति विद्यार्थीहरू

परियत्ति शिक्षाको स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या १५८ (चित्र नं. १), २०२१ सालमा १७८, त्यसपछि घट्टै २०२६ सालमा जम्मा ७ जना मात्र परीक्षार्थी हुन पुगेको थियो । त्यसपछिको वर्षहरूमा निरन्तर रूपमा बढ्दै २०७० सालसम्म आई पुग्दा २०६५ सालको ठिक दोब्बर लगभग ४००० विद्यार्थीहरू संख्या पुगेका थियो (चित्र नं. २,३,४,५) । हाल २०७० सालको स्वर्ण महोत्सव सम्मा लगभग ४० हजार विद्यार्थीहरूले आवेदन दिएका थिए । सद्धम्म कोविद उर्तीण संख्या १०६ जना र सद्धम्म पालक उर्तीण संख्या ३०० भन्दा बढी रहेका थिए ।^{५४}परियत्ति सद्धम्म कोविद उर्तीण हुनेहरूको सूची (तालिका नं. १) दिएको छ ।

परियत्तिको शुरुवातसँगै परियत्तिको प्रचार प्रसारका लागि परियत्ति शिक्षाका अध्यापकहरूका साथै परियत्ति विद्यार्थीहरू मिलेर आ-आफ्नो क्षेत्रमा संघ संस्थाहरू खोलियो । ती संघ संस्थाद्वारा परियत्ति सम्बन्धि विभिन्न जानकारी ठाउँ ठाउँमा गई परियत्ति जागरण, परियत्ति गोष्ठीहरू गर्ने, परियत्ति तथा बौद्धधर्म सम्बन्धि विभिन्न लेखहरू प्रकाशित गर्ने, विभिन्न ठाउँहरूमा गई परियत्तिको प्रचार प्रसार गर्ने जाने, आदिल काम यी संघ संस्थाले गरिदै आइरहेका देखिन्छ ।

- परियत्ति बुलेटिन, मीन भवन
- ज्योतिदय संघ, चापागाउँ
- बौद्ध महिला संघ, भृकुटीमण्डप
- मैत्रिय युवा संघ, भक्तपुर
- बीरञ्ज बौद्ध संघ, बीरगञ्ज
- वाइ.एम.वि.ए, ललितपुर

^{५४}उही, पृ. ४८ ।

- अन्तर्राष्ट्रिय बौद्ध विद्यापीठ, लुखुँसी
- परियत्ति वक्तृत्व, कला पर्व, ललितपुर
- मेत्ता भोलुन्टियर्स, ठेचो
- नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद् मीन भवन
- थेरवाद बुद्धिस्ट ऐकेडेमी, मीनभवन
- बौद्ध संघ, भक्तपुर
- सुखी होतु नेपाल, भृकुटीमण्डप

परियत्तिले उत्पादन गरेका जनशक्तिहरूको विभिन्न नयाँ बौद्ध गतिविधि शुरु गर्नुका साथै विभिन्न संघसंस्थामा नेतृत्व प्रदान गरिहेका छन् । बुद्धधर्ममा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने थेरवाद बुद्धिस्ट ऐकेडेमीको स्थापना पनि परियत्ति शिक्षाबाट उत्पादिकम जनशक्तिको ठूलो योगदान रहेको छ ।

अध्या पाँच

परियत्ति केन्द्र र पाठ्यक्रम

५.१ नेपाल बौद्ध परियत्ति केन्द्रहरू

बुद्धभूमि नेपालमा बुद्धशिषा पुनर्जागरण ल्याउने कार्य आठ दशकदेखि थेरवादको विकासँगै शुरु भएको भन्दा अत्युक्ति हुने छैन । केहि निश्चित समुदायमा मात्र केन्द्रित बुद्ध शिक्षालाई सार्वनिक गर्ने अभियानको रूपमा बुद्ध पूजा, धर्मदेशना, महापरित्राणआदि काठमाण्डौ उपत्यका तथा उपत्का बाहिर विभिन्न स्थानहरूमा हुन पुग्यो । यसरी धर्मको नाममा पुजाआजा र कर्मकाण्डमा रुमल्लि रहेका मानिसहरूका माझ एउटा नयाँ विषयको रूपमा परियत्ति शिक्षाको बिजारोपण भएको थियो । जुन त्रिशुलीको सुगतपुर विहारको एउटा सानो कोठाबाट शुरु भएर हालसम्म थुप्रै विहार, संघसंस्था, स्कुलहरूमा अध्ययन अध्यापन गराउन थालेका छन् । २०२० सालमा अखिल नेपाल भिक्षु महासंघले ८ वटा विहारहरूबाट परियत्ति केन्द्रहरू स्थापना गरी परीक्षा शुरु गरिएको थियो भने २०२१ सालमा ११ वटा विहार तथा स्कुलहरूमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरी परीक्षा सञ्चालन गरिएको थियो । यसरी क्रमिक रूपमा बढ्दै आज १३ वटा जिल्लाहरूमा पुगिसकेको छन् ।^१ यो कुनै सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाको सहयोग बिना मात्र जनस्तरबाट नै ३० वटा जिल्लामा पुगेको थियो । स्थापना कालदेखि हालसम्ममा १०४ वटा भन्दा बढी परियत्ति केन्द्रहरू स्थापना भैसकेका छन् । ती केन्द्रहरू कुदै संचालित छन् भने कुनै बन्दको अवस्थामा रहेका छन् । जुन निम्न अनुसार रहेका छन् :

१. सुमंगल विहार, लुखुसी

श्री सुमंगल विहार लुखुसीमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना वि.सं. २०२० सालमा बुद्धघोष महास्थविरको सक्रियाताको स्थापना गरिएको थियो (फोटो नं.१७) । त्यस स्थापना कालमा ३३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । त्यसबेला प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा २८ जना र प्रारम्भिक तृतीया वर्षमा ५ जना विद्यार्थीहरू परीक्षा दिएका थिए ।

^१रश्मी राजकर्णिकार, परियत्ति संरक्षणा सम्बर्द्धन गौष्ठीको प्रतिवेदन, (काठमाण्डौ: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा दिक्षान्त समारोह समिति, मिनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अंक १४, २०७०), पृ.५ ।

पहिलो पल्ट “परियत्ति सद्धम्म कोविद” (कक्षा १०) त्यसै परियत्ति केन्द्रबाट अनागारिका सुशीलालो वि.सं२०२९ सालमा उत्तीर्ण पारेकी थिइन् । २०४४ सालसम्म त्यस परियत्ति केन्द्रबाट १३ जना विद्यार्थीहरूले परियत्ति सद्धम्म कोविद (कक्षा १०) उत्तीर्ण गरिसकेको थियो, भने “परियत्ति सद्धम्म पालक” उपाधि प्राप्त विद्यार्थीहरूको संख्या ६२ थियो । त्यस पछि यस परियत्ति केन्द्र यशोधरा विद्यालय परीक्षा केन्द्रमा गाँसिएका थियो ।

१. आनन्द विहार, तानसेन

आनन्द विहारमा भिक्षु संघद्वारा परियत्ति शिक्षा सञ्चालन गरिएको समयमै यस विहारमा पनि परियत्ति केन्द्रको स्थापना भएको थियो त्यस महिला वर्षमा विद्यार्थीहरूको संख्या १० थियो जुन यस प्रकारको रहेको छ कक्षा १ मा २ जना कक्षा २ मा १ जना कक्षा ३ मा १ जना थियो भने २०२१ सालमा ९ जना विद्यार्थीहरूले परिक्षामा भाग लिएको थियो २०७२ साल सम्ममा पुग्दा विद्यार्थीका संख्या ६० पुगेका थियो हाल यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा सर्जुलाला बज्राचार्य रहेको छन् ।

२. प्रणीधीपूर्ण महाविहार बलम्बु

प्रणाधीपूर्ण महाविहारमा वि.सं. २०२० सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो फोटो नं. १८) त्यस वर्षमा कक्षा १ मा पढ्ने विद्यार्थीहरू ७ जना र २ मा पढ्ने १ जना गरी २ जना रहेको थियो । वि.स. २०६९ सम्मा ३९ जना र २०७२ साल सम्मा आइपुग्दा ३७ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षका रूपमा अनागारिका मुदिता रहेकी छिन् ।

३. सुगतपुर विहार, त्रिशुली

सुगतपुर विहार शिक्षाको उद्गम स्थल हो । यहाँ वि.स. २०१९ साल बौद्ध धर्मको पठन पाठन गराइएको थियो । बुद्धघोष महास्थविरले विद्यार्थीहरू संग अनौपचारिक रूपमा परीक्षा लिएका थिए । । त्यस पछि परीक्षामा सबैजना उनीर्ण भई अझ यस विषयमा अध्ययन गर्न आकर्षित भएका थिए । त्यस क्षेत्रमा मात्र बौद्ध धर्मको अध्ययन अध्यापनमा मात्र सिमित नगरी अन्य विहारहरूमा पनि पढाउने उद्देश्यले भिक्षु महासंघलाई निवेदन पठाइएका थिए । भिक्षु महासंघले ती कुरालाई मनन गर्दै पाठ्यक्रममा केही परिवर्तन वा

परिमार्जन गर्नु भई नेपाल बौद्ध परियति शिक्षा” को नामाकरण गरी प्रायजसो सबै विहारहरू वि.स. २०२० सालमा सञ्चालन गरिएको थियो ।

सुगतपुर विहार त्रिशुलीमा वि.स. २०२० सालमा १७ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । ती विद्यार्थीहरू प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा १३ जना प्रारम्भिक तृतीय वर्षमा १ जना र प्रवेश दोस्रो वर्षमा ३ जना गरी १७ जना परीक्षार्थीहरू थिए । यो केन्द्र वि.स. २०२४ सालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन भएको थियो भने त्यसपछि सञ्चालनमा आएको देखिन्दैन ।

४. शाक्य सिंह विहार थैना

शाक्य सिंह विहारमा परियत्ति शिक्षा वि.स. २०२० सालमा स्थापना भएको थियो । (फोटो नं. १९) त्यस वर्षमा कक्षा १ मा १२ जना कक्षा २ मा १ जना र तिनमा २ जना गरी १५ जना थिए । २०७२ सालमा ९५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएको थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु धम्मपाल रहेको छन् ।

५. आनन्दकुटी विद्यापीठ स्वयम्भू

आनन्दकुटी विद्यापीठ परियत्ति केन्द्र वि.सं. २०२० सालमा स्थापना भएको थियो । यस केन्द्रको स्थापनाकालमा ३० जना विद्यार्थीहरू थियो । कक्षा १ मा २६ जना विद्यार्थीहरू थियो । कक्षा २ मा ४ जना विद्यार्थीहरू रहेको थियो वि.सं. २०६८ सालमा २० जना विद्यार्थीहरू रहेको छ ।

६. शाक्यमुनि विहार भोजपुर

शाक्यमुनि विहारमा परियत्तिको स्थापना २०२० सालमा भएको थियो । यस वर्षमा कक्षा १ मा १६ जना कक्षा २ मा ९ जना र ३ मा ८ जना गरी ४६ जना विद्यार्थीहरू अध्ययन गर्थे । २०४५ सम्म २२ जना विद्यार्थीहरू देखिन्थे भने त्यसपछि यहाँ निरन्तर रूपमा अध्ययन अध्यापन गराएको देखिदैन ।

७. गण महाविहार गणबहाल

गण महाविहारमा २०२० सालमा सुरुवात गरिएको थियो । यस केन्द्रको स्थापना कालमा कक्षा १ का २ जना बाट शुरु गरिएका थिए । त्यसपछिको सालमा ३४ जना पुगेका थिए । हालसम्म पनि अटुट रूपमा अगाडि बाढिरहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु शोभित रहनु भएको छ ।

८. मुनि विहार, भक्तपुर

यस विहारमा २०२१ सालमा परियत्ति केन्द्र, सञ्चालन गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा प्रथम वर्षमा कथा २ मा पढ्ने ६ जना विद्यार्थीहरू र कक्षा ३ मा पढ्ने जना विद्यार्थी गरी ९ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्र हाल सम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुँदै आए रहेको छ । हाल २०७२ सालको परीक्षामा ८७ जनाले परीक्षा दिएका थिए ।

९. पद्य चैत्य विहार, बुटवल

पद्य चैत्य विहारमा वि.सं. २०२१ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । त्यस सालमा कक्षा १ मा ८ जना र कक्षा ५ मा १ जना गरी ९ जना विद्यार्थीहरूबाट सुरुवात गरिएको थियो । हाल २०७२ सालमा परीक्षा दिने विद्यार्थीहरू ५ जना रहेको छन् । हाल यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु कोविन्दो रहनु भएको छ ।

१०. यशोधरा बौद्ध विद्यालय थैना

यो यशोधरा बौद्ध विद्यालय गुरुमाहरूद्वारा सञ्चालन गरिएको विद्यालय हो । (फाटो नं. २०) यस विद्यालयमा वि.सं. २०२२ साल देखि परियत्ति अध्ययन शुरु गरेको थियो । त्यस सालमा कक्षा १ मा ८ जना कक्षा २ मा २ जना कक्षा २ मा १ जना कक्षा ५ मा १ जना र कक्षा ६ मा १ जना जम्म १५ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो केन्द्र हाल सम्म पनि निरन्तर रूपमा अध्ययन अध्यापन कार्य अगाडि बढिरहेका छन् हाल २०७२ सालमा परियत्ति शिक्षामा भाग लिनेहरूको संख्या ४८ जना छन् । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका माधवी रहेकी छिन् ।

११. धर्मकीर्ति विहार श्रीघः

धर्मकीर्ति विहारमा २०२२ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस प्रथम वर्षमा प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा १ जना प्रारम्भिक द्वितीय वर्षमा ५ जना प्रारम्भिक तृतीयमा ३ जना र प्रवेश द्वितीय वर्षमा १ जना गरी जम्मा १० जनाले परीक्षामा भाग लिएको थियो । यो पनि निरन्तर अगाडि बढीरहेको छ । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका धम्मावती रहेकि छिन् । हाल २०७२ सालमा ७२ जना परीक्षार्थीहरूले भाग लिएको थियो ।

१२. लोकेश्वर विहार, भक्तपुर

यस लोकेश्वर विहार भक्तपुरमा अवस्थित रहेको छ । वि.सं. २०२८ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरिएको थियो त्यस प्रथम वर्षमा २ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । त्यस पछिको वर्षमा २७ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए भने त्यसपछिको समयमा यो परियत्ति केन्द्र वन्द भएको थियो ।

१३. तन विहार परियत्ति केन्द्र, चंकी टोल

तन विहार परियत्ति केन्द्र वि.सं. २०२९ सालमा अनागारिका सुशीलाद्वारा स्थापना गरिएकी, थिइन् । स्थापनाको समयमा मात्र दुई जनाले परीक्षा दिएका थिए । त्यस पछिको वर्षमा १६ जनाले परीक्षा दिएका थिए । वि.सं. २०५५ सालमा यो केन्द्र वन्द गरेर जयमंगल विहार परियत्ति केन्द्रको नाममा स्थापना गरिएको थियो । त्यस वर्षमा नयाँ परियत्ति केन्द्रका ४० जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । वि.सं. २०७२ सालमा ४० जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । हाल यस परियत्ति केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका अनुपमा रहेकी छिन् ।

१४. बौद्ध समकृत विहार, भक्तपुर

बौद्ध समकृत विहारमा वि.सं. २०३० सालमा परियत्तिको स्थापना भएको थियो । त्यस वर्षमा विभिन्न तहमा परीक्षामा भाग लिने विद्यार्थीहरू यस प्रकारको रहेको छ । प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा ४० जना प्रारम्भिक द्वितीय वर्षमा १५ जना, प्रारम्भिक तृतीय वर्षमा

३ जना प्रवेश द्वितीयमा २ जना र प्रवेश तृतीय वर्षमा १ जना गरी जम्मा ६१ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यो केन्द्र सञ्चालनमा छैन ।

१५. सुदर्शन विहार, वनेपा

सुदर्शन विहारमा वि.सं. २०३३ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरिएको थिए । त्यस वर्षमा प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा २ जना द्वितीय वर्षमा ५ जना र प्रवेश तृतीय वर्षमा १ जना गरी जम्मा ८ जना परिक्षार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । त्यसपछिको वर्षमा ९ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए र त्यसपछि सञ्चालनमा भएको देखिन्दैन ।

१६. दीपंकर परियत्ति शिक्षालय, ललितपुर

दीपंकर परियत्ति शिक्षालयमा परियत्ति केन्द्र वि.सं. २०३४ सालमा शुरुवाट गरिएको थियो (फोटो न २१) त्यो केन्द्रको प्रथम वर्षमा २६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । त्यस वर्षमा कक्षा १ मा १४ जना कक्षा २ मा १२ जना थियो । यो केन्द्रमा हाल सम्म अटुट रूपमा सञ्चालन भइरहेको छन् । २०७२ सालको परीक्षामा ५९ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष अमिता धाखा रहेकी छिन् ।

१७. ज्योति विहार, चापागाउँ

ज्योति विहारमा वि.सं. २०३४ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरिएको थियो । त्यस वर्षमा प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा १३ जना तृतीय वर्षमा ८ जना गरी २१ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । त्यस वेला देखि हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन भैरहेका छन् । हाल २०७२ वर्षको परीक्षामा ५० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष रामेश्वर देशार रहेका छन् ।

१८. महिला बौद्ध, विहार

महिला बौद्ध विहारमा परियत्ति केन्द्र वि.सं. २०३४ सालमा स्थापना भएको थियो । त्यसवर्षमा कक्षा १ मा ८ जना कक्षा ५ मा १ जना गरी ९ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो केन्द्र ४-५ वर्षसम्म निरन्तर रूपमा संचालन भएको थियो भने त्यस पछि वन्दको अवस्थामा रहेका छन् ।

१९. बुद्ध विहार भृकुटीमण्डल

बुद्ध विहार वि.सं. २०३७ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा शुरुको वर्षमा कक्षा १ मा पढ्ने ४ जना कक्षा २ मा पढ्ने ६ जना र ३ मा पढ्ने ९ जना गरी जम्मा १९ रहेका छन् । यो परियत्ति केन्द्र पनि दुई वर्ष मात्र सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

२०. नगरमण्डप श्रीकीर्ति विहारमा परियत्ति

यस केन्द्रको स्थापना २०४० सालमा भएको थियो । त्यस वर्षमा परीक्षा दिने विद्यार्थीहरूको संख्या ३४ जना थियो । प्रारम्भिक प्रथम वर्षमा २० जना द्वितीय वर्षमा ६ जना र तृतीय वर्षमा ८ जना थिए । यो केन्द्र हाल सम्म निरन्तररूपमा सञ्चालनमा रहेका छन् । हाल २०७२ सालमा ५१ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिक मीना रहेकी छिन् ।

२१. पार्टी विहार ठिमी

पार्टी विहारमा वि.सं. २०४४ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना भएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा प्रथम वर्षमा १८ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस समयमा प्रारम्भिक प्रथम मा १२ जना प्रारम्भिक द्वितीय मा ६ जना थिए । यस केन्द्रलाई पनि निरन्तर रूपमा सञ्चालन गरिएको देखिदैन र हाल ४ वर्ष अगाडि देखि सञ्चालनमा आएका छन् । हाल २०७२ सालको परीक्षामा १६ जना परीक्षार्थीहरू रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा धर्म सुन्दर वज्राचार्य रहेका छन् ।

२२. जितापुर गन्धकुटी विहार,खोकना

जितापुर गन्धकुटी विहारमा वि.सं. २०५२ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा १०० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र पनि हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन भई रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु सुधियो रहेका छन् ।

२३. परोपकार विद्यालय भीमसेन स्थान

परोपकर विद्यालयमा पनि वि.सं. २०५२ साल देखि नै परियत्ति शिक्षा सञ्चालन भइरहेको थियो । यस विद्यालयमा हालसम्म पनि अटुट रूपमा परियत्ति सञ्चालन भइरहेको छन् । हाल २०७२ सालको परीक्षामा ३६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका छन् यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्ष सकुन्तला प्रधान रहनु भएको थियो ।

२४. सुगन्ध विहार, गुल्मी

सुगन्ध विहारमा वि.सं. २०५३ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना भएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा १८ जना विद्यार्थीहरूबाट सुरुवाट गरिएको थियो भने हाल २०७२ सालमा परीक्षा दिने विद्यार्थीहरूको संख्या १० पुगेको छन् । यहाँका केन्द्राध्यक्ष सुवर्णलाल कक्षपति रहेको छन् ।

२५. विश्वशान्ति विहार, नयाँ वानेश्वर

विश्व शान्ति परियत्तिको स्थापना २०५४ सालमा स्थापना भएको थियो (फोटो नं. २२) यहाँ १७ जना विद्यार्थीहरूबाट परियत्तिको सुरुवाट गरिएको थियो । यहाँ हालसम्म पनि परियत्ति शिक्षा निरन्तर रूपमा सञ्चालन भइरहेको छन् । यस परियत्ति केन्द्रबाट धेरैले कोविद कक्षा १० सकाइसकेको छन् । हाल वि.सं. २०७२ को परीक्षामा ३६ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष भिक्षु अमितो रहेका छन् ।

२६. भास्सरा निकेटन माध्यामिक विद्यालय बालकुमारी

भास्सरा विद्यालयमा परियत्तिको अध्ययन अध्यापन २०५४ सालमा गरिएको थियो । (फोटो नं. २३) यसको स्थापना कालमा ५२ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो विद्यालयमा पनि निरन्तर रूपमा परियत्तिको कक्षा सञ्चालन भइरहेको छन् । हाल यो परियत्ति केन्द्रमा २०७२ सालमा परीक्षार्थीहरू २४ जना पुगेको थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका ज्ञाणवती रहनु भएका थिए ।

२७. जयमंगल विहार, चंकिटोल

जयमंगल विहारमा वि.सं. २०५५ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना भएको थियो । त्यस स्थापना वर्षमा ४० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस विहारमा हालसम्म अटुट रूपमा परीक्षा सञ्चालन भैरहेका छन् । वि.सं. २०७२ सालमा ४० जनाले यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा परीक्षा दिएका थिए । यस विहारका केन्द्राध्यक्ष अनागारिका अनूरूपमा रहनु भएको थियो ।

२८. बौद्धजन विहार, सुनाकोठी

बौद्धजन विहारमा परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०५४ सालमा स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या ३९ जना रहेको थियो । यो परियत्ति केन्द्र पनि निरन्तर रूपमा सञ्चालन भैरहेका छन् । यस केन्द्रमा २०७२ सालमा ४ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष भिक्षु धर्मगुप्त रहेको छन् ।

२९. सिद्धिमंगल बुद्ध विहार, सिद्धिपुर

यस विहारमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना वि.सं. २०५४ सालमा भएको थियो । यस विहारमा परियत्ति स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या १२३ रहेको थियो । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु विमलो रहेका छन् ।

३०. आनन्दकुटी विहार स्वयम्भू

आनन्दकुटी विहारमा परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०५६ सालमा भएको थियो (फोटो नं. २४) । यस परियत्ति केन्द्रलाई २०६२ सालमा गएर “अमृत बौद्ध परियत्ति शिक्षालय” नामाकरण गरिएको थियो । हाल २०७२ सालमा यस परियत्ति केन्द्रमा १६ जना विद्यार्थीहरू अध्ययनरत छन् । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष भिक्षु अस्सजी रहनु भएको छन ।

३१. वेलवनाराम ठेचो

वेलवनाराम परियत्ति केन्द्र स्थापना कालमा ३० जनाबाट शुरुवाट गरिएको थियो भने २०७२ सालमा परिक्षार्थीहरू २६ जना रहेका छन् । यसको केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु उतमो रहेका छन् ।

३२. सुवर्ण छत्रपुर विहार, लुभू

यस विहारमा वि.सं. २०५९ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना काल देखि निरन्तर रूपमा परियत्ति शिक्षा सञ्चालन भइरहेको छन् । हाल २०७२ सालमा ९ जना परीक्षार्थीहरू रहेको छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा नविना महर्जन रहेकी छिन् ।

३३. लुम्बिनी परियत्ति केन्द्र लुम्बिनी

यस लुम्बिनी परियत्ति केन्द्रमा वि.सं. २०५९ सालमा सुरुवात गरिएको थियो । यो परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका खमेसी रहेकी छिन् । यो परियत्ति केन्द्र हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन भैराखेको छ । वि.सं. २०७२ सालमा यस परियत्ति केन्द्रमा परीक्षार्थीहरू ६ जना रहेका छन् ।

३४. जगत सुन्दर व्वनेकुठी परियत्ति केन्द्र, डल्लु

यस विद्यालयमा वि.सं. २०५९ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा हालसम्म अटुट रूपमा अध्ययन अध्यापन भइरहेको छ । वि.सं. २०७२ सालमा ४६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष माया मानन्धर रहेकी थिए ।

३५. बोधिचर्या विहार, वनेपा

बोधिचर्या विहारमा परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६० सालमा २५ जना विद्यार्थीहरूबाट अध्ययन अध्यापन शुरु गरिएको थियो । यो परियत्ति केन्द्रमा पनि अटुट रूपमा अध्यापन कार्य हुँदै आइरहेका छन् । हाल वि.सं. २०७२ सालमा परीक्षा दिने

विद्यार्थीहरूको संख्या ९५ जना रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु बोधिसने रहेको छन् ।

३६. कर्मलेक्सेलिङ्ग परियत्ति शिक्षा केन्द्र

यस केन्द्रमा २०६० सालमा परियत्ति शिक्षाको सुरुवात गरिएको थियो । यसको स्थापना कालमा २०० जना परीक्षार्थीहरू केन्द्रामा रहेका थिए । यो केन्द्र २, ३ वर्षपछि यो परियत्ति केन्द्र बन्द भएको देखिन्छ ।

३७. कसाख्या ज्ञान परियत्ति शिक्षा केन्द्र, भुइखेल

कसाख्या ज्ञान परियत्ति शिक्षा केन्द्रका रूपमा वि.सं. २०६० सालमा जगत रत्न कसाद्वारा स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा स्थापना कालमा ५० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र २, ३ वर्षको सञ्चालन पछि बन्द भएको देखिन्छ ।

३८. समग्र बौद्ध परियत्ति शिक्षालय कीर्तिपुर

यस समग्र बौद्ध परियत्ति शिक्षालयमा परियत्ति केन्द्र २०६० सालमा स्थापना भएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा स्थापना कालमा ५० जना विद्यार्थीहरू रहेको थियो यो परियत्ति केन्द्र पनि २-३ वर्षमा मात्र सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

३९. रानीपानी परियत्ति केन्द्र, काभ्रे

रानीपानी परियत्ति केन्द्रमा परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६० सालमा भएको थियो । (फोटो नं. २५) यस प्रथम वर्षमा केन्द्रमा परीक्षार्थीहरूको संख्या ३५ जना रहेको थियो । यो परियत्ति केन्द्र हालसम्म पनि निरन्तर रूपमा सञ्चालन भैरहेको छन् । वि.सं. २०७२ सालमा २५जना परीक्षार्थी रहेका छन् । हाल यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा दिनेश चौधरी रहेका छन् ।

४०. सुलक्षण कीर्ति विहार, चोभार

यस विहारमा परियत्तिको स्थापना २०६० साल भएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालदेखि हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुँदै आइरहेको छन् । यो २०७२ सालमा ४२

जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यसका केन्द्राध्यक्ष अनागारिका अनोजा रहेकी छिने ।

४१. विराट बौद्ध संघ, विराटनगर

यस विहारमा वि.सं. २०६० सालमा परियत्ति स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालको प्रथम वर्षमा ५० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यो केन्द्र सञ्चालनमा आएको छैन ।

४२. अन्तर्राष्ट्रिय बुद्ध परियत्ति उदय विहार, बुटवल

यस विहारमा वि.सं. २०६० सालमा मात्र परियत्ति केन्द्र स्थापना भएको थियो । यस केन्द्रको स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या २५ जना भने २०७२ सालमा आएर १५३ जना परीक्षार्थीहरू रहेका छन् । यो परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु जटिल रहेका छन् ।

४३. कन्या मन्दिर उच्च माध्यमिक विद्यालय परियत्ति केन्द्र

यस विद्यालयमा २०६१ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्र स्थापना कालमा २०० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । हाल यो केन्द्र वन्दको अवस्थामा छ ।

४४. डि.ए.भी स्कूल, जावलाखेल

यस स्कूलमा वि.सं. २०६१ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । (फोटो नं. २६) । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा ५९४ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र हालसम्म निरन्तररूपमा सञ्चालन हुँदै आइराखेका छन् । हाल २०७२ सालमा ८८६ जना विद्यार्थीहरूले परियत्तिको परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनिल केडीया रहेका छन् ।

४५. आदर्श सरल माध्यमिक विद्यालय नागवहाल

यस विद्यालयमा परियत्तिको स्थापना वि.सं २०६१ सालमा भएको थियो । यस केन्द्रमा अटुट रूपमा अध्ययन अध्यापन भैरहेको छन् । यस केन्द्रमा नियमित र प्राइभेट गरी

२ चोटी परीक्षा दिने विद्यार्थीहरू रहेका छन् । वि.सं. २०७२ सालमा ८० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष नुतन बज्राचार्य रहेकी छिन् ।

४६. दरबार हाइस्कूल, रानी पोखरी

यस विद्यालयमा श्री राम राज कुवेरको सक्रियतामा परियत्तिको स्थापना भएको थियो । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्ष वहाँ आफै रहेका छन् । वि.सं. २०६१ सालमा स्थापना भएको थियो । यस परियत्ति केन्द्र निरन्तर रूपमा सञ्चालन भएको देखिदैन ।

४७. ललित विकास नि. मा. वि. कुटीर्सोर्गल

यस स्कूलमा वि.सं. २०६१ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो (फोटो नं.

२७) । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा ४३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र पनि हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन हुँदै आइराखेको छ । यो वि.सं. २०७२ सालमा ३५ जना विद्यार्थीहरूले परियत्ति परीक्षा दिएको थियो । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा गौतम महर्जन रहेका छन् ।

४८. यशोधरा बौद्ध विहार भ्पापा

यशोधरा बौद्ध विहारमा वि.सं. २०६१ साल देखि परियत्ति अध्ययन शुरु गरेका थियो । त्यस सालमा २९ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो केन्द्र हाल सम्मपनि अटुट रूपमा अध्ययन अध्यापन कार्य अगाडी बढिरहेका छन् । हाल २०७२ सालमा परियत्तिको परीक्षामा भाग लिनेहरूको संख्या ५६ रहेको छ ।

४९. कान्ति माध्यामिक विद्यालय क्षेत्रपाटी

यस विद्यालयमा वि.सं. २०६१ साल परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा ३५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र हालसम्म अटुट रूपमा सञ्चालन हुँदै आइराखेको छन् । यो २०७२ सालमा १२ जना विद्यार्थीहरूले परियत्तिको परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा प्रदिप शाक्य रहेका छन् ।

५०. शान्तिवन परियत्ति शिक्षालय शान्तिवन

यस स्कूलमा वि.सं. २०६१ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा १६जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो केन्द्र हाल सञ्चालनमा छैन ।

५१. नगदेश बुद्ध विहार परियत्ति केन्द्र, ठिमी

यस विहारमा परियत्ति केन्द्र कृष्ण कुमार प्रजापतिको सक्रियतामा स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा वि.सं. २०६१ सालमा २५जना विद्यार्थीहरूबाट शुरुवाट भएको केन्द्र २०७२ सालमा ३० जना परीक्षार्थीहरू रहेका थिए ।

५२. बुद्ध भूमि विहार, टोखा

यस विहारमा भिक्षु श्रद्धातिस्स र कोलित भन्नेहरूको सक्रियतामा परियत्तिको स्थापना भएको थियो । परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६१ सालमा स्थापना भएको थियो । त्यो केन्द्रमा पनि निरन्तर रूपमा परियत्ति सञ्चालन भैरहेको छ । स्थापना कालमा ६३८ जनाबाट शुरु भएको केन्द्र हाल २०७२ साल ५३८ जना परीक्षार्थीहरू रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष भिक्षु कोलित रहेका छन् ।

५३. ज्यामोलोङ्गमो परियत्ति केन्द्र काभ्रेपलाञ्चोक

यस परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६२ सालमा स्थापना भएको थियो । स्थापना कालमा १६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा छ्याईकुलामा रहेका छन् । यो परियत्ति केन्द्र केही वर्ष मात्र सञ्चालन भएको देखिन्छ ।

५४. विराटबौद्ध संघ परियत्ति केन्द्र

विराट बौद्ध संघमा वि.सं. २०६२ सालमा परियत्ति स्थापना केन्द्र भएको थियो । स्थापना कालमा २५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो केन्द्र मोहन राज नेपालीको सक्रियतामा स्थापना भएको थियो । हाल यो केन्द्र वन्द भएको देखिन्छ ।

५५. माभखण्ड बुद्ध विहार, इकुडोल, ललितपुर

यस विहारमा वि.सं. २०६२ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरिएको थियो । यस विहारमा पनि हालसम्म अटुट रूपमा परियत्ति सञ्चालन भइरहेका छन् । पहिला २० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएको थिए भने २०७२ सालमा जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका देखिन्छ । यसका केन्द्राध्यक्ष चन्द्र बहादुर स्याङ्तान रहेका छन् ।

५६. श्री लोककिर्ति महाविहार नकबाहल

यस विहारमा वि.सं. २०६२ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्र पनि केहि समय मात्र सञ्चालनमा आएको देखिन्छ ।

५७. जेस्तापुर बुद्ध विहार हरिसिद्धि

यस विहारमा वि.सं. २०६२ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रमा स्थापना कालमा २० जना विद्यार्थीहरूबाट शुरुवात गरिएको थियो । यो निरन्तर रूपमा सञ्चालन भएको देखिन्दैन हाल यो परियत्ति केही वर्ष मात्र सञ्चालनमा आएको छ ।

५८. बुद्ध विहार परियत्ति केन्द्र विराटनगर

यस विहारमा पनि २०६२ परियत्ति केन्द्रको स्थापना भएको थियो । त्यस स्थापना कालमा ३६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यो केन्द्र वन्दको अवस्थामा रहेको छ ।

५९. शाक्यानन्द परियत्ति शिक्षा पाल्पा

शाक्यानन्द विहारमा पनि वि.सं. २०६२ परियत्ति केन्द्रका स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा ५० जना विद्यार्थीहरू प्रथम वर्षमा परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा परियत्तिको स्थापना विश्वमान बज्राचार्यको सक्रियतामा भएको थियो । हाल यो परियत्ति केन्द्र आनन्द विहार परियत्ति केन्द्रमा गरिएको छ ।

६०. आनन्द विहार परियत्ति केन्द्र

यो परियत्ति केन्द्र पनि वि.सं. २०६२ सालमा स्थापना गरिएको थियो । यो परियत्ति केन्द्र विश्वमान बज्राचार्यको सक्रियतामा स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापना कालमा परीक्षार्थीहरूको संख्या ४६ जना रहेको थियो भने २०७२ सालमा ६९ जना पुगेका थिए ।

६१. बुद्ध देशना अध्ययन समाज अर्धाखाँची

यस बुद्ध देशना अध्ययन समाजमा वि.सं. २०६२ सालमा परियत्तिको अध्ययन अध्यापन गराइएको थियो । त्यस वर्षको २६ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा श्री चन्द्र शाक्य केन्द्राध्यक्ष रहेका छन् । हाल यो केन्द्र संचालनमा आएको देखिदैन ।

६२. शान्ति श्री बुद्ध विहार

यस विहारमा पनि वि.सं. २०६३ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा चिरञ्जिवी शाक्यको सक्रियतामा स्थापना गरिएको थियो । यहाँ हालसम्म पनि अटुट रूपमा परियत्ति सञ्चालन भइरहेको छन् । हाल २०७२ सालमा ८ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

६३. श्री तौलेश्वर नाथ संस्कृत मा विद्यालय कविलवस्तु

यस स्कूलमा वि.सं. २०६३ सालमै परियत्तिको स्थापना भएको थियो । त्यस स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या ४० जना रहेको थियो । हाल २०७२ सालमा २२ जना विद्यार्थीहरूको संख्या ४० जना रहेको थियो । हाल २०७२ सालमा २२ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा हाल अमरचन्द्र ठाकुर रहेका छन् ।

६४. सुगन्ध विहार गुल्मी

यस स्कूलमा पनि वि.सं. २०६३ सालमा परियत्तिको स्थापना भएको थियो । त्यस स्थापना कालमा विद्यार्थीहरूको संख्या ३० रहेको थियो । हाल २०७२ सालमा १० जना

विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा हाल अमर चन्द्र सर्वणलाल कक्षपति रहेका छन् ।

६५. जितवन विहार, थानकोट

यस विहारमा भिक्षु सुगतमुनिबाट परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६४ सालमा गरिएको थियो । यो केन्द्र त्यस समय देखि अटुट रूपमा अध्ययन अध्यापन भइरहेका छन् । २०७२ सालमा ३७ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । हाल यसकेन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु अशोक रहेका छन्

६६. सुधम्मराम विहार कोबहाल

यस विहारमा वि.सं. २०६४ सालमा अनुपमा गुरुमाको सक्रियतामा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा ३५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए यो केन्द्र २-३ वर्षपछि वन्द भएको देखिन्छ ।

६७. सम्यक शिक्षा मा.वि. धरान

यस स्कूलमा वि.सं. २०६४ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा ४५ जना विद्यार्थीहरू थियो । यो केन्द्र २-३ सञ्चालनमा आएर पछि वन्द भएको देखिन्छ ।

६८. धर्मकीर्ति वसुन्धारा विहार वसुन्धारा

यस विहारमा अनागारिका कसुमको सक्रियतामा वि.सं. २०६४ सालमा परियत्ति शिक्षा शुरुवात गरिएको थियो । त्यस वर्षमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । वि.सं. २०७२ ३० सालमा जना परीक्षार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

६९. पुण्य उदय विहार, हरिसिद्धि

पुण्य उदय विहारमा वि.सं. २०६५ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । (फोटो नं. २९, ३० र ३१) त्यस वर्षमा परियत्तिको परीक्षामा २५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । हाल २०७२ सालमा ११ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यो

हाल सम्म अटुट रूपमा सञ्चालन भैरहेका छन् । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा ज्ञानभक्त ङंगोल रहेका छन् ।

७०. मातातिर्थ बौद्ध परियत्ति केन्द्र मातातिर्थ

यस विहारमा वि.सं. २०६५ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको हो । पहिलो वर्षमा ५० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्र हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन भइरहेका छन् । हाल २०७२ सालमा ५७ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु पियदस्सी रहेका छन् ।

७१. धापाखेल बुद्ध विहार परियत्ति शिक्षा सदन धापाखेल

यस विहारमा वि.सं. २०६५ सालमा भिक्षु जुतिमाको सक्रियतामा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थियो भने २०७२ सालमा ४९ जना विद्यार्थीहरू रहेका छन् । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु जुतिमा रहेका छन् ।

७२. बौद्ध शान्ति परियत्ति केन्द्र बुलु

यस विहारमा पनि २०६५ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । यस विहारमा भिक्षु बुद्धपियोका सक्रियतामा स्थापना गरिएका थिए । २०६५ सालको परीक्षाम ३० जना विद्यार्थीहरू थिए भने २०७२ सालमा १५ जना रहेका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा भिक्षु बुद्धपियो रहेका छन् ।

७३. आकृति इङ्गलिस सेकेन्डरी बोर्डिङ्ग स्कूल कोटेश्वर

यस स्कूलमा प्रमोद सिजवालद्वारा वि.सं. २०६५ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । त्यस वर्षमा १७ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा उनी आफै रहेका छन् ।

७४. श्री बालकुमारी मा.वि. परियत्ति केन्द्र प्रयागपोखरी

यस स्कुलमा परियत्तिको स्थापना वि.सं. २०६६ सालमा गरिएको थियो । त्यस स्थापनाको वर्षमा २९ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो केन्द्र हालसम्म निरन्तर रूपमा सञ्चालन रहेका छन् । यस विद्यालयमा २०७२ सालमा १६ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा दिलदेवी गुल्मी रहेकी छिन् ।

७५. श्रीजनता उच्च माध्यामिक विद्यालय, उदयपुर

यस विद्यालयमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । त्यस स्थापना वर्षमा ५०० जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्ष बासुदेव चौधरी रहेका छन् । हाल त्यस केन्द्र सञ्चालनमा आएका देखिदैन ।

७६. ज्ञानकीर्ति परियत्ति केन्द्र नयाँबजार

यस विहारमा नानी मैया मानन्धरको सक्रियतामा परियत्ति केन्द्रको स्थापना वि.सं. २०६७ सालमा भएको थियो । स्थापना कालमा २० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । २०७२ सालमा १३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा नानीमैया मानन्धर रहेकी छिन् ।

७७. धर्मशिला बुद्ध विहार, पोखरा

यस विहारमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस विहारका केन्द्राध्यक्ष भिक्षु श्रदानन्द रहेका छन् । यस केन्द्रमा २०७२ सालको परीक्षामा २३७ विद्यार्थीहरूको परीक्षा दिएका थिए ।

७८. चाँदनी माध्यामिक विद्यालय, शंखमोल

यस विद्यालयमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस विद्यालयमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना कालमा २१ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यो परियत्ति केन्द्रमा २०७२ सालमा २८ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

७९. त्रिरन्त सहकारी विद्यालय बुंयमति

यस विद्यालयमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा ५० जना विद्यार्थीहरू थियो । यो केन्द्र २-३ सञ्चालनमा आएर र पछि बन्द भएको देखिन्छ ।

८०. क्लार्क हिमालय बौद्ध परियत्ति वुंगमति

यस केन्द्रमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा ३० जना विद्यार्थीहरू थियो । यो केन्द्र १, २ वर्ष मात्र सञ्चालनमा आएको देखिन्छ ।

८१. शान्ति पुख प.शि.सदन सिद्धिपुर

यस केन्द्र वि.सं. २०६७ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा २० जना विद्यार्थीहरू थियो । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्ष प्रकाश महर्जन रहेको थियो । यो केन्द्र १-२ वर्ष मात्र सञ्चालनमा आएको देखिन्छ ।

८२. धर्मभूमि विहार प.के सक्व

यो केन्द्र वि.सं. २०६७ सालमा स्थापना भएको थियो स्थापनाको समयमा १६ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । त्यसपछि सञ्चालनमा देखिदैन ।

८३. मेत्ता परियत्ति शिक्षा केन्द्र, लुम्बिनी

मेत्ता परियत्ति शिक्षालयमा वि.सं. २०६७ सालमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा ८० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । २०७२ सालमा १८१ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष ऋषिणी अनुला रहेकी छिन् ।

८४. दो चैन पेमा.लिङ प के काभ्रे

यस केन्द्रमा वि.सं. २०६८ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा १३ जना विद्यार्थीहरू थियो । यो केन्द्र १-२ वर्ष मात्र सञ्चालनमा आएको थिए ।

८५. सनराइज इङ्गलिसउ स्कुल, सैबु

यस स्कुलमा वि.सं.२०६८ सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । स्थापना कालमा १६ जना विद्यार्थीहरू थिए । यो केन्द्र २ वर्ष मात्र सञ्चालनमा आएको देखिन्छ ।

८६. करुणा बौद्ध परियत्ति केन्द्र मातातिर्थ

करुणा बौद्ध परियत्ति केन्द्रमा वि.सं. २०६९ सालमा परियत्ति स्थापना गरिएको थियो । त्यस स्थापनाको प्रथम वर्षमा ६० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल २०७२ सालको परीक्षामा १३७ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका चन्द्रशीला रहेकी छिन् ।

८७. मैत्रेय युवा संघ भक्तपुर

यस मैत्रेय युवा संघमा वि.सं. २०६९ सालमा स्थापना भएको थियो । २०७२ सालमा परीक्षामा ५० जना परीक्षार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यसका केन्द्राध्यक्ष लक्ष्मी चन्द्र बज्राचार्य रहेकी छिन् ।

८८. रत्नकीर्ति परियत्ति केन्द्र खरीबोट

यस विहारमा २०६९ सालमा जयवती गुरुमाको सक्रियतामा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा स्थापनाको समयमा १५ जना विद्यार्थीहरू थिए भने २०७२ सालमा ३६ जना परीक्षार्थीहरू रहेका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका जयवती रहेकी छिन् ।

८९. लम्जुङ्ग परियत्ति केन्द्र लम्जुङ्ग

यो केन्द्र विजय गुरुङ्गको सक्रियतामा वि.सं. २०६९ परियत्तिको स्थापना भएको थियो । फोटा नं. २९) यस परियत्ति केन्द्रमा वि.सं. २०७२ सालमा १३३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए ।

९०. मनमैजु ध्यानकुटी विहार मनमैजु

यस विहारमा वि.सं. २०६९ सालमा स्थापना गरिएको थियो । वि.सं. २०७२ मा ७५ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्ष भिक्षु जनक रहेका छन् ।

९१. महाचैत्य विहार पाल्पा

यस विहारमा परियत्तिको स्थापना सुमन शाक्यको सक्रियतामा वि.सं. २०७० सालमा भएको थियो । स्थापना कालमा २७ जनाविद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रमा वि.सं. २०७२ सालमा ३३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष देवप्रसाद बज्राचार्य रहेका छन् ।

९२. धर्मचक्र विहार बागबजार

धर्मचक्र विहारमा वि.सं. २०७० सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । त्यस स्थापना काल २३ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रमा वि.सं. २०७२ सालमा १४ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष शान्ति तण्डुकार रहेकी छिन् ।

९३. श्रीबच्छ विहार श्रीवहाल

श्रीबच्छ विहारमा वि.सं. २०७० सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रको स्थापना सानु छोरी शाक्यको सक्रियतामा गरिएको थियो । त्यस वर्षमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस विहारमा २०७२ सालमा ३९ जनाले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

९४. एन्जल एकेडेमी कीर्तिपुर

यस स्कूलनमा २०७० सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । यस केन्द्रमा जोतिक नापितको सक्रियतामा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । यस स्थापना कालमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

९५. शाक्यमुनि किर्ति विहार सतुंगल

यस विहारमा पनि २०७० सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना भएको थियो । यस केन्द्रको केन्द्राध्यक्षमा अनागारिका पुण्यवती रहेकी छिन् । त्यस कालमा ४० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रबाट वि.सं. २०७२ सालमा ६२ जना विद्यार्थीले परीक्षामा भाग लिएका थिए ।

९६. सिखन विहार परियत्ति केन्द्र मनिखले ललितपुर

यस सिखन विहार परियत्ति केन्द्र २०७० सालमा स्थापन गरिएको थियो । यस केन्द्रमा ३० जना विद्यार्थीहरू परीक्षामा भाग लिएका परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्षमा वीर वहादुर ओम्जना रहेका छन् ।

९७. नकवहिल बौद्ध परियत्ति केन्द्र नकवहिल

यस नकवहिल बौद्ध परियत्ति केन्द्र माध्यमिक वि.सं. २०७० सालमा स्थापना गरिएको थियो । त्यस प्रथम वर्षमा ४० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षा दिएका थिए हाल वि.सं. २०७२ सालमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएको थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष नीनादेवी शाक्य रहेकी छिन् ।

९८. श्री चौकुने बौद्ध विहार, सुर्खेत

यस विहारमा वि.सं. २०७० सालमा परियत्तिको स्थापना गरिएको थियो । यस परियत्ति केन्द्रका स्थापना ६३ जना विद्यार्थीहरूले भाग लिएका थिए । हाल वि.सं. २०७२ सालमा ३७ जना विद्यार्थीहरूले परियत्ति परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष ओम वहादुर बलामी मगर रहनु भएको छ ।

९९. अमरापुर विहार बुंगमती

२०५२ साल यस केन्द्रमा अनगारिका सुजाताको सक्रियतामा परियत्ति केन्द्रको स्थापना भएको थियो । यस विहारमा वि.सं. २०७० सालमा ३० जना विद्यार्थीहरूले

परीक्षामा भाग लिएका थिए । हाल वि.सं. २०७२ सालमा जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष चारुजाणी रहेको छिन् ।

१००. ज्ञानज्योति परियत्ति केन्द्र ठमेल

यस केन्द्रमा वि.सं. २०७० सालमा ३० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा हाल वि.सं. २०७२ सालमा जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस परियत्ति केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष जगतरत्न कंशाकार भएको थियो ।

१०१. बुद्धनगर स्कूल, बुद्धनगर

यस स्कूल वि.सं. २०७० सालमा परियत्ति केन्द्रको स्थापना गरिएको थियो । यस स्थापना कालमा २४ जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रमा वि.सं. २०७२ सालमा २० जना विद्यार्थीहरूले परीक्षामा भाग लिएका थिए । यस केन्द्रका केन्द्राध्यक्ष पुरुषोत्तम रहनु भएको छ ।

काठमाण्डौँ उपत्यका भित्र र उपत्यका बाहिर गरी २०७२ साल सम्ममा १०२ वटा भन्दा बढी परियत्ति केन्द्रहरू स्थापना भएको पाइन्छ । नेपालमा परियत्ति शिक्षाको स्थापना काल देखि विभिन्न विहारहरूमा स्कूलहरूमा संघ संस्थाहरूमा परियत्ति केन्द्र स्थापना गरी परियत्ति शिक्षा सञ्चालन गरिदै आइरहेका पाइन्छ । तर ती सबै परियत्ति केन्द्रहरू निरन्तर रूपमा संचालन गर्न सकिएको छैन । हाल २०७० सालको शैक्षिक सत्रका तथ्यांक अनुसार प्रारम्भिक प्रथम वर्षदेखि कोविद अन्तिम वर्षसम्मका संचालित परियत्ति केन्द्रहरू ७३ वटा रहेका छन् । काठमाडौँमा २४, ललितपुरमा २५, भक्तपुरमा ४, काभ्रेमा २, गुल्मीमा २, पोखरा, पाल्पा, धरान, त्रिशुली, अर्घाखाँची, लमजुङ, भापा, कपिलवस्तु, लुम्बिनी, बुटवल आदि गरी हाल ७३ वटा परियत्ति केन्द्रहरू संचालनमा छन् । त्यसमा पनि यनयमित रूपमा ५९ वटा परियत्ति केन्द्रहरू छन् भने प्राइभेटमा १४ वटा परियत्ति केन्द्रहरू संचालित छन् ।

अध्याय छ

उपसंहार

नेपालका कुलपुत्र गौतमबुद्धले बुद्धत्व प्राप्तपछि सत्व प्राणीहरुको हित र सुखको लागि अनवरत रूपमा ४५ वर्षसम्म गाउँ गाउँ, नगर नगर, जनपद जनपद गरी विभिन्न ठाउँहरुमा दिएका ज्ञान नै बौद्ध शिक्षा हो । गौतम बुद्धको महापरिनिर्वाणपछि धर्म र विनयको संग्रक्षण गर्ने हेतुले तथा उहाँको शिक्षालाई एक सूत्रमा बाड्नका लागि विभिन्न समयमा संगायना गरिएको थियो । त्यस्तै बौद्ध धर्ममा समयानुकूल परिवर्तन हुँदै विभिन्न निकायको पनि विकास भएको देखिन्छ । सम्राट अशोकको संरक्षणत्व सम्पन्न तेस्रो बौद्धछ संगायना पश्चात धर्मदूतमण्डली बनाई विभिन्न देशहरुमा बौद्धधर्म प्चारार्थ पठाएका थिए । वट्टगामिनी अभय राजाको समयकालमा चौथो संगायना गरी सम्पूर्ण त्रिपिटकलाई तालपत्रमा लिखित कुँडिएको थियो । यसरी बौद्ध साहित्यहरु लिखित रूपमा बनिन थालेका थिए । जसको कारणले अझ बौद्धधर्म फैलिन थप टेवा पुगेको थियो ।

गौतम बुद्धको नेपालमण्डलमा आगमनको ठोस प्रमाण अहिलेसम्म भेटिन्दैन । स्वयम्भू पुराणमा शाक्यमुनि गौतम बुद्ध स्वयम्भू आउनु भएको कुरा उल्लेख छ । स्वयम्भू पुराणमा बाहेक त्रिपिटक ग्रन्थहरुमा नदेखिएता पनि बुद्धकै जीवनकालमा यस क्षेत्रमा बौद्ध भिक्षुहरुको आवागमन भई रहेको कुरा बौद्ध बाङ्गमयहरुमा उल्लेख भएको पाइन्छ । कपिलवस्तुमा कोशल नरेश विडूड्भको आक्रमणबाट बच्न शाक्यहरु यत्रतत्र भागेको पनि उल्लेख छ । उक्त समयमा शाक्यहरु भाग्ने क्रममा नेपाल मण्डलमा पनि बसोबास गरेको देखिन्छ । ती शाक्यहरुको हालखबर बुझ्नका लागि भगवान बुद्धले भिक्षु आनन्दलाई पठाएको कुरा “मूलसर्वास्तिवादविनयवस्तु” मा उल्लेख गरिएको छ । त्यतिखेर नेपालमण्डलमा भिक्षुहरु रहेको कुरा यस सुत्रमा उल्लेख छ । त्यसरी नै अशोकको तीर्थ यात्राको क्रममा नेपाल मण्डलमा आएको, चारुमती भिक्षुणी बनेको प्रसंगले पनि नेपालमा बौद्धधर्म बुद्धको जीवित अवस्थामा नै प्रवेश भई निरन्तर रूपमा प्रचार प्रसार भइरहेको प्रमाणित हुन आउँछ ।

त्यसरी नै प्राचीन नेपालको ऐतिहासिक प्रमाणको आधारमा नेपाल मण्डलमा भिक्षुसंघ र भिक्षुणीसंघ गरी दुवै संघ रहेको देखिन्छ । राज्यको ढुकुटीबाट बौद्ध धर्म र हिन्दु धर्म भनी भेदभाव नगरी समानरूपमा आर्थिक अनुदान प्रदान गरेको हाडिगाउँको सम्बत ३२ को अंशुवर्माको शिलालेखबाट पुष्टि भएको छ । यस्तै जयदेव द्वितीयको पशुपतिको अभिलेखमा राजा मानदेवको बराजु वृषदेवलाई सुगतशासनपक्षपाती भनेर सम्बोधन गरिएको थियो । समग्ररूपमा प्राचीन नेपालको ऐतिहासिक प्रमाणहरूको अध्ययनबाट त्यही बेला पर्ना नेपालमण्डलमा बौद्ध धर्मको राम्रोसँग प्रचारप्रसार भइसकेको प्रमाणित भएको पाइन्छ । त्यसरी बौद्ध धर्मको विकास लिच्छवी काल र मध्यकालतिर बौद्धधर्म तिब्रगतिमा भएता पनि मध्यकालिन उत्तरार्द्धमा जयस्थिति मल्लको शासनकालमा भिक्षुहरूलाई दमन गरि गृहस्थ बनाई पुरोहितवादीको उदय भएको देखिन्छ ।

राजा जयस्थिति मल्लको बौद्ध भिक्षुहरूको दमनपछि वि.सं. १९८७ मा मात्र थेरवाद शासनको पुनरुत्थान स्वरूप भिक्षु कर्मशील नेपालमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । कहिले राजाहरूबाट दमन त कहिले पुरोहितहरूबाट दमन गरिएको थियो । यी विभिन्न उतारचढावलाई पार गर्दै एउटा स्वतन्त्र रूपमा प्रचार प्रसार गर्न पाउने वातावरण तयार भएको थियो । लामो समयदेखि सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, धार्मिक रूपले अस्तव्यस्त र जर्जर भएको समाजमा पुनः थेरवाद बौद्ध शासन देखा परेको थियो । यसरी नेपालमा थेरवाद शासनको पुनजागरणसँगै बौद्धधर्मको उच्च अध्ययनका लागि नेपालका कुल पुत्र कुलपुत्रीहरू श्रीलंका, बर्मा, थाइल्याण्ड, भारत आदि देशहरूमा गएको देखिन्छ । तिनीहरू आफ्नो अध्ययन सकाई कोहि विदेशमै बसि बौद्ध धर्म प्रचारप्रसारमा लागेको देखिन्छ भने कोहि भिक्षु अनागारिकाहरू स्वदेशमै फर्कि बौद्धधर्म प्रचारप्रसार गरेको देखिन्छ ।

बौद्धधर्मको प्रचारप्रसारकै क्रममा भिक्षु बुद्धघोष महास्थविरले धर्म प्रचारको क्रममा सुगतपुर विहार, त्रिशुलीमा वर्षावासको समयमा त्यहाँका उपासक उपासिकाहरूलाई बौद्धधर्मको पाठ्यक्रम बनाई अध्ययन गराएका थिए । त्यहाँ मानिसहरूको बौद्ध धर्मतिर आकर्षण भएको देखे त्रिशुलीमा मात्र सिमित नगरी सबैतिर पढाउने व्यवस्था गर्न पाउँ भनेर अखिल नेपाल भिक्षु महासंघमा निवेदन पठाएको थियो । त्यस महासंघले ती बौद्ध धर्म अध्यापन कार्यलाई नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा नामाकरण गरी २०२० सालमै ८ वटा विहारहरूमा परियत्ति शिक्षाको अध्ययन अध्यापन गराई परीक्षा संचालन गरिएको थियो ।

जसको कारणले अझ बौद्धधर्मको प्रचार प्रसार गर्न सहज हुन गएको थियो । धेरै जसो भिक्षु र अनागारिकाहरूमा मात्र सिमित भएको बौद्ध शिक्षालाई बुद्धघोष महास्थविरले भिक्षु, अनागारिकाको साथै उपासक उपासिकाको लागि पनि खुल्ला गरिदिएको थियो । परियत्ति शिक्षा त्रिशुलीबाट शुरु भएर परियत्ति केन्द्रहरू काठमाडौं उपत्यका र विभिन्न जिल्लाहरूमा गरी १३ वटा जिल्लामा पुगिसकेका छन् । तर अझ ७५ वटै जिल्लामा पुग्याउन सकिरहेको देखिदैन ।

काठमाडौं उपत्यका भित्र र उपत्यका बाहिर गरी नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको स्थापना २०२० सालदेखि विभिन्न विहार, स्कूल तथा संघसंस्थाहरूमा परियत्ति शिक्षा संचालन गरिदै आइरहेको पाइन्छ । २०२० सालदेखि २०७० सालसम्ममा आइपुग्दा ५० औं वर्ष पुगिसकेको छ । तर परियत्ति शिक्षा स्थापना भएको ५० वर्ष भैसक्दा पनि परियत्ति शिक्षा सम्बन्धि धेरैभन्दा धेरै मानिसहरू अझै अनविज्ञ रहेका छन् । नेपालका विभिन्न ठाउँहरूमा २०२० सालदेखि २०७० सालसम्ममा १०४ वटा भन्दा बढी परियत्ति केन्द्रहरू स्थापना भएका छन् । ती केन्द्रहरू पनि निरन्तर रूपमा संचालनमा देखिदैन । २०७० सालसम्म ७३ वटा मात्र परियत्ति केन्द्रहरू संचालनमा आएको पाइन्छ । सुगतपुर विहार जुन परियत्तिको सुरुवात भएको परियत्ति केन्द्र नै हाल बन्दको अवस्थामा रहेका छन् । धेरैजसो परियत्ति केन्द्रहरू स्थापना कालपछि ३-४ वर्षसम्म संचालन गरियो र पछि बन्द भएर गएको देखिन्छ । भिक्षु र अनागारिकाहरू विहार, संघसंस्थाहरूमा आवद्ध भएसम्म परियत्तिको पठनपाठन गरिने र नहुँदा बन्द भएर जाने स्थिति धेरै ठाउँहरूमा देखिएको पाइन्छ ।

हाम्रो मानव जीवनका लागि परियत्ति शिक्षा अति नै आवश्यक रहेको देखिन्छ । यस परियत्ति शिक्षाले बौद्ध दर्शन सम्बन्धी जानकारी हुनाको साथसाथै यस परियत्ति शिक्षाले हामीलाई नैतिकवान, चरित्रवान, कर्तव्यपरायन बनाउँछ । अचेलको हाम्रो स्कूल, कलेजहरूले सिकाउने शिक्षाले विद्यार्थीहरूलाई भाषा, साहित्य कला, विज्ञान, गणित र पेशाहरूको लागि मात्र शिक्षा दिन्छ । तर देशका नागरिकहरूलाई नैतिकवान मानव बनाउने शिक्षा दिन सकिराखेको छैन । मानव समाजमा भौतिक सम्पत्तिले मात्र सम्पन्न भएर पनि यथार्थ रूपमा सुख, शान्ति र आनन्दले जीवन यापन गरिरहेको देखिदैन । यथार्थ रूपमा आनन्द प्राप्त गर्नको लागि भगवान बुद्धले देशना गर्नु भएको ज्ञानलाई अध्ययन गर्ने परियत्ति, सो मुताविक आफ्नो जीवनमा लागु गर्ने पटिपत्ति र जुन लागु गरेर प्राप्त हुने निर्वाण नै पटिवेध हो ।

मानव मात्रको नैतिक सुधारको लागि पनि यो एउटा अति नै आवश्यक रहेको देखिन्छ । त्यसकारण यो विषय एउटा शोधमूलक, खोजमूलक विषय रहेकोले मैले यो शोधग्रन्थमा परियत्ति शिक्षाको छनौट गरिएको छ ।

यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न ठाउँका परियत्ति केन्द्र तथा परियत्तिसँग सम्बन्धी कुराहरुको अध्ययन गरे । यो शोधपत्रको अध्ययन अनुसन्धानपछि देखिएको समस्याको समाधानका लागि निम्नानुर निष्कर्ष तथा सुभावहरु प्रस्तुत गरिएको छ ।

निष्कर्ष तथा सुभावहरु

- । बौद्ध दर्शन तथा बौद्ध सिद्धान्तको अध्ययन अध्यापन गर्नु नै परियत्ति शिक्षा हो ।
- । बुद्धले दिनु भएको शिक्षालाई मानिसहरु माझ पुऱ्याउन सक्ने माध्यम नै परियत्ति शिक्षा हो ।
- । अस्थिर, अराजक, अन्धविश्वास, धार्मिक गतिविधिले पिल्सिएको समाजलाई सभ्य, सुसंस्कृत, शान्त बनाउन सकिने माध्यम नै परियत्ति शिक्षा हो ।
- । जुनसुकै वर्ग, समुदाय तथा उमेरकाहरुले पनि अध्ययन गरी ज्ञान हासिल गर्न सकिने शिक्षा हो ।

सुभावहरु

- । यस शिक्षालाई एउटा नैतिक शिक्षाको रूपमा सबै स्कुलहरुमा अनिवार्य विषयको रूपमा राख्न सक्छौं ।
- । परियत्ति शिक्षाका पाठ्यक्रममा घोकनु पर्ने विषय धेरै रहेको छ, ती घोकनु पर्ने भाग कम गरि रोचक तथा व्यवहारिक बनाउने ।
- । पालि र अभिधर्मको विशेष कक्षा संचालन गराउने ।
- । केन्द्र केन्द्र बीच सम्बन्ध बढाउन हाजिरी जवाफ, वक्तृत्वकला, सन्निपात, धम्मकप जस्ता गतिविधिहरु नियमित रूपमा गराउने ।
- । परियत्ति अध्यापकहरुलाई पारिश्रमिकको व्यवस्था गरिदिने ।

-) परियत्ति जागरण टोली बनाई विभिन्न जिल्लामा जागरण कार्यक्रमहरु सञ्चालन गरि सम्पूर्ण जाति वर्गमा पुऱ्याउने ।
-) सम्पूर्ण परियत्ति केन्द्रहरुमा परियत्ति अध्यापन गराउन सक्ने गरि वैज्ञानिक ढंगले प्रशिक्षण तालिमहरु समय समयमा दिने ।
-) प्रधान केन्द्रको मातहतमा प्रत्येक केन्द्रमा सञ्चालन समितिहरु गठन गर्ने ।
-) परियत्ति विद्यार्थीहरुलाई समय समयमा शोधपत्र, प्रोजेक्ट वर्क, शैषिक भ्रमण आदि गराउने ।
-) कोविद, सद्धम्म पालकहरु परिचालन गर्ने र अनिवार्य शिक्षण गराउने । साथै डि.ए..भि. मा जस्तै अन्य स्कुलहरुमा रोजगारीको व्यवस्था गरिदिने ।
-) बन्द रहेका परियत्ति केन्द्रहरु पुनसञ्चालन गराउने ।
-) यस शिक्षालाई सरकारी मान्यता प्राप्त गराउने र सरकारबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त गराउने ।

सन्दर्भग्रन्थ सूची

नेपाली भाषा

१. अंगुत्तर निकाय अट्टकथा, मनोरथपूरणी सुत्त, विपश्ना विशोधन विन्यास, ईगतपूरि-महाराष्ट्र, २०५० ।
२. दीघनिकायो, पठमो भागो, सीलक्खन्धवग्गपालि, विपश्ना विशोधन विन्यास, ईगतपूरि-महाराष्ट्र, २०५० ।

नेपाली भाषा

१. अनागारिका, सुशीला, अनागारिका सुशीलाया आत्मकथा, काठमाडौं: अनागारिका सुशीला अभिनन्दन समारोह समिति, २०५१ ।
२. आचार्य, बाबुराम, प्राचीनकालको नेपाल, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०६० ।
३. खत्री, प्रेमकुमार, नेपालमा बौद्धधर्म: इतिहास, वर्तमान र परिचयको खोजी, समकालीन मातृभूमि, वर्ष १, अंक १, कीर्तिपुर: आसीद साउथ एशिया र बाफी, २०५९ ।
४. ताम्राकार, पूर्णकाजी, नेपालमा बुद्धधर्मको पुनर्उत्थानमा धर्मादित्य धर्माचार्यको योगदान, कीर्तिपुर: त्रि.वि.वि., त्रिबोधि, भाग २, २०५९ ।
५. देशार, वासुदेव, त्रिपिटक प्रवेश, काठमाडौं: युनिभर्सल प्रिन्ट कन्सर्न, २०६३ ।
६. धाखा, सविता, नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्म: कमजोरी र सामर्थ्य, धर्मकीर्ति विहार स्वर्ण महोत्सव, कार्यपत्र, २०७१ ।
७. नेपाल, ज्ञानमणि, नेपालको पूर्वमध्यकालको इतिहास, कीर्तिपुर: सिनास त्रि.वि.वि., २०५४ ।
८. नेपाल, ज्ञानमणि, नेपाल निरुक्त, काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४० ।
९. परियत्ति डेस्क, नेपालमा परियत्ति शिक्षाको संरक्षण र विकास, काठमाडौं: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा दिक्षान्त समारोह समिति, परियत्ति बुलेटीन, अंक १३, २०७० ।
१०. परियत्ति शिक्षा एक चिनारी, काठमाडौं: विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अंक १, २०६१ ।

११. प्रधान, भुवनलाल, नेपालमा बुद्धधर्म, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०४५ ।
१२. बज्राचार्य, प्रकाश, बौद्ध दर्पण, काठमाडौं : बुद्ध जयन्ती समारोह समिति, (दोस्रो सं), २०५३ ।
१३. बज्राचार्य, धनबज्र, चिच्छ्रविकालवमा अभिलेख, कीर्तिपुर : ने.ए.अ.के., २०३० ।
१४. बज्राचार्य, मोनिस, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको यात्रा: स्थापनादेखि स्वर्ण महोत्सव, कार्यपत्र, २०७० ।
१५. भिक्षु, अमृतानन्द, नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्मको संक्षिप्त इतिहास, काठमाडौं: आनन्दकुटी विहार, २०३८ ।
१६. भिक्षु, अमृतानन्द, बुद्धकालीन राजपरिवार भाग २, काठमाडौं: आनन्दकुटी विहारगुठी, २०४१ ।
१७. भिक्षु, अमृतानन्द, बुद्ध शासनको इतिहास प्रथम भाग, काठमाडौं: धर्मकीर्ति विहार, २०६२ ।
१८. भिक्षु अमृतानन्द, संक्षिप्त बुद्ध जीवनी, स्वयम्भू: आनन्दकुटी विहार गुठी, २०५० ।
१९. भिक्षु, कुमारकाश्यप, प्रज्ञानन्द स्मृति ग्रन्थ, ललितपुर: प्रज्ञानन्द स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन समिति: २०५२ ।
२०. भिक्षु, कोण्डन्य (सं), डा. आचार्य अमृतानन्द महास्थविर, काठमाडौं: ने.बौ.प.शि. परिषद्, तृतीय प्रवेश शिक्षा, २०६० ।
२१. भिक्षु, कोण्डन्य (सं.), नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा पाठ्यक्रम, काठमाडौं: बुद्ध विहार, २०५९ ।
२२. भिक्षु कोण्डन्य (सं.), परियत्ति: प्रथम प्रवेश शिक्षा, पाटन : नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद्, २०६० ।
२३. भिक्षु, धर्मगुप्त, परियत्ति शिक्षा भाग ३, काठमाडौं: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद्, २०६६ ।
२४. भिक्षु, धर्ममूर्ति, नेपालमा बुद्धधर्म उत्थानका लागि वर्तमान भिक्षुहरुको भूमिका, स्वयम्भू आनन्दकुटी विहार, आनन्द भूमि, वर्ष ३८, अंक ४, २०६७ ।
२५. भिक्षु, प्रज्ञानन्द (अनु.) विशुद्ध ज्ञान दर्शन, सुभाष प्रिन्टिङ प्रेस, (दोस्रो सं.), २०२३ ।

२६. भिक्षु बुद्धघोष (प्र.), नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाया संक्षिप्त परिचयात्मक इतिहास, ललितपुर : सुमंगल विहार, २०२४ ।
२७. भिक्षु, बोधिज्ञान, नयाँ बौद्ध विश्वविद्यालय र परियत्ति शिक्षा, काठमाडौं: विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अंक ४, २०६२ ।
२८. भिक्षु, बोधिज्ञान, नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षाको वर्तमान स्थिति, काठमाडौं: विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अंक ८, २०६६ ।
२९. भिक्षु, बोधिज्ञान, परियत्ति ४२ औं दीक्षान्त, काठमाडौं : विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अंक ३, २०६१ ।
३०. भिक्षु, शीलभद्र, परियत्ति शिक्षा भाग ३, ललितपुर: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद, २०५३ ।
३१. भिक्षु, सम्यक् सम्बोधि प्राणपुत्र (सं.) सम्यक सम्बुद्ध, काठमाडौं : बुद्ध विहार, भृकुटीमण्डप, २०२६ ।
३२. भिक्षु, सुदर्शन, बौद्ध संस्कृति, काठमाडौं: श्रीकीर्ति विहार, २०५५ ।
३३. भिक्षु, सुदर्शन/शाक्य, धर्मरत्न, परियत्ति सद्धम्म कोविद प्रथम शिक्षा, पाटन: नेपाल बौद्ध परियत्ति शिक्षा परिषद, २०६२ ।
३४. भिक्षु, ज्ञानपूर्णक, परियत्ति शिक्षा र बौद्ध विश्वविद्यालय, काठमाडौं: विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अ.क २, २०६१ ।
३५. भिक्षु, ज्ञानपूर्णक, वर्तमान परियत्ति शिक्षाका चुनौतीहरु र अत्यावश्यक मागहरु, काठमाडौं: परियत्ति बुलेटीन, अंक ६, २०६३ ।
३६. महर्जन, सुनिल, बौद्ध परियत्तिको संरचनागत सुधार, काठमाडौं: विश्व शान्ति विहार, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अ.क ११, २०६९ ।
३७. मानन्धर, त्रिरत्न, नेपालमा थेरवाद बुद्धधर्म: उपलब्धि अवसर र चुनौति, धर्मकीर्ति विहार स्वर्ण महोत्सव, कार्यपत्र, २०७१ ।
३८. रश्मी राजकर्णिकार, परियत्ति संरक्षण सम्बर्द्धन गोष्ठीको प्रतिवेदन, काठमाडौं: ने.बौ.प.शि. दिक्षान्त समारोह समिति, मीनभवन, परियत्ति बुलेटीन, अ.क १४, २०७० ।
३९. रेग्मी, जगदीशचन्द्र, नेपालको धार्मिक इतिहास, कीर्तिपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, त्रि.वि.वि., २०५९ ।
४०. रेग्मी, जगदीशचन्द्र, लिच्छवि संस्कृति, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, २०२६ ।

४१. शर्मा, बालचन्द्र, नेपालको ऐतिहासिक रुपरेखा, बाराणसी: कृष्ण कुमारी देवी, २००८ ।
४२. शाक्य, रत्नसुन्दर, नेपालको इतिहासमा कलंकित घटना, भक्तपुर: युवा बौद्ध पुचः, २०४८ ।
४३. शाक्य, रत्नसुन्दर, बौद्ध जगतका प्रसिद्ध व्यक्तित्वहरु, काठमाडौं: ने.बौ.प.शि. परिषद्, २०६० ।
४४. शाक्य, महेन्द्ररत्न, भिक्षु बुद्धघोष माहस्थविरको संक्षिप्त जीवनी, काठमाडौं: श्री ज्ञानज्योति कंसाकार, २०५५ ।
४५. शाक्य, महेन्द्ररत्न, श्री सुमंगल विहार एक अध्ययन, ललितपुर: श्री सुमंगल विहार बौद्ध संघ, २०५३ ।
४६. सयादो ऊ आसभाचार, परियत्ति, प्रतिपिप्ति र प्रतिवेधको क्रमिक अभ्यास, काठमाडौं: परियत्ति बुलेटीन, वर्ष २, अंक ५, २०६३ ।

नेपाल भाषा

१. तुलाधर, लोचनतारा, धर्मचारी गरुमाँ किन्द्र: बहा निसें निर्वाणमूर्ति तक, किण्डोल: निर्वाण मुर्ति विहार, २०६४ ।
२. बज्राचार्य, दुण्ड बहादुर, जातक भाग १, गाबहाल: वीर पूर्ण पुस्तक संग्रालय, २०६८ ।
३. बज्राचार्य, भद्ररत्न (सं), ख्वपया बाहाबही, ख्वप: मैत्रेय युवा संघ, २०१६ ।
४. भिक्षु, बुद्धघोष, परियत्ति शिक्षाया महत्व व उकीया आवश्यकता, ललितपुर ने.बौ.प.शि. रजतजयन्ती समारोह समिति, स्मारिका, २०४५ ।
५. भिक्षु, बुद्धघोष, भिक्षु कुमारकाश्यप, ऊ. नुया मिखाय् बुद्ध, धर्म, संघ व बुद्ध शासन, २०६३ ।
६. भिक्षु, सुदर्शन, आ: नारद महास्थविर थ: हे धर्मया छपु बाखं ख: स्वयम्भू आनन्दभूमि, वर्ष ११ अंक ८, २०४० ।
७. वन्द्य, आर. वि., बुद्धभूमि नेपालय् बुद्धधर्म बौद्धया मिखाय्, काठमाडौं: चारुमति बुद्धिष्ट मिशन-नेपाल, २०६४ ।

हिन्दी भाषा

१. अश्वघोषकृत, बुद्धचरित महाकाव्य, दिल्ली: मोतिलाल बनारसीदास, २०५६ ।
२. उपाध्याय, भरत सिंह, बुद्धकालीन भारतीय भूगोल, (भारत: हिन्दी साहित्य सम्मेलन, प्रयोग, २०१८ ।
३. कौसल्यायन, भदत आनन्द, महावंश, नई दिल्ली: सम्यक प्रकाशन, २०६५ ।
४. पिप्लायन, मधुकर, अशोक द ग्रेत, न्यू दिल्ली: समेक प्रकाशन, २०६१ ।
५. भिक्षु, धर्मरक्षित, महापरिनिब्बान सुत्तं, वाराणसी: ज्ञानमण्डल लिमिटेड, २०६१ ।
६. सांकृत्यायन, राहुल, बुद्धचर्या, नई दिल्ली: सम्यक प्रकाशन, २०५२ ।
७. शास्त्री, स्वामी द्वारिकादास, दीपवंस, वाराणसी: बौद्धछ आकार ग्रन्थमाला, २०५२ ।

अंग्रेजी भाषा

Internation Buddhist Conference on Promotion, Protection and Preservation of Buddhist Culture and Heritage, Theravada Buddhist Academy (Vishwa Shanti Vihar, Nepal), Sitagu International Buddhist Academy (Sagaing, Myanmar), Part I-II, 2014.

Shakya, Keshab Man, Educaiton Inititatives in Theravada Buddhism in Nepal.

Anagarika Preetivati, Theravada Buddhist Educaiton in Nepal.

Manandhar, Triratna, Impact of Pariyatti in Progration of Buddhism in Nepal.

Dhakhawa, Sabita, Theravada Buddhist Educaiton in Ethnbc Communities of Nepal.